

saudade, priče, madredeus, poezija

PRIČA O PORTUGALU

Pišu:

Talan, Rodrigues,
Puhovski,
Gil de Carlarho,
Jorge de Sousa
Braga, José Oliveira,
Fernando Luís,
Zlatar

stranice 21-28

Lažni istražitelj

Urbano Tavares
Rodrigues

zareZ

ISSN 1331-7970

dvojtjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 24. svibnja 2001, godište III, broj 56 • cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Psihoze i destigmatizacija

Cvitan, Bomba, Urlić,
Jogan, Ivezić-Štrkalj

stranice 6-9

Izbori i politika

Beck, Profeta, Antolić

stranice 3, 11

Poezija

Govori hauz- majstor Šulc

Miljenko Jergović

stranice 30-31

Gastronomska kritika

Putopis po pjatu

Dušanka Profeta,
Katarina Luketić

stranice 44-45

Indijske priče

Meena
Alexandar,
Bharati
Mukherjee

stranice 32-33

www.zarez.hr

KNJIŽEVNA KRITIKA

Goran Goldberger, Mario Strecha, Dubravka Zima,
Lada Čale Feldman, Muharem Bazdulj, Grozdana Cvitan

Gdje je što

Zarezi

Info i najave *Dušanka Profeta*, *Agata Juniku* 4-5

U žarištu

Brodolomci razvoja *Biserka Cvjetičanin* 2
Od brnjice do vjetrenjače *Boris Beck* 3
Utječe li karijes na ishod predizborne utrke *Dušanka Profeta* 3
Nula kuna, nula lipa *Pavle Kalinić* 5
Razgovor Ljubomira Tadića i Muhameda Filipovića *Omer Karabeg* 10
Storm-brainig *Sandra Antolić* 11
Socijalizacija univerzitetskog života *Petar Milat* 12
Preko tvrdih i mekih granica *Grozdana Cvitan* 12
Razgovor s Nadom Švob-Đokić *Grozdana Cvitan* 13
Razgovor s Lindom Degh *Dina Puhovski* 14
Razgovor s Klausom Amannom *Sead Muhamedagić* 34-35

Svakodnevnica

Almanah poročne kućanice (2) *Sandra Antolić* 5

Tema

(Psihoza i destigmatizacija, uredila *Grozdana Cvitan*)
Tranzicija za adolescente *Jacek Bomba* 6
Slutnje skrivenih svjetova *Ivan Urlić* 7
Uvijek je vrijeme bolesti *Ettore Jogan* 8
Destigmatizacija psihotičnih poremećaja *Sladana Ivezić-Štrkalj* 9

Film

Kad kuća časti *Sandra Antolić* 17

Likovnost

Razgovor s Vinkom Srhojem *Ivica Neveščanin* 18
Vrtovi i neboderi *Romana Perećinec* 19
Slike bosonogih redovnica *Silva Kalčić* 19
Istinsko slikarstvo *Maja Lovrenović* 20

Književnost

Kralj, kraljica i PTSP *Helena Peričić* 29
Govori hauzmajstor Šulc *Miljenko Jergović* 30-31
Manhattanska muzika *Meena Alexander* 32
Jasmina *Bharati Mukherjee* 33

Kazalište

Tehnike režiranja svetog *Nataša Govedić* 35
Shopping & Fucking ili europski novi val *Hrvoje Ivanković* 36
Stanje lune *Lada Čale Feldman* 37

Glazba

Finski laboratorij zvuka *Luka Bekavac* 38
Snovi *Trpimir Matasović* 38
Pisanja kroz Biennale *Slobodan Glavaš* 39
Elektronika za kraj 39

Kritika

Stari i novi freakovi *Goran Goldberger* 15
Ideologija snova i bijesa *Mario Strecha* 16-17
Svijet koji treba spasiti *Dubravka Zima* 40-41
Posna varijanta *Mobyja Dicka Dubravka Zima* 40-41
Roman i mit Michela Tourniera *Lada Čale Feldman* 41
Vjernost rođendanu *Muharem Bazdulj* 42-43
Okvir za Zadar *Grozdana Cvitan* 43
Dalmatinski rog obilja *Dušanka Profeta* 44
Putopis po pjatu *Katarina Luketić* 45

Ukratko

Časopisi *Dušanka Profeta*, *Lovorka Kozole* 29, 46

Reagiranja

PENsanje na južnoslavenski način *Svjetlana Nedimović* 46

Eurozarezi

Gioia-Ana Ulrich, *Maja Profaca* 47

MMC Rijeka 48

TEMA BROJA: PRIČA O PORTUGALU

priredili Nataša Polgar i Nikica Talan

Lisabon: 48 sati *Andrea Zlutar* 21
O tugo, moja vječna drugo *Dina Puhovski* 22
Alkemija *fada* u Zagrebu *Dina Puhovski* 22
Egzistencijalizam i eros *Nikica Talan* 23
Lažni istražitelj *Urbano Tavares Rodrigues* 24-25
Portugalsko pjesništvo osamdesetih *Nikica Talan* 26-28

Nasalovnica: *Ideja, Frans Maserel, Ženeva*

Pojam rekonstrukcije, u leksikonima i rječnicima definiran kao obnova, preuređenje na novim načelima, u nas se, uglavnom, vezuje uz Vladu te se u medijima najčešće nagađa o "rekonstrukciji Vlade". Međutim, taj se pojam često koristi na međunarodnoj razini, a osobito je bio u uporabi nakon velikih promjena koje su se zbile u Europi nakon pada Berlinskog zida.

Dva primjera rasprave o rekonstrukciji

Konrad Paul Liessmann u eseju *Osvit Zapada: jedna rekonstrukcija Europe*, objavljenom 1999. u našem uglednom časopisu *Europski glasnik*, nastoji dati odgovor "konstruktivnom" izazovu koji se postavlja pred Europu. I mnogi drugi sociolozi, politolozi, književnici, npr. Derrida, Glucksmann, Le Goff, bili su zaokupljeni ili su još uvijek, pitanjima novih mogućnosti Europe, ali i njezinih padova. Za Liessmanna "jedna rekonstrukcija Europe" znači prevladavanje razdioba i odvajanja, a njezina je bit kulturalno utemeljenje. Možemo to nazvati utopizmom; ostaje, međutim, vrijednost potrage za novim projektom Europe.

Mnogo šire, na svjetskoj razini, zahtjev za rekonstrukcijom postavlja Serge Latouche. U eseju o razvoju, objavlje-

Kulturna politika Brodolomci razvoja

Pobornici rekonstrukcije u kulturi
nalaze snagu i društvenu moć

Biserka Cvjetičanin

nom u svibanjskom broju *Le Monde Diplomatique* s indikativnim naslovom *Završiti, jednom za svagda, s razvojem*, Latouche odgovara svima onima koji se zalažu za održiv, trajan ili endogeni razvoj te zahtjeva potpunu rekonstrukciju, novi projekt obnove u kojem će u središtu biti različitost svijeta. On u tom zahtjevu nije usamljen, dovoljno je navesti sociologe i filozofe kao što su Castoriadis, Rist, Poncelet, Cabedoche. Suprotstavljajući se destrukciji različitih kultura uslijed procesa globalizacije, Latouche zaključuje s potrebnom rekonstrukcije, bez obzira na to kako se taj cilj nazivao: *umran* (procvat) kao kod Ibn Kaldūna, *swadeshi-sarvodaya* (boljitak društvenih uvjeta za sve) kod Gandhija ili *bamtaare* (dobrobit zajedništva) kod Mandinga jer se brodolomci razvoja nalaze između izgubljene tradicije i nepristupačnog moderniteta. Stoga se i Latouche, na drugoj razini, zalaže za (utopijsko) kulturalno utemeljenje, za projekt nade jednog postrazvoja.

To znači da Liessmann i Latouche, svaki sa svojim projektom rekonstrukcije (Europe i svijeta), imaju, osim što su obojica filozofi, još nešto zajedničko: u kulturi pronalaze snagu, društvenu moć, jer je kultura "utjelovljena nada i tjeskoba, trajnija od povelje ljudskih prava i drugih izuma slo-bode modernog čovjeka" (Ž. Paić).

Rekonstruirani teatar

Pojam rekonstrukcije prisutan je danas u suvremenom stvaralaštvu, premda mnogi više govore o krizi suvremene umjetnosti. Bilo da se radi o govoru ruke slikara ili govoru tijela plesača, dominira sumnja, "proces tišine" (Virilio) koji, po riječima dramskog pisca Edwarda Bonda, prerasta u potrebu za novim, rekonstruiranim (teatrom), gdje će se "dramatskom ponovno dati puno povjerenje" u smislu objektivizacije konflikta (*agôn*) i konfrontacije razuma i imaginacije.

Potreba za rekonstrukcijom dio je i naše kulturne zbilje. Dovoljno je samo spomenuti velike kulturne manifestacije, osobito festivale poput dubrovačkog, glazbene i likovne itd., koji ne mogu opstati na način kako su postojali niz godina. U svijetu takve manifestacije doživljavaju brojna preuređenja. U Hrvatskoj je možda ponajbolji primjer Filmskog festivala u Puli, koji ove godine napušta tradicionalne okvire djelovanja i svojom rekonstruiranom programskom dimenzijom utemeljuje novu komponentu u obzoru europeizma.

U konačnici, to znači oduprijeti se *McWorldu* i vlastitim, autentičnim doprinosom sudjelovati u svjetskom dijalogu kultura. ▣

www.
zarez.hr

Nisam naivan da mislim kako je svrha predizbornih plakata i spotova da kažu istinu – oni bi trebali biti čarobno ogledalo koje glasačima govori *vi ste najljepši na svijetu*. Ali, vidite, meni nisu ništa htjeli reći. Ili ih nisam razumio.

Ispričao mi je Hrvatsku s bradom

Nisam, recimo, razumio Karla Gorinškera i njegovo *Uzimate stvar u svoje ruke*. Pritom zagonetno drži ruku u džepu: znači li to da je zaista već uzeo stvar u ruke? Vesna Pusić želi vratiti budućnost Zagrebu, a iza nje projiciraju crno-bijele filmove s konjskim tramvajima i međuratnim Zrinjcem. Budućnost kao ponovljena prošlost? Meni to ne znači ništa drugo nego život bez nade. Domislio sam se i da smo mi zapravo budućnost projicirane prošlosti – ali ne znam dalje. Zlatko Kramarić skinuo je brnjicu psu opasna izgleda sve iz silne želje da oslobodi mogućnosti. Hoće li pustiti psa s lanca? Hoće li taj pas samo lajati ili će i koga ugristi? Je li pas možda bijesan? Ni tu nisam ništa shvatio. Uvjeran da je riječ o reklami za Nivea kremu promatram mladu djevojku kako se proteže i nabraja što bi sve željela. Na kraju ispadne da je reklama za SDP. Kakve veze ima Nivea krema i SDP? Jednako mi je zagonetan i Mladen Vilfan: *uspješno s uspješnima*. Uspješni i jesu uspješni zato što im ide bolje nego drugima. Želi li on nas da on bude uspješan? A što da kažem o Ivi Lončaru i sloganu *Glas za čovjeka, kruh za čovjeka*. Čovjek kojemu treba glas je on, narav-

no. Na taj će način dobiti i kruh, naravno. Ili opet nisam nešto shvatio?

Dok se vozim gradom, pogled mi pada na lijepo oblikovano glagoljsko slovo. U nepouzdanosti memoriji nalazim podatak da je riječ o slovu *d*. Memoriju testiram na plakatu: Hrvatski demokršćani, *ili jesmo ili nismo*, Ante Ledić. Pitanje računaju li na sve hrvatske glasače koji znaju glagoljicu ili tek na dio tog biračkog tjelešca neću sigurno postaviti onima koji ne znaju jesu li ili nisu. HSLS, pak, nije

Domazet, Hebrang, Ivanković i Tuđman paradiraju uzdignute glave, zagledani u vječnost, poput astronauta koje čeka Apollo da ih ponese u svemir. Dostojanstveno, nadasve. Tuđman je ipak Tuđman.

Još da spomenem vjetrenjače za djecu s logom SDP-a. Vjetrenjača kao simbol nečije politike? Okrećemo se kako vjetar puše...

A baš ne treba ništa poduzeti

Ukratko, izraz mojega lica pred svim tim predstavljao je zbroj izraza lica Taličnog Toma

kupjelo. U krupnom planu: cajer na rezervi. Na kraju odlazi doma, zagrlj trudnu suprugu i pita što je za ručak. "Grah i zelje od jučer," ona odgovara, a on, sve jednako tužan, otvara bocu piva: "Nešto treba poduzeti." I ne poduzima ništa. Možda ima još koja epizoda te obiteljske sage koju sam propustio (vidio sam, naime, tri spota iz te serije), ali i ove su me oduševile. Konačno prava, dosljedna, smišljena politička poruka.

Ne moram ni reći da bih ja sve napravio suprotno od viteza

otvara pivu: eto glasača kojemu se obraća reklamna kampanja Hrvatskog bloka. Njegov je fotorobot toliko vjeran da ga vidim pred očima: pasivan, bezazlen, politički neaktivan, potišten, dobroćudan, mutav, pomalo sklon alkoholu, skroman, naviknut da sjeda za prostrrt stol ili posao. Poznajete li ga? Ja da, posvuda je. Zato ne poznajem nikoga tko bi volio osjetiti očnjake rotvajlera u mesu, tko bi položio život da se uredi iz Ut-rina premjeste u Cibonin toranj, tko se može zapaliti za konjske zaprege, kojemu je kozmetika životno pitanje ili svakodnevno opetuje glagoljicu.

Nemojte misliti, mi ćemo misliti za vas

Poseban je cinizam da se trio HDZ/HSP/HKDU obraća upravo onom glasaču kojeg su naslijedili iz socijalizma i brižljivo njegovali onemogućivši za svoje desetogodišnje vladavine sve sindikate, studentske udruge, nevladine organizacije kao oblike institucionalnih pritisaka (neinstitucionalne su pridržali za sebe). Depresivni glasač s kapicom mora samo jedno u demokraciji, glasači za njih, a oni će obaviti dalje sve za njega. Komocija je tog glasača tolika da zimi nema volje ni snijeg očistiti pred svojim vratima (moraju doći komunalci), a za volanom se ne sklanja ni varogascima ni hitnoj pomoći s upaljenim sirenama (čemu sam u zadnjih deset dana dvaput bio svjedokom).

I zato pohvala marketingu HDZ/HSP/HKDU-a: u onoj mjeri u kojoj glasovi ovise o televiziji, svaki je njihov postotak zaslužen. ■

Izbori i politika

Od brnjice do vjetrenjače

Koga zanima glasač koji je pasivan, bezazlen, politički neaktivan, potišten, dobroćudan, mutav, pomalo sklon alkoholu, skroman, naviknut da sjeda za prostrrt stol ili posao

Boris Beck

smislio ništa bolje nego *u središte*. Posao u središte Zagreba? A zašto ne u periferiju? Zagreb u središte Hrvatske? HSLS u središte političkog spektra? A tu je i DC s vijugavo ispisanom riječi *spodobnost* preko cijelog plakata i riječi *sada* napisane na dnu. To i predstavlja neku rudimentarnu poruku, ali trebalo mi je pet minuta da pokupim sva slova po šarenoj površini (prvo s nalazilo se kod desnog Graničeva uha, drugo s kod njegove lijeve cipele, a *n* je virilo iz torbice Vesne Škare-Ožbolt). HIP, koji se reklamira s *Hrvatska bez brade* (što mu dođe kao *vic bez brade*) također je smislio poručicu: posao, sigurnost, dostojanstvo. Na spotu

(tj. Lucky Lukea) nakon što mu jave da su Daltoni ponovno pobjegli, Odiseja pošto su mu sudruzi pred samom Itakom otvorili vreću punu vjetrova i Jamesa Bonda kad mu serviraju martini bez masline (i još k tome promiješan, a ne protresen). A onda, svjetlo u mraku, glas u pustinji: spotovi Hrvatskog bloka (HDZ + HSP + HKDU), brbljaviji od cijelog kaveza papiga. Vidjeli ste: mladić tužniji od kokeršpanijela, s plavom radničkom kapicom na glavi, ulazi u halu gdje mu priopćuju da su svi dobili otkaz. Mladić se bez riječi okreće i odlazi kupiti benzin, ali već izvađeno crijevo vraća pošto je pročitao da je gorivo opet pos-

tužnog lika sa šahovnicom na štitu. Prije nego bih dobio otkaz, potražio bih drugi posao; da ipak dobijem otkaz, barem bih postavio neko pitanje (o razlogu, o uvjetima, o otpremnini); vjerojatno bih se s nekim i posvadio; da dođem na pumpu na rezervi, uzeo bih benzina koliko mogu; ako ne mogu održavati auto, ići ću biciklom, tramvajem ili pješice; ako neću jesti grah (bažul i zelje bogačko veselje), ispeći ću jaja; u svakom slučaju *neću* kupovati pivu ako nemam za život (i ne kupujem je). Taj mladi čovjek, koji bez riječi prima otkaz, koji rezignirano odlazi cijev s benzinske crpke a da nije natočio ni kap, koji rutinski

u prvom licu

matskom pregledu, njegovo muževno poprse u fokusu. Rezultati pregleda – zdrav k'o dren. Ipak, mali propust, inače

nalik holivudskim specijalnim efektima: ili strašna, bez brade, ili sasvim bajkovita, ona s neuvjerljivo *normalnim svijetom*, a

Možda bi se u nizovima zajedničkih brain-storminga našla neka druga, logičnija i kreativnija, rješenja za velike i male stva-

Utječe li karijes na ishod predizborne utrke?

Programi obavijeni zvukom tambura ili popraćeni manifestacijama poput Beč u Zagrebu izazivaju prije svega sumnju u bolju i ljepšu budućnost koju nam lista broj-taj-i-taj nudi

Duškanka Profeta

U vrijeme dok pišem ove retke, predizborna kampanja približava se, hvala svim svecima, kraju. Na Zrinjcu će sutra biti *Beč u Zagrebu*, na samoborskom trgu trenutačno odjekuju u turbo-folk upakirane tambure, na putu kući zaobišla sam predizborni skup na Cvjetnom trgu gdje je bilo više ljudi na pozornici nego u publici. Izdržati sav predizborni teror postaje iz godine u godinu sve teže. Recimo – razviti sljepilo na predizborne plakate, dobiti trenutnu disleksiju kad se otvori novinska stranica s rubrikom *Hrvatska danas* te istrenirati gluhoću kad krenu sučeljavanja kandidata sa stranačkih lista. Građanki bez izrazitih zen-nagruća, poput mene, može se dogoditi da joj glavno sporedno lice turbulentne svakodnevnice privremeno postane Milan Bandić. Bandić me gleda s jumbo plakata uz autoput, *pouzdan i odgovorno*, okrenem pogled na drugu stranu, uzalud. I tamo je, *pouzdan i odgovoran*. Uz njegov plakat, plakat koji je za *Hrvatsku bez brade*. U jednoj milisekundi osjećam dubinsku simpatiju prema nasmijanom bradonji. Otvaram novine, što se pokazuje fatalnom greškom. Milan Bandić na siste-

genijalno osmišljenog poteza, jest u tome što ne znamo ništa o stanju Bandićeva zubala, a zubi, znamo, prilično koštaju. Koliko bi poreznog obveznika stajali možebitni Bandićevi mostovi ili krunice, ako se odluči za *socijalne* zube? Na jinglovima Radija 101 moj medijski junak odgovara na pitanja građana. Arthur i Lancelot su čiste nule prema budućim pothvatima aktualnoga gradonačelnika; on ruši bespravnu gradnju, obnavlja žičaru, *renovira* Sljeme, rješava sva pitanja vodovoda, kupuje tramvaje – sve frca od akcije i planova. Ono što svaka logična domaćica pita u tom trenutku jest: s čim? Kojim novcima? Iz Bandićevih euforičnih pokliča čini se kao da novaca za sve to ima, samo se čeka netko dovoljno zdrav, pametan, pouzdan i odgovoran da organizira sve pijuke i lopate diljem metropole.

Specijalni efekti

Medijska kampanja Milana Bandića funkcionira ovdje tek kao primjer koji pokazuje da se i pri vrlo površnoj analizi predizbornih poruka i *svijeta oko nas* vidi ogroman raskorak između obećanja i mogućnosti. Politička retorika je nužnost, lijepo upakirana obećanja dio su strategije koja prati svaku borbu za vlast. No pitanje je, ipak, gdje je granica kada euforija postaje neukusna, pa čak i etički problematična s obzirom na stanje u kojem se nalazi biračko tijelo. Programi obavijeni zvukom tambura ili popraćeni manifestacijama poput *Beč u Zagrebu* izazivaju prije svega sumnju u bolju i ljepšu budućnost koju nam lista broj-taj-i-taj nudi. Problem je, zapravo, što je budućnost koja se nudi

da bismo u nju ijednog trena povjerovali. Ono u što bih danas vjerovala definitivno nije ta i takva bolja budućnost, već ona koja bi dala naslutiti *nešto bolje* dane, za koji mjesec ili godinu.

Snoviđenje

Razmišljanja za koga glasati, tako se prije svode na vaganje tko manje laže, nego tko nudi nešto čvrsto, konkretno. Izbori za lokalnu samoupravu traže, po mom sudu, vrlo konkretne programe. Stranka i kandidat za gradonačelnika kojem bih vjerovala govore sasvim drukčije, s argumentima koji se ne svode na mahanje rengenskom snimkom gradonačelnikih pluća. Vjerovala bih ljudima s proračunima i kalkulacijama, i dugim, upravo zamorno detaljnim elaboratima, govornicima bez paušalnih kondicionala ili *mi moramo* pokliča. Voljela bih čuti govor u kojem će kandidat reći da nije više toliko važno je li ekonomska situacija strašna zbog HDZ-ovih deset godina, ili nesposobnosti šestorke, nego kako je riješiti, takvu kakva jest. Po točkama i stavkama, što detaljnije to bolje. Da kandidat, kada se povuče pitanje nezaposlenosti, s karijesom ili bez njega, kaže *gdje* i *kako* misli naći nova radna mjesta, s konkretnim brojkama – tu deset, tu tisuću. Da objasni zašto misli da treba obnavljati žičaru, ako Novi Zagreb nema kino dvoranu. Ta moja idealna, iz sadašnje perspektive prilično nadrealna stranka, pripremala bi se za izbore duže od mjesec dana. Recimo da bi razgovarala s biračkim tijelom, ne nužno na tržnici, nego ozbiljno, sa željom da čuje imaju li građani kakvih inicijativa.

ri. Možda bi se vidjelo da za neke pomake ne treba uopće mnogo novaca, samo drukčija logika. Gledam neki dan dvojicu stranaca kako čitaju cjenik u jednom zagrebačkom kafiću i umiru od smijeha. Razmišljam bi li imidž grada poboljšala dva plaćena lektora koja bi pazila na one *vruće čokolade* i *domestic drinks* s cjenika u kafićima te *tekuće račune* s izloga, i onu Liscinu djevojku koja kaže *idem da bi se vratila*. Dva lektora mjesečno ne stoje mnogo. Jedan most, ili nekoliko krunica kod boljeg zubara. Možda bi volonteri iz karitativnih udruga ponudili niz prijedloga o tome što s viškom hrane iz restorana, kolačima koji ne mogu stajati od sutra, što s raznim viškovima koje proizvodi grad i manjkovima njegovih stanovnika. Možda bi u raznim prijedlozima i varijantama rješenja raznih problema ispalo na vidjelo da građani nisu ovce i telad, da bi možda nešto i radili ako im se ponudi tek materijal, i *njihove ruke*, bez obzira koliko se određeni problem ili inicijativa činila sitnom i lokalnom. Vjerovala bih, da zaključim snoviđenje, stranci koja bi imala vremena razmotriti i *vruće čokolade* i stotine tisuća nezaposlenih. Količina vremena i energije utrošene na rješenje pojedinog problema svjedočila bi o mudrosti, organiziranosti i stručnosti njezinih članova.

I had a dream, reče Martin Luther King. O čemu ja mogu sanjati ovih dana? Zabavljati se vizijom petmilijunske nacije bez ijednog bradonje ili utonuti u valcer? Valceri me najčešće podsjetu na priču o kvartetu s *Titanica*, koji je u velikom stilu gudio dok je brod tonuo. ■

INFO

s v i b a n j 2 , , 1

Mjesec suvremene makedonske umjetnosti

Krunislav Stojanovski, inicijator i direktor projekta

dio iz predgovora kataloga umjetničkog projekta *Mjesec suvremene makedonske umjetnosti* u Hrvatskoj

22. svibnja – 12. lipnja 2001., Zagreb

Krunislav Stojanovski, inicijator i direktor projekta (dio iz predgovora kataloga umjetničkog projekta *Mjesec suvremene makedonske umjetnosti* u Hrvatskoj): "Produljenje prijateljstva dviju kulturnih sredina, kroz odnos umjetnik-gost i publika-domaćin, na najbolji način obogaćuje već tradicionalnu bliskost dviju država – Makedonije i Hrvatske. Projekti ovog tipa trebali bi biti inspiracija za kontakte i na drugim društvenim poljima. Stoga ovaj projekt nema samo predstavljajući karakter, već nastoji da, putem okruglih stolova, tribina i predavanja, pojača suradnju i spone, što bi omogućilo još veće međusobno prepoznavanje i kasnije eventualni zajednički nastup na trećim scenama. Projekt je zamišljen kao predstavljanje dijela suvremene umjetničke scene u Makedoniji, pri čemu sve zastupljene umjetnosti i umjetnike povezuju urbana tematika i avangardni elementi u izrazu. Kroz likovnost, glazbu i dio filmske produkcije zadnjih nekoliko godina, hrvatska publika ima priliku upoznati najaktualniji i najatraktivniji dio makedonske umjetničke scene. Naravno, ni uz najbolju volju, a ona je naš vodič, nije bilo moguće predstaviti sve autore koji to zaslužuju. Nadamo se da će projekti koje namjeravamo organizirati u bliskoj budućnosti, omogućiti suradnju i arhitekata, pisaca, kazališta."

PROGRAM DOGAĐANJA

Ponedjeljak, 21. svibnja 2001.

– 12.00 sati, Net.kulturni klub – Preradovićeve 18

Konferencija za tisak umjetničkog projekta *Mjesec suvremene makedonske umjetnosti u Hrvatskoj*. Sudionici: Krunislav Stojanovski, inicijator i direktor projekta, Ranko Vučinić, komunikacije s javnošću, Sonja Abadžija, Nebojša Vilić, kuratori izložbe *Skriveni tekstovi*, Nora Stojanović, BORG, skupina B.O.R.G., Sabina Sabolović, Galerija proširenih me-

dija – HDLU, Ariana Kralj, Gliptoteka HAZU, Ljerka Šibenik, Galerija *Nova*, Ante Perković, *Aquarius Club*, Petar Bujas, Kulturni informativni centar, Ivan Ramljak, Klub *Močvara*, Vanja Babić, Galerija Matice hrvatske, Marcell Mars, Net.kulturni klub.

Utorak, 22. svibnja 2001.

– 20.00 sati, Galerija proširenih medija – HDLU, Trg žrtava fašizma bb

Otvorenje izložbe; govore: Krunislav Stojanovski, predstavnik Ministarstva kulture Republike Hrvatske, predstavnik Ministarstva kulture Republike Makedonije, Sabina Sabolović, Nevena Tudor, Dom hrvatskih likovnih umjetnika Zagreb, Sonja Abadžija, Nebojša Vilić

– 20.00 sati, Galerija proširenih medija – HDLU, Trg žrtava fašizma bb

Umjetnički projekt *Skriveni tekstovi*; kuratori: Sonja Abadžija, Nebojša Vilić; umjetnici: Žaneta Vangeli, Stanko Pavlovski, Ljupka Deleva, Oliver Musović, Tome Adievski, Hristina Ivanoska

– 22.00 sata, *Aquarius Club*, Aleja mira bb, Jarunska obala

Koncert skupine *B.O.R.G.* i performance Nore Stojanović

Srijeda, 23. svibnja 2001.

– 19.00 sati, Net.kulturni klub, Preradovićeve 18

Predavanje *GETTING OUT! Umjetnost i društvene promjene*, predavač Nebojša Vilić

– 21.00 sat, Galerija Matice hrvatske, Matice hrvatske 2

Otvorenje izložbe avangardnog stripa, kurator: Nikola Gelevski

– 23.00 sata, Klub *Močvara*, Trnjanski

lena Noršić, Iva Pavičić, Mateja Bašić, Valentina Čebušnik, Jasna Malus, Nevenka Miklenić i Jožica Tančak. ☐

najav.e

Diptih u SKUC-u

Dušanka Profeta

U dvorani Forum zagrebačkog SKUC-a 29. svibnja gostuje plesna grupa *To*, s predstavom *Diptih (Biti/sjaj)*. Autor predstave je Iva Pavičić, koja autorski potpisuje i prateći video te scenografiju i kostimografiju. Dio nazvan *Biti* pokretom preispituje pojmove poput rađanja, življenja, rasta, umiranja dok je u *Sjaju* u fokusu propitivanje odnosa tijela, publike i pozornice. Predstavu izvode He-

Nedjelja, 27. svibnja 2001.

– 18.30 sati, KIC – Kulturno informativni centar, Preradovićeve 5

Projekcije kratkih filmova: *Veta*, autorica: Teona Strugar Mitevska; *Procesija*, autor: Dragan Abjanić; *Clock*, *Kaval i Gajda*, autor: Igor Ivanov-Izi, ¾, autor: Atanas Georgijevski

– 20.00 sati, KIC – Kulturno informativni centar, Preradovićeve 5

Tribina: okrugli stol o avangardi u umjetnosti *Urbano u umjetnosti, umjetnost u urbanom, korelacije i međusobni utjecaji*

Ponedjeljak, 28. svibnja 2001.

– 10.00 sati, Muzička akademija/Hrvatski glazbeni zavod, Gundulićeva 6-8

Predavanje *Osnove jazz*, predavač: Toni Kitanovski

– 13.00 sati, *Aquarius Net*, Kralja Držislava 4

Konferencija za tisak glazbenog programa umjetničkog projekta *Mjesec suvremene makedonske umjetnosti u Hrvatskoj*; sudionici: Krunislav Stojanovski, Ante Perković, voditelj glazbenog programa u klubu *Aquarius*, Ranko Vučinić, komunikacije s javnošću, Toni Kitanovski, *Toni Kitanovski trio*, Goran Trajkoski, *Anastasia*, Branislav Nikolov, *Foltin*

– 21.30 sati, *Aquarius club*, Aleja mira bb, Jarunska obala

Koncert glazbenih skupina *Toni Kitanovski trio* i *Foltin*; live streaming može se pratiti na adresi <http://mojhinet.hr>

Utorak, 29. svibnja 2001.

– 21.30 sati, *Aquarius club*, Aleja mira bb, Jarunska obala

Koncert skupine *Anastasia*; live streaming može se pratiti na adresi <http://mojhinet.hr>

Petak, 1. lipnja 2001.

– 21.00 sati, Gliptoteka – HAZU, Medvedgradska ulica

Otvorenje izložbe fotografija *Ulica*, autor Milčo Mančevski

– 21.30 sati, Gliptoteka – HAZU, Medvedgradska ulica

Koncert skupine *Sentence*

Srijeda, 6. lipnja 2001. – Makedonski dan

– 19.00 sati, Klub *Močvara*, Trnjanski nasip bb

Projekcije makedonskih filmova

– 22.30 sati, Klub *Močvara*, Trnjanski nasip bb

Koncert skupine *Sentence* i gosti ☐

nasip bb

Koncert pank skupine *TANK.WAR-NING.NET* feat. *Graffiti SHOW*

Četvrtak, 24. svibnja 2001.

– 12.00 sati, KIC – Kulturni informativni centar, Preradovićeve 5

Konferencija za tisak i najava projekta *Dani makedonskog filma*; sudionici: Krunislav Stojanovski, Petar Bujas, ravnatelj KIC-a, Ranko Vučinić, komunikacije s javnošću, Aleksandar Popovski, autor fil-

ma *Zbogom XX. stoljeće*, Labina Mitevska, producentica i glavna glumica u filmu *Veta*

– 18.30 sati, Net.kulturni klub, Preradovićeve 18

Predstavljanje časopisa o alternativnoj kulturi *Margina*; sudionici: Nikola Gelevski, glavni urednik časopisa *Margina* i gosti iz hrvatskih magazina za alternativnu/nezavisnu kulturu i umjetnost

– 20.00 sati, Net.kulturni klub, Preradovićeve 18

Tribina: Okrugli stol *tekstovi u umjetnosti kao medij i poruka*

Petak, 25. svibnja 2001.

– 12.00 sati, Akademija likovnih umjetnosti, Ilica 85

Predavanje i predstavljanje umjetničkog rada Elizabete Beti Avramovske i Yana Čaloskog; predavači: Elizabeta Beti Avramovska, Yane Čaloski

– 18.30 sati, KIC – Kulturno informativni centar, Preradovićeve 5

Projekcija filma *Zbogom XX. stoljeće*; autori: Aleksandar Popovski, Darko Mitrevski

Subota, 26. svibnja 2001.

– 18.30 sati, KIC – Kulturno informativni centar, Preradovićeve 5

Projekcija filma *Maklabas*, autor: Aleksandar Stankovski

– 20.00 sati, Galerija *Nova*, Nikole Tesle 7

Otvorenje izložbe *Axis Mundi*, autorica: Elizabeta Beti Avramovska i izložbe *Skica za veliki bijeg*; autor: Yane Čaloski

Naranča u Njemačkoj

Uz izvedbu teksta Ivane Sajko *Naranča u oblacima* na sceni Theater der Stadt u Heidelbergu, Njemačka

Jugoistočnoeuropski studiji

Sastanak Odbora za jugoistočnoeuropske studije, Interuniverzitetski centar u Dubrovniku, 12. i 13. svibnja

Pet do dvanajst

$$\sin(-x)=-\sin x$$

V nedelju navečer došla sam zvikenda. Još sam si morala glavu oprati i nafrkati se za sutra, skuhati malom saft za pregrijati. Bili smo na krst itkama Šćećeniji i propuhalo nas skroz na skroz. To je kad se ja dam nagovoriti na nutriju, treba bizona kupiti ili zeca detetu. Još bumo nekaj na plućima dobili. Čižme si moram oprati, gumene od Gučija, kaj su mi ostale još kad sam vodila Novu Godinu na Arteu.

$$(u(x) - - + -v(x))' = u'(x) + -v'(x)$$

Fala bogu, došel mi je imejl. Već sam mislila da je istina kaj mi je jedna tu naša neki dan fparfumeriji pričala da je čula od kume Zkanade. Takvu ponudu kak je meni bila vatačmentu ženska, ak je malo pametna kak si ja mislim da bar malo jesam, nemre odbiti. Samo, da bi se gola skidala i nekakvi labtopovi i čovečja ribica, to si mislim da ne bi išlo. Ovo je Balkan, prijatelji. Ne bi si htela natovarit na grbaču Grinpis ili, kaj ja znam, Majkrosoft, još gore. Seti se kaj se je Furlanici dogodilo. Mislim, ja sam si Zmirom ostala dobra i kad je i dečeca rodila, i tak...

Gledam po fržideru, još je bažula od Prvog Maja ostalo za jedan tanjur. Idem si to pojesti jer mi je Stajl, a sad si po novom

Agata Juniku

D ana 12. svibnja, točno tjedan nakon zagrebačke premijere, tekst Ivane Sajko *Naranča u oblacima* zaživio je — u prijevodu naslovljen *Apfelsine in den Wolken* — na sceni Theater der Stadt u Heidelbergu. Predstavu potpisuju, cijenjeni frankfurtski redatelj Hubert Habig i dramaturg Christian Laubert. Zanimljivo je da je — bez obzira što to u tekstu nije sugerirano - u njemačkoj predstavi, baš kao i u zagrebačkoj, središnji glumački tj. ljubavni par generacijski heterogen: Shillu glumi četr-

D ana 12. i 13. svibnja u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku sastao se Međunarodni organizacijski odbor za jugoistočnoeuropske studije da

bi razmotrio program i paralelne projekte. Na sastanku u organizaciji Američkog vijeća učenih društava (ACLS) sudjelovali su akademski stručnjaci iz Bosne i Hercegovine, Bugarske, Crne Gore, Hrvatske, Rumunjske, SAD-a, Srbije i Velike Britanije. Rezultat toga sastanka, koji je fi-

pogledam i tursku televiziju - imaju emisiju za ženske. Vodi jedna mačka zferedom.

Velim malom da pesu ide vodu promeniti, a šmklivec iz zahoda više da je na feriju. Odi ztog vraga, buš si kičmu strgal, velim mu na telefonu Zgajem Ričijem, a

desetgodišnja Ulrike Euen, a Oscara dvadesetpetogodišnji Dirk Lattemann.

S obzirom da se naši autori vrlo, vrlo rijetko izvode u inozemstvu, zamolili smo Ivanu Sajko, koja je prisustvovala premijeri u Heidelbergu, za kratki komentar: *Apfelsine in den Wolken* bila mi je kao da gledam Jarmushev film *Dead Man Walking* u teatru. Beskrajno me začudila točnost iščitavanja teksta, ne znam bih li izvan onog što sam vidjela i sama mogla, ili željela, više postaviti. Sva dramatika u koju bi se uvijek lako moglo zaći, ovdje je ubijena okrutnošću. Ali ne nekom glumljenom okrutnošću

nancirala Fordova zaklada u organizaciji Američkog vijeća učenih društava (ACLS), jest odluka o organizaciji ljetnih studija o Jugoistočnoj Europi, akreditiranih kako od američkih tako i od europskih sveučilišta te odluka o nastavku rada na stalnom poslijediplomskom programu studija iz istog područja. Razmotreni su i istraživački projekti iz niza interdisciplinarnih i komparativnih istraživanja.

Krajnja svrha svih navedenih projekata pokretanje je dubrovačkoga međunarodnog učilišta o čemu se razgovaralo s predstavnicima lokalne i državne vlasti kao i sa sveučilišnim organima. ☒

Odi spat Gaj, odi spat.

$$\sin 2x = 2\sin x \cos x$$

Sad su mi sniženja po gradu, išla bi malomu nekaj poštenoga kupiti - danas ti nemaš sata ispod sto marki! A Vnjujorku ve-

Almanah poročne kućanice

U ovom broju *Almanaha poročne kućanice* čitajte:

- Koliko je zdravo jesti zemlju: radioaktivni slojevi izazvat će želučane tegobe
- Gdje nabaviti rukavice za bezbrižnu igru vašeg djeteta u pijesku: par za kunu
- Kako sam postala glasnogovornica švedske vlade: obrat u karijeri mlade hrvatske kućanice
- I još mnogo vrijednih sadržaja te nagradna igra s tri milijarde dobitaka - dobiva svaki punoljetni zemljanin

Čitajte *Almanah poročne kućanice*

Sandra Antolić

mali vrišće da nema škole. Kaj je njemu lepo bog dal, i malomu i Ričiju. Rekel je da je Madona vredu, da ima mleka, da mali cica. Kuću su si kupili, veli da su si jako lepo uredili, sve moderno i da im se jedino ne sviđa kaj su im sve po svud bordure nekakve. Al da si je Madona baš tak želela.

li mi suseda da se Vpetoj Aveniji da jeftino Karanica i Vestvudica nabaviti.

Ne znam, ak bi kod Prade išla malome kupiti. Hoće si i nove skije, al to je Janica obećala da bu mu donesla jedne svoje stare. Još je zapodbor obećala, al nemre sirota, ne stigne kad se toliko mora niz te bre-

Koliko se god tko trudio dokazati da je Hrvatska u Europi, srednjoj, mediteranskoj ili kojoj drugoj, Hrvatska je prvenstveno jedna prilično vlažna i ljepljiva močvara iz koje se vrlo teško, skoro nemoguće iščupati. Bila ona i usred Europe, jedno je stoljeće unazad.

Koliko je močvara duboka i sveobuhvatna mogli smo pratiti ovih dana kad je vrlo skladatelj nezadovoljan plasmanom vlastite umotvorine zaključio da je riječ o uroti. A tu je i globalizam i globalna urota, masonsko-ljevičarsko-komunističko-židovsko-srpska urota koja Hrvatsku “ostavlja zauvijek na zapadnom Balkanu”. I svaka takva budalaština ima svoje zagovornike, teoretičare, ideologe i vjerne poklonike. Samo što nikome od njih nije ni na kraj pameti da nije kriv netko drugi nego isključivo mi sami. Nitko nam nije branio graditi ceste, ali već je prošlo više od deset godina samostalne Hrvatske pa još nije asfaltiran ni metar autoceste od Karlovca ka Splitu! Nitko nam nije branio da naša djeca uče njemački i engleski u osnovnoj školi, niti nam je tko branio da radom oplemenjujemo ono što smo primili od Boga i ono što su naši preci stvorili radom. Nismo iskoristili ni jednu priliku, ono što smo imali u rukama temeljito je opljačkano, a ostaci ostataka budzašto su rasprodani kako bi se sakrili tragovi pljačkaša. Cijela pretvorba provedena je za točno nula kuna i nula lipa. I to ne do trećeg siječnja nego i nakon tog “povijesnog” datuma.

Šverc-komerc

Ako nam već ne ide ekonomija, investicije i bilo kakav održivi ili neodrživi rast, zasigurno nam idu raznorazne afere. Otkako se bira *Miss svijeta*, stalno je prate neke afere u kojima je centralni lik vlasnik licence koji se guši u financijsko-rasističkom vrtlogu vlastite podobnosti.

Kratko i jasno Nula kuna, nula lipa

Naši navodni kapitalisti, bili uspješni ili neuspješni, čuvali, otvarali ili zatvarali radna mjesta, isplaćivali plaće redovito, neredovito, sporadično ili nikako, imaju zajednički nazivnik – zarađuju na ukradenom

Podobnosti bilo kome, samo da se pilva, pa koliko stoji da stoji. Priča s *Miss Universe* toliko je prozirna; svi članovi žirija, ugledni, školovani, talentirani i nadprosječni nisu znali čak ni zbrajati! I – nikom ništa. *The show must go on*. Od bilo kojeg ugovora, što je Vlada sklopila bilo s kim, ticalo se to izgradnje cesta, kopanje tunela, izgradnje spalionica smeća ili koncesija za bilo što, vuku se repovi. Iako su nadležnosti krim-policije i pravosuđa, pravna država ne funkcionira, a to nikoga baš previše ne nervira.

re koja se pokušavala skriti iza hrvatstva i državotvornosti kako se ne bi, barem ne odmah, prepoznalo njihovo lupeštvo, primitivizam i potpuna beskrupuloznost. Oni su ne samo opljačkali vlastiti narod nego i one koji su s puškom u ruci branili Domovinu od vanjskih neprijatelja. I kad su se ti isti vratili nakon rata kući, iscrpljeni i duhovno i tjelesno, onda su im državotvorci objašnjavali koliko su se oni žrtvovali za njih šaljući im sve i sva na front. Naravno, zaboravili su spomenuti da su sve višestruko naplatili i tako nami-

punom patosa, već strategijama izvedbe — ni jedna rečenica nije povišena, ni jedna slika nije groteskna, začudnost koja postoji u drami ostaje i začudnost na sceni, ni više ni manje. Redatelj Hubert Habig iskoristio je tekst do kraja, tj. i didaskalije, koje su mi podjednako važna stvar u pisanju. One su mi kao okvir koji određuje gledište na situaciju: integralan dio drame kako u tekstualnom, tako i u izvedbenom kontekstu. Habig ih je postavio na način da ih je koristio kao replike Andela, čime je označio sveznajuću poziciju gotovo kršćanske andeoske varijante, poziciju čitača misli koji — budući da je distanciran — ostaje i kastriran za emocije. To je još jedan razlog one fascinantne okrutnosti koju sam spomenula. Predstava je na premijeri doživjela ovacije i to je zaista predivno, no ne mogu si pomoći, a da se ne vraćam na taj motiv didaskalija, jer vidjeti ih kako žive i funkcioniraju kao posebna uloga ili glas, kako prirodno priliježu u predstavu — iako u pisanom obliku djeluju kao romaneskni atak na dramsko, dijaloško tijelo teksta — to je za mene čista senzacija.

Čudno je, u razmaku od tjedan dana, gledati dvije različite izvedbe, od kojih je svaka urađena u sasvim drukčijem, čak potpuno suprotnom ključu. Tada se dobiva pravi dojam o krhkosti teksta i njegovoj otvorenosti, što je zapravo vrijednost i težina, naravno.” ☒

ge spuštati. I baš sam si prozore oprala kad zove iz Jutarnjeg da di idem na ljetovanje ove godine. Da je anketa. A ne znam ni sama još, jeftino je ovo Zhimalaje di još i za Velku Gospu kad bu plaća došla ima snega, al to se bojim maloga samoga pustiti. Da mi se dete još toga razređenoga zraka ne nadiše.

Tjednima, danima

Gledam si seriju i čudim se kak ove ženske opće nemaju mitesere. I stare zgleđaju tak glatke kak dječja rit. A možda mi nekaj ztelevizorom ne valja ili zrepetitorom ili je sigurno nekaj Fsvemiru poremećeno. Tek na kraju pomislim si da mi je mali žicu šćupal, idem proveriti i kaj nije iz zida virila. Zato bum vam i pokazala šemu kak to iza mora zgledati kad vam je serija ili ak vam je Wagner ili ak muž prebaci na pornić, onak

Jako zgodne vam sad imaju Vavonu lubrikante, baš me zvala od Spilberga žena da su za konja kupovali pa da su i sebi malo ostavili. I vele mi da ak mi je sad došlo da samo napišem više , pa da bum za drugi put imala gotovoga. Da je i iz dubokog dobro kad ti gosti dodežu, samo salatu k tome i Bog te veseli. ☒

rili i sebe i svoje unuke, a vi dragi branitelji izvolite na burzu, jer tvornice su propale, kad ionako nisu bile ni za što, a još su k tome i iz vremena mraka. Točni je bi bilo reći da su tvornice propale jer se forsiralo *dotraj – otraj*, a u toj *šverc-komerc* kombinaciji ni u kom slučaju nije bilo mjesta ni za kakvu proizvodnju. Sve zemlje koje su bile u ratu imale su rast proizvodnje i skoro maksimalnu zaposlenost. Kod nas je proizvodnja padala, a s njom i broj radnih mjesta. Nezaposlenost je rasla unatoč velikom odljevu radno sposobnog stanovništva koje je otišlo u Zbor narodne garde, kasnije u HV.

Pravdu u ruke

Želja za pljačkanjem prvih, i nesposobnost nasljednika polako ali sigurno raseljava zemlju. Hrvatska je po skoro svim čimbenicima ostala močvara u kojoj caruje organizirani kriminal povezan s vojnim i obavještajnim krugovima i utjecajnim pojedincima u politici. Njihovu je imovinu u zadnjih pedesetak godina stvorila plejada zaposlenika koji su se na ovaj ili onaj način odricali ovoga ili onoga da njihova djeca i unuci mogu živjeti bolje.

Budući da pravna država ne funkcionira, a i neće funkcionirati tako skoro te da nova vlast glavu okreće na drugu stranu ili gura u pijesak, gleda kroz tamne naočale i kroz prste, vrlo lako može se dogoditi da ljudi sami uzmu pravdu u svoje ruke. Ako se organiziraju. ☒

Razgovor - Jacek Bomba, psihijatar

Tranzicija za adolescente

Oni koji su ranije u mladosti bili depresivni postaju u kasnijoj dobi češći posjetitelji i korisnici medicinskih ustanova

Jacek Bomba, psihijatar, rodio se i studirao medicinu u Krakowu, gdje i danas radi u bolnici za adolescente. Krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina prolazi zanimljiv put profesionalnog usavršavanja.

– Psihijatriju sam izabrao stoga što sam nakon šest godina studiranja medicine shvatio da ne bih želio biti liječnik u klasičnom smislu riječi i da bih se želio malo udaljiti od klasične medicine. U psihijatriju me uveo profesor Antonin Kempinsky, koji se školovao u Edinburgu i 1948. vratio u Poljsku. Drugi moj učitelj bila je Maria Orwid, asistentica profesora Kempinskog; oni su zajedno proučavali psihičke posljedice zatvaranja u Auschwitzu i to su nazvali KZ-sindrom. Oni su me učili ono što su u svom školovanju prošli u terapijskoj zajednici jedne bolnice u Londonu. Nije mi preostalo ništa drugo nego otići u London 1965. Tamo sam izučavao adolescentnu psihijatriju, sreo mnoge vrijedne ljude, a u klinici Hamsted za dječju psihoanalizu sudjelovao u radu nekih konferencija. Jednu od svojih zadnjih konferencija održala je tada Anna Freud i imao sam sreću da sam ju sreo. U poznatoj klinici Kassel na odjelu za adolescente sreo sam stručnjake koji su se bavili obiteljskom psihoterapijom. U to vrijeme bio je običaj da se cijele obitelji hospitaliziraju zbog psihoterapije pacijenata sa shizofrenim poteškoćama. Po povratku u Poljsku u Krakowu sam s Mariom Orwid osnovao prvu kliniku za psihičke poteškoće adolescenata u mojoj zemlji, služeći se iskustvima iz Engleske.

Koje su poteškoće mučile mlade ljude i kako ste ih liječili?

– Za djecu smo organizirali ambulantni tretman jer se izbjegavala njihova hospitalizacija. Bila su to djeca od četrnaest do osamnaest godina. U to vrijeme dogodio se prvi veliki val ovisnika o drogama u Poljskoj pa su se razvijale psihoze i problemi s tim u vezi, a u bolničko liječenje primali smo i adolescente s akutnim psihičkim krizama zbog loših odnosa s roditeljima. Tako je bilo tada, danas s takvim slučajevima radimo bitno drukčije. Godine 1968. razvili smo program kojim smo pratili sudbine svih mladih koje smo primili na liječenje u sljedećih deset godina. Iz toga smo naučili za koje pacijente – adolescente naši programi daju dobre rezultate, a za koje nisu najbolji i njih smo nastojali mijenjati.

Uočili smo da u većini slučajeva treba raditi i s obiteljima pa smo razvili i takav pristup. Danas imamo odjel s dvadesetak kreveta za bolničko liječenje, odjel za ambulantno liječenje adolescenata i odjel za obiteljsko liječenje. Posebno radi grupa koja odlazi u obitelji u krizi bilo zbog individualne, bilo obiteljske krize, i to zovemo kućna hospitalizacija.

Ljudska prava i traume

Koji su problemi mladih u Poljskoj danas, a koji su nastali kao posljedica krize u društvu? I zašto se takve krize javljaju; što ih uzrokuje?

– U sklopu dnevnog centra imamo mjesta za deset – dvanaest djece kojima je potrebno psihoterapijsko liječenje i to je ujedno mjesto gdje djeca idu u školu, tj. paralelno se odvija njihovo liječenje i njihovo školovanje. Ta su djeca ranije u prošlosti najčešće dijagnosticirana kao depresivna, a danas smo svjesni da nije riječ o depresiji kao bolesti već o poremećaju emotivnih stanja i ponašanja zbog nepo-

Zaključili smo da su u odrastanju djece važni očevo i riječi. Naime, majke s istim pokušajima ne uspijevaju popraviti situaciju

voljnih situacija u kojima se dijete našlo. Sve to počelo je prije više od dvadeset godina i naša istraživanja pokazala su kako su tadašnja društvena gibanja – znači u vrijeme kad je bilo uvedeno izvanredno stanje u Poljskoj i kad se *Solidarnost* počela boriti za ljudska prava – dosta utjecala na psihičke poteškoće kod djece.

S obzirom da su mnogi od adolescenata tada jedva bili rođeni, je li riječ o transgeneracijskoj traumi? Postoje li te poteškoće i danas?

– Istražujući utjecaj makrosocijalnih kretanja na pojedinca, posebice na raniji adolescentni razvoj od 1982. do 1985. proveli smo komparativno istraživanje i izradili studiju s grupom finških kolega. Pokazalo se da je u ranoj adolescenciji (od trinaest do petnaest godina) depresivna kriza podjednako je zastupljena kod poljske i finske mladeži. Ali, od šesnaeste godine dalje stvari se mijenjaju. Depresivna stanja uzrokovana makrosocijalnim kretanjima kod finske mladeži znatno su niža nego u Poljskoj. Iz toga smo zaključili da adolescent koji se formira čini to sa znatnim opterećenjima koja izviru iz makrosocijalnih elemenata.

Slična studija napravljena je i u Italiji šezdesetih godina, kad je ta zemlja bila u

tranziciji na putu prema stabilnoj demokratskoj zemlji. Problemi tog društva, pokazalo se, u velikoj su se mjeri odrazili na adolescente, dakle na one koji su se tada formirali kao osobe.

Spomenuli ste studiju u kojoj ste kroz deset godina pratili vaše pacijente. Što je s njima bilo nakon adolescencije?

– Petnaest godina nakon istražili smo što je bilo s onima koje smo pratili u našoj prvoj studiji, točnije s onima do kojih smo nakon toliko godina mogli doći. Pokazalo se da oni koji su ranije u mladosti bili depresivni u kasnijoj dobi postaju češći posjetitelji i korisnici medicinskih ustanova i usluga. Djevojke koje su u mladosti imale depresiju ranije postaju majke i češće trebaju medicinsku pomoć.

Istraživanje je po istoj metodologiji provedeno u raznim poljskim gradovima i dalo je iste rezultate o prevalenciji depresije, odnosno – petnaest godina kasnije – o češćoj ovisnosti o medicinskim uslugama te djevojkama koje ranije postaju majke. Prema 2000. godini zapazili smo da depresija kod adolescenata, raste što povežujemo s teškoćama u prijelaznom razdoblju u Poljskoj.

Skrb za bližnje

Jesu li zemlje u tranziciji bile spremne na probleme i kako se tranzicija odrazila na doživljaje i bolesti u vašem području istraživanja? Jesu li ljudi bili spremni za demokraciju?

– To je ponajprije pitanje za Fromma. Ljudi općenito nisu pripremljeni ni za slobodu niti za demokraciju. Zadovoljstvo u angažmanu i postizanju slobode i demokracije vidljivo u početku kasnije izostaje. Isto tako, ljudi pokazuju nespremnost da izađu na izbore i pokažu svoje povjerenje. Na trećim izborima unazad u Poljskoj se niotkuda pojavila osoba toliko populistički raspojasana da su svi glasali baš za nju. To je dobar pokazatelj nepripremljenosti i nezrelosti demokratskog razmišljanja.

Što smatrate dobrim i poželjnim u prilikama u kojima se nalazi društvo?

– Dobrim smatram cvjetanje različitih drugih, stvaranje inicijativa građana. To se događa i u mojoj profesiji. Već rade mnoge udruge nastale ili na inicijativu građana ili na inicijativu medicinskog osoblja, koje promoviraju određenu pomoć. To se pokazuje kao oslobađanje vlastitih inicijativa za razliku od oblika ovisnosti, kako su neki to pokušali vidjeti.

Neke grupe su jako dobro organizirane, posebice neke grupe ljudi bliske Katoličkoj crkvi u Poljskoj. Oni izvršno organiziraju servise za autističnu djecu ili za pomoć oboljelima od AIDS-a, koje naravno nitko neće, ali su u tim organizacijama našli punu potporu. Naveo bih primjer kolege koji je podržao udrugu roditelja koji imaju shizofrenu djecu. Oni su tako dobro organizirani da su uredili hotel u kojem će rehabilitirani shizofreničari naći radna mjesta. Kad je inicijativa građana u pitanju u okviru slobodnog, demokratskog društva čini mi se da je mnogo više ljudi spremno slijediti, surađivati odnosno pridružiti se radije nego preuzimati inicijative i slobodnije se izražavati.

Koliko posttraumatski stresovi u tranziciji potresaju bivše socijalističke, a danas zemlje u tranziciji?

– Takvi stresovi postoje i zahvaćaju mnoge članove društva. Njihovi izvori su različiti. Neki moji kolege intenzivno proučavaju posljedice Drugoga svjetskog rata i transgeneracijske traume novih naraštaja proizašle iz njega, a zbog psihičkih poteškoća koje će opteretiti i sljedeću generaciju. Međutim, izvori tih stresova u Poljskoj su mnogobrojni i različiti. Velik broj ljudi stradao je u progonstvima iz Staljinove ere, kad su mnogi zatvarani,

TEMA

PSIHOZA I DESTIGMATIZACIJA

Pripremila Grozdana Cvitan

prebačeni u Sibir, u Središnju Aziju, a oni koji su preživjeli svoje su patnje, po povratku, skrivali u krugu svojih obitelji. Prekrivala ih je šutnja i nemar, a u našoj struci bilo je nepoželjno baviti se takvim ljudima. Danas te patnje izlaze na vidjelo i tema su proučavanja.

Za razliku od društava kakva su, primjerice, bugarsko ili istočnonjemačko, u kojima je važan pečat ostao kao produkt djelovanja tajnih službi, u Poljskoj je stalno prisutna misao na pobunu, a društvo je bilo tako uređeno da su neke grupe ili

Kad je inicijativa građana u pitanju čini mi se da je mnogo više ljudi spremno slijediti odnosno pridružiti se nego preuzimati inicijative i slobodnije se izražavati

profesije bile izolirane od ostalih građana. Primjerice, u novim gradovima i novim kvartovima izgrađene su zgrade ili blokovi za policajce, za pripadnike tajnih službi, za vojne dužnosnike itd., ali su onda svi to znali. Bitne poljske traume rezultat su specifične sudbine ljudi iz bivšeg pokreta otpora koji se razvijao kao u Francuskoj ili bivšoj Jugoslaviji za vrijeme nacizma u Europi. Međutim, naš pokret za oslobođenje bio je povezan s vladom koja je bila u egzilu u Londonu ili se to tako shvaćalo. Pripadnici pokreta kasnije su proganjani, ubijani ili slani u Moskvu gdje ih je čekala ista sudbina. Danas se pitamo, jer ne znamo koliki je broj žrtava na taj način stradao.

Očevi i djeca

S obzirom da se bavite adolescentskim krizama, što je ono što pripada upravo toj dobi i važno je u odrastanju djeteta da bi se izbjegle krize?

– Istražujući depresije kod adolescenata uočili smo jednu važnu pojavu. Ako očevo hvalje adolescente, bez obzira jesu li to sinovi ili kćeri, ako verbaliziraju svoje pohvale u smislu simpatije i potpore za ono što ti adolescenti rade, a da im pritom ne daju nikakav novac, darove ili neke druge materijalne potpore, to ima dobar efekt jer smanjuje depresivnost kod adolescenata. Zaključili smo da su u odrastanju djece važni očevo i riječi. Naime, majke s istim pokušajima ne uspijevaju popraviti situaciju, tj. s majkama to ne funkcionira na statistički bitnoj razini. Ako tu činjenicu statističke važnosti očevih pohvala u adolescentskoj dobi za sinove i kćeri interpretiramo, možemo reći da to ulazi u edipovsku paradigmu u vezi s razrjeđivanjem gustoće odnosa između majke i djeteta. Ta su istraživanja pokazala da otac djetetu pomaže da iz tako intenzivnog odnosa izađe na neke druge razine i da se osamostaljuje na način na koji to njegov rast zahtijeva. ▣

Ivan Urlić, psihijatar

Slutnje skrivenih svjetova

O tome što su psihoze, koji su im izvori i koliko odnos društva prema bolesnicima utječe na bolest govori doktor Ivan Urlić, šef odjela Kliničke psihijatrije i psihoterapije Kliničke bolnice u Splitu i suorganizator skupa 'Škola psihoterapije psihoza', održanog u IUC-u u Dubrovniku od 13. do 17. svibnja

Psihoza znači da osoba u osnovi funkcionira s jakim trajnim defektima na području osjećajnosti, doživljajnosti, volje, regulacije unutarnjih mehanizama. Psihoze mogu biti depresije, shizofrenije, paranoidne psihoze, maničnodedresivne psihoze i tzv. granični slučajevi. To su granične organizacije ličnosti s više ili manje psihotičnosti u sebi.

Interes za ličnost

Svagogodišnjim seminarima o psihozama željeli bismo postići senzibilizaciju ne samo liječnika nego i psihologa, socijalnih radnika, tehničara i medicinskih sestara da se zainteresiraju za ličnost osobe, a ne samo za veći ili manji stupanj pacijentovih bolesnih produkcija. To znači da bez obzira što se seminar zove *Škola psihoterapije psihoza* (što jest naš glavni posao na skupu), naglasak želimo dati i na slušanje, promatranje i proživljavanje onoga što proživljava pacijent da bi se iz toga odčitao svijet u kojem trenutačno pacijent postoji i da bi mu se kroz to proživljavanje mogle dati različite poruke: verbalne, neverbalne, farmakološke, socioterapijske, psihoterapijske da se njegov svijet može razumjeti i da se na taj svijet može djelovati da dođe bliže stvarnosti, da se poveća udio realiteta kojeg mi dijelimo mnogo brže između sebe. Prepoznavanje realiteta postane sve bolje i nekad se klinička slika odvija na način da

jentima (u bolnici, ambulanti ambijentu ili privatnoj ordinaciji).

Odmak od realiteta

Izvor oboljenja nije samo u činjenici da naš genom ima ugrađene pretjerane ranjivosti, slabosti. Vrlo je važan faktor okoline, tj. kako nas ovaj svijet dočeka i uspijeva li razumjeti neke posebnosti ugrađene u našu osnovnu strukturu. Taj vanjski svijet ne samo da utječe na to hoće li se naše ranjive strane rascvjetati kao bolesti i poteškoće s kojima ćemo se boriti cijeli život ili će ih na neki način znati obuhvatiti, amortizirati i naše urođene snage na neki način podržati da afirmiramo svoju ličnost, talente, sklonosti itd. Dakle, da se dogodi pozitivan razvoj i za pojedinca i za okolinu.

Nekad su psihotični bolesnici bili Napoleoni i slične ličnosti. Prije nekoliko desetljeća počeli su se pojavljivati sateliti i razni "marsijanci" koji su "pratili" takve osobe. Danas su to uglavnom glasovi, tehnika, razni čipovi koje ugrađuju razne sile, pa oni onda proizvode neke glasove, i sl. Ali, te priče nemaju važnosti za psihoterapeuta. U te fantazije osobe se useljavaju kao u novi realitet i prema njemu prestaje kritički odnos.

Izražavanje neurotskih smetnji mijenja se vremenom. Prije stotinu godina neuroze su po tipu najčešće bile histerije. Dakle, nekontrolirana ponašanja, simptomi koji su se selili po cijelom organizmu, a bili su psihičke naravi uz pratnju, recimo to tako, velike teatralnosti. Raspadanje obiteljskog okvira i sve veća osamljenost pojedinca izložena velikim izazovima sve brže promjenljiva svijeta utječu da i obrane ličnosti postaju sve oštrije, žustrije i čovjek počinje funkcionirati mozaično. Već prije nekoliko desetljeća (umjetnici i ranije) prepoznalo se da sve više društvo funkcionira kao neka granična organizacija ličnosti, dakle, sa sve više iracionalnosti, 'psihotičnosti'.

Ludovanja, s navodnicima ili bez njih, oduvijek su postojala. U tom kontekstu je i nedavni Papin

glas o Križarskim vojnama kao neopravdanim činima u odnosu na drugu braću, koje nisu prošle na testu vremena. Što reći o Križarskoj vojni djece kad se smatralo da samo nevina djeca mogu osloboditi Svetu Zemlju. Tada su izginula silna djeca. Bila su ukrcana na brodove i smatralo se da je njihova nevinost (jer su se djeca percipirala kao nevina bića na čijoj duši treba ispisati ono što je potrebno da bi postali odrasli) izvor silne snage koja će očistiti i osloboditi sve što je nečisto. S današnje točke to vidimo kao vrstu kolektivne psihoze, psihotične trenutke civilizacije kakvima su se kasnije pokazale ideje pokoravanja cijeloga svijeta – kao ideje odmaknute od realiteta. One su u drugoj sferi razmišljanja, ali sferi koja je toliko destruktivna i odcjepljena od civilizacijskog rasta da je možemo smatrati ne samo iracionalnom nego i ludom, odvojenom od matice nekakva realiteta u kojem ljudi žive.

Razumijevanje psihotičnog

Što je realitet u kojem ljudi žive? Što je racionalno, a što iracionalno u našem svijetu? Što su naša vjerovanja, mitovi, procjene trenutka koje ne izdrže sud vremena, itd? Odjednom vidimo da je ogroman udio iracionalnog u našem životu od privatnog do javnog, političkog, ekonomskog, međudržavnih odnosa i mnogih drugih. Mnoge su se stvari mogle odigrati drukčije da su se rješavale racionalnije. Ako nam nedostaje racionalnosti ulazimo u definiciju što je ludilo, što psihotičan element, koja je srž procjene psihotičnosti u odnosu na nekakvu normalnost gledanu kao uobičajenost u danim trenutcima u jednoj kulturi.

Današnje pojave psihičkih bolesti manje su teatralne od nekadšnjih, ali su mnogo agresivnije. Pritužbe starije generacije u odnosu na mlađu su najčešće na agresivnost: od običnog ponašanja, ponašanja u poslu ili seksualnog ponašanja. Danas je na neki način sve zaoštreno. Zašto ljudi zabo-

ravljaju da su imali iste godine kao i njihova velika djeca koja postaju velike brige i da ta djeca govore novim jezikom? Oni shvaćaju da se nešto promijenilo i da tu djecu ne mogu razumijevati isključivo kroz sebe nego kroz njih. To je i tema svih naših škola: naučiti prepoznavati bolesnog ne kroz simptome bolesti, nego da razumijemo psihotičnog kroz njegov svijet proživljavanja u trenutku kad s njim dođemo u kontakt, bez obzira jesmo li za njega krvnici, progonitelji, članovi tajnih službi koji su u ulozi liječnika da bi ga zavarali... Normalno je po jednoj definiciji da netko tko ima deset godina funkcionira u skladu sa svojim godinama. Ali ako funkcionira kao da ima jednu ili dvije godine, onda je bolestan.

Toplina koja ne guši

S društvima je slično. I ona mogu biti bolesna jer su zaustavljena u razvoju. Kod nas je to vidljivo u odnosu prema Europi. S jedne strane stalno bismo željeli biti dio Europe (primjerice želimo da javne službe funkcioniraju tako da u njih možemo imati povjerenja). Ljudi koji su radili ili živjeli u uređenim zemljama imaju ta iskustva i shvaćaju koliko povjerenja *a priori* mogu pokloniti institucijama u tim zemljama i nepovjerenja kad su u pitanju naše. Prije se sve činilo jasnim. Hrvati su bili pošten i marljivi, a netko sa strane to je uzimao, odnosio i slično. Danas više nema drugih, a novine su ponovno pune lupeža i eksploatora. Vrlo brzo rastopila se iluzija o tome da ćemo znati organizirati vlastitu državu i ljudi su se razočarali spoznavši da smo mala država velikih lupeža.

Međutim, svako društvo bolno i mučno uči na vlastitim iskustvima i tek kad se skupi kritična masa nekog znanja postiže se stupanj društvene zrelosti koji uspijeva mijenjati stvari. Pisana povijest svijeta uči nas da na makroplanu civilizacija uvijek ide naprijed. Danas ljudi iz razvijenih zemalja putuju vrlo jednostavno cijelim globusom, Internet povezuje sve. Koliko su ti što su povezani s cijelim svijetom povezani sa svojom najbližom okolinom? I sa samima sobom? Ljudske jedinice nisu se u stanju tome suviše brzo prilagođavati. Temeljne ljudske potrebe su toplina koja ne guši nego potiče. Što je od toga ostalo danas? ☒

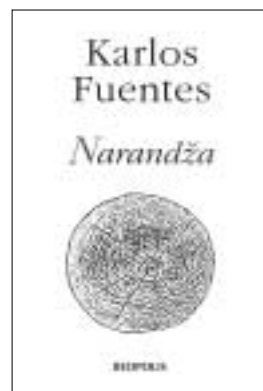
konzor
zagreb

knjižara i antikvarijat «konzor»,

Ilica 42, 10 000 Zagreb
telefon/fax: 488 31 88 488 31 87 488 31 76
radno vrijeme: 9-21

1. **Wölfflin, Heinrich:** *Renesansa i barok*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2000. - 74 kn
2. **Albahari, David:** *Gec i Majer*, Stubovi kulture, Beograd, 1998. - 58 kn
3. **Blackburn, Simon:** *Oksfodski filozofski rečnik*, Svetovi, Novi Sad, 1999. - 125 kn
4. **Bonitzer, Pascal:** *Slikarstvo i film*, Institut za film, Beograd, 1988. - 40 kn
5. **Fuentes, Carlos:** *Narandža*, Beopolis, Beograd, 2000. - 48 kn
6. **Kosanović, Dejan:** *Leksikon pionira filma i filmskih stvaralaca na tlu jugoslavenskih zemalja 1896 - 1945*, Institut za film, Beograd, 2000. - 90 kn
7. **Petković, Radoslav:** *Senke na zidu*, Stubovi kulture, Beograd, 1999. - 58 kn
8. **Roland Barthes po Rolandu Barthesu, Svetovi, Novi Sad, 1992. - 39 kn**
9. **Rousset, Jean:** *Književnost baroknog doba u Francuskoj*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 1998. - 98 kn
10. **Volk, Maja:** *Poetika Augusta Strindberga*, Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Beograd, 1992. - 38 kn

Za sve naslove dostupne u našoj knjižari studentima odobravamo popust od 10%

Razgovor – Ettore Jogan, psihijatar

Uvijek je vrijeme bolesti

Svi smo ljudi, a to znači i krhki i svatko ima u sebi ili u svom bližnjem neke prepoznatljive crte bolesti, neke patološke elemente

Je li socijalna psihijatrija izvan tzv. klasične psihijatrije – usmjerava nešto što generira društvo prema pojedinim članovima? Za koga ili što je ona karakteristična?

– Bio je to trenutak u kojem se mislilo da bi avangardnom analizom socijalne i političke slike društva premostili neke stare modele i srušili stare psihijatrijske bolnice koje su djelovale poput logora. Bili su to depoziti kroničnih psihičkih bolesnika i nastojalo se pronaći način da ih se terapijski i organizacijski promijeni. S druge strane, pokušalo se analizirati koliko socijalni elementi utječu na psihi po jedincu u nastajanju nekih bolesti.

Ponekad je psihoanaliza bila suviše individualna i nije vodila računa o okruženju iz kojeg ta individua proizlazi. Socijalnim aspektom pokušalo se integrirati nove elemente u liječenje za koje se smatralo da će nadvladati, odnosno premostiti tu isključivu individualnost.

Nismo strojevi

Što ljude danas najviše muči i kroz koje se bolesti to najčešće pokazuje?

– Muči ih sve i svašta. Mnogo je klasičnih neuroza, ali daleko manje nego prije dvadeset godina. Danas su češće karakterne patologije i depresije te psihoze.

Znači li to da određena vremena pogoduju razvoju određenih bolesti?

– Uvijek je vrijeme bolesti. Možda danas drukčije gledamo na neke bolesti, a i ljudi su danas slobodniji u traženju pomoći. Jednako tako, uvijek je postojao problem međuljudskih odnosa, ali on je danas mnogo izraženiji i češće ga susrećemo u problemima naših pacijenata. Stare, rigidne, socijalne sheme društva propadaju, novi odnosi su sve oskudniji u mogućnostima. Ono što ti odnosi kreiraju i koliko su konstruktivni krhko je, ruševno i mnogome ovisno o ritmu modernog života, a sve znamo o tempu koji nas stalno prisiljava na sustizanje mnogočega, a oduzima prostor intimnog i dubokog doživljavanja. Nismo strojevi i upravo nam psihički konflikti pokazuju da ne uspijevamo prihvatiti život koji tehnološki napredak diktira. Ljudski element ne nalazi način da se odupre diktatu tehnološkog razvoja.

Emotivni kontakti danas izazivaju probleme već u adolescentskoj dobi i njihova afektivnost često je poremećena, odnosno kompenzirana različitim "obrambenim" pomagalima, primjerice drogom, što je ulazak u nove probleme.

Koliko su problemi mladih produkt različitih novih pokreta, često praćenih glazbenim trendovima, odnosno glazbenom kulturom novih generacija?

– Čini mi se da nove generacije nemaju

dovoljno osviješten svoj socijalni element, odnosno pripadnost grupi. Oni su veći individualci nego starije generacije, koje su se osjećale ne samo kao pripadnici nekog pokreta i grupe nego i kao kreatori novog. Danas taj osjećaj izostaje. Nedostatak društvenog elementa postaje izvor drame mladih ljudi.

Što proizvodi psihoze i kako se s njima susretati?

– To su teški patološki poremećaji na koji još nismo našli uspješne odgovore. Tešku patologiju determinira više čimbenika: biološki, psihološki, socijalni. U liječenju pokušavamo pronaći različite načine pristupa. Nekad su psihijatrijski stručnjaci bili skloniji pokloniti povjerenje samo jednom pristupu, odnosno jednom uzroku i slijedom toga izabirati metode pomoći bilo da je riječ o biološkom ili psihosocijalnom modelu. Danas se priklanjamo integrativnim pristupima, a to znači da nitko nije vlasnik cijele istine i upravo na skupovima, kao što je ovaj, iz svojih parcijalnih istina pokušavamo naći premostnice, mogućnosti cjelovitijih pristupa pacijentu. Psihijatar bi trebao biti dobro pripremljen na biološkoj, psihološkoj i socijalnoj razini, što još nismo, ali što je vizija za budućnost. Još smo suviše podijeljeni.

Nedostatak autonomije i neovisnosti

Što ste vi na ovom skupu koji se bavi psihozama ponudili kolegama za raspravu?

– Mislimo da je psihoza povratak, regresija u primarna psihološka stanja ranog djetinjstva. Vrijeme u kojem je dijete ovisno o majci. To je i manifestacijski oblik psihoza kod kojih su onda bolesnici ovisni o roditeljima, obitelji, društvu... U svakom slučaju bitan je nedostatak psihičke autonomije i egzistencijalne neovisnosti. Kao psihoterapeuti bilo bi dobro da se tim poremećenim razinama ličnosti približavamo s empatijom i da iz tih prostora pokušamo osobu "povući" u više, zrelije razine. To je vrlo teško, ali i jedini način (kombiniran s drugima, kao što su medikamenti) da osoba ponovno odraste.

Naravno, sve zavisi od vrste psihoze koja je prisutna i s kojom pacijent može zatražiti pomoć sam ili biti sasvim ovisan o drugima, dakle uolikoj mjeri je kritičan i svjestan svoje bolesti. Uspostavljanje

kontakta, odnosa s onima koji su nesvjesni svoga stanja vrlo je teško. Postoje razne tehnike koje to pospješuju, ali je bitno da takvu pacijentu pristupamo na njegovoj razini.

Što znači stigmatizacija društva u takvim prilikama i koliko je moguće da se društvo drukčije odnosi prema psihičkim bolesnicima? Što to zapravo znači?

– Senzibiliziranje socijalnog ambijenta je važno iz više razloga. Psihičke teškoće su uvijek bile stigmatizirane, ali se danas društvo uspijeva osvijestiti za socijalizaciju bolesnih osoba, da ih prihvate koliko je to moguće i ne optereće previše. To ponajprije znači mijenjanje kulture u tim odnosima. Psihijatrijski bolesnici i psihičke patologije do jučer su bili tabu-tema, ali danas su prisutne u javnosti. Mediji su otvoreni tim temama i to je za nas dobro. Time se postiže otvorenost za probleme. Ne samo da ljudi prestaju skrivati probleme, nego oni mogu biti i drukčije viđeni u društvu. Mnogi psihotični ljudi skrivaju se u kućama, po obiteljima i nikad nisu bili hospitalizirani. A to znači da su od adolescentne dobi (a to je najčešće vrijeme pojave psihoza) takvi bolesnici skrivani desetljećima. Postojale su

U svim je društvima previše agresivnosti, nasilja i međusobnog iskorištavanja. Još smo suviše primitivni i agresivni i to treba popraviti. Možda je to utopija, ali mislim da bi to bilo dobro društvo

razne bolesti (tuberkuloza, sifilis itd.) koje su bile stigmatizirane, nešto je smatrano obiteljskom sramotom, što je samim time skrivano od javnosti.

Humanije društvo

Pacijenti su postali otvoreniji, bliži liječniku. Kako se društvo mijenja u odnosu na njih?

– Ide teško, ali ide. Moj profesor Basaglia je govorio: "Psihička normalnost samo je teoretski pojam, a svi smo ljudi". Svi smo ljudi, a to znači i krhki i svatko ima u sebi ili u svom bližnjem neke prepoznatljive crte bolesti, neke patološke elemente. Nitko ne zna hoće li već sutra biti depresivan, traumatiziran i slično. Zato i treba povećati prag tolerancije prema bolesnima.

Primjerice, depresija je bolest koja je doživjela potpunu socijalizaciju. Za nju se napravilo najviše i zato depresivan čovjek danas traži pomoć. To je postalo normalno, a donedavno nije bilo tako. Mislim da su mnogo u senzibilizaciji društva napravile neke znamenite ličnosti koje su i same bolovale. Tako su u Italiji o tome javno govorili glumci, primjerice Vittorio Gassman i Ugo Tognazzi, koji su patili od teške depresije i smogli snagu da s tim problemima stanu pred publiku. To je bila velika pomoć svim depresivnim ljudima.

Danas kad se svijet sve više zanosi, ali i plaši genetikom, što je moguće reći o vezi genetike i psihičkih oboljenja, ali i budućnosti liječenja?

– Oduvijek smo znali da neke psihoze i depresije imaju genetsku komponentu, ali to su više bile opće impresije. Danas znamo više, mnogo se studira i mislim da će

TEMA

PSIHOZA
I
DESTIGMATIZACIJA

doći trenutak kad će nam genetičari moći reći kako se na toj razini boriti s tim problemima. Naravno, za nas danas genetika otvara i mnoga etička pitanja, ali bi mogla jednog dana pomoći i mnogim teškim bolesnicima.

Postoje li bolesti na koje bitno utječe društvo i koje bi trebale biti liječene upravo iz društva?

– Stres je tipičan proizvod modernog društva i jedna od komponenata psihičkog oboljenja. Zasad ne znamo kako se oduprijeti stresu i što i kako promijeniti u društvu da bi se izbjegao stres. Ići nazad je nemoguće, a što za pojedinca znači živjeti više u skladu s prirodom ili prirodni je? To pojedinac odgovara sam u skladu sa svojim mogućnostima. Zasad vidimo kako odgovori izgledaju. Čini mi se da naša društva još nisu dovoljno civilizirana u međuljudskim odnosima.

Neki misle da su ponekad i previše civilizirana i da upravo to generira osamljenost i bijeg?

– Da, ali mislim na drugu, drukčiju civilizaciju, humanije društvo koje bi poštovalo sve osobe, u kojem bi se svi međusobno poštovali i to od djece do starih, da se uvažavaju potrebe i razlike drugih. U svim je društvima previše agresivnosti, nasilja i međusobnog iskorištavanja. Još smo suviše primitivni i agresivni i to treba popraviti. Možda je to utopija, ali mislim da bi to bilo dobro društvo.

Jeste li imali priliku promatrati slovensko društvo u transformacijama zadnjeg desetljeća? Kako vam se čini da su ljudi doživjeli promjene?

– Početno oduševljenje, pa i efuriju, kasnije je zamijenila depresija. Uvijek promjena socijalnog sustava mnoge dezorijentira. Takve se promjene odnose i na materijalnu dezorijentaciju, dakle materijalne posljedice, gubljenje sigurnosti, veću autonomiju, ali i veći angažman pojedinca. To je mnogo zahtjeva odjednom.

Mnogi trpe

Postoji li nešto što bi se zvalo spremnost na slobodu? Kako se to manifestira? Kako ljudi u Italiji doživljavaju promjene u društvu?

– Iako potresi nisu veliki, razlike u društvenim gibanjima se osjećaju. Od društva koje je pokazivalo više socijalne skrbi za pojedinca ide se prema društvu u kojem se osjeća prevlast divljeg kapitalizma. Te promjene manje su izrazite u politici, a više u kulturi ljudi i društva. Sedamdesetih smo se borili za socijalno uređenje, primjerice u zdravstvu. Danas individualizam sve preplavljuje i pojedinci su agresivniji.

Postoji nešto što je i priprema čovjeka za život u određenom društvu. Međutim, niti ima idealnog sustava niti pripreme pojedinaca za život koji bi u tome uspijevali bez problema. Između individualnih i univerzalnih problema treba naći vlastiti put. Emocionalni odnosi su vrsta univerzalnih problema koji pripadaju svim ljudima, naravno u kontekstu kultura u kojima žive.

Na koji način kultura može biti i nesloboda u poslu kojim se bavite?

– Kultura u kojoj netko živi na jedan je način sigurnost za pojedinca, a na drugi nesloboda. Individualna psihologija kompleksnija je od socijalne norme. Socijalna norma uređena je na način da prosječno odgovara mnogima. A kako smo svi različiti teško se uključujemo u te norme, u prosjek. Mnogi se mogu uključiti jednostavno, ali mnogo je onih kojima je to teško, a mnogi i trpe. ▣

Psihijatar i psihoanalitičar Ettore Jogan medicinu je studirao u Padovi, a specijalizirao psihijatriju i psihoanalizu u Milanu. Radio je najprije u Milanu, a zatim u Trstu s profesorom Basagliom koji je posebnu pozornost u istraživanjima posvetio tzv. socijalnoj psihijatriji. Uz privatnu psihoterapijsku praksu u Trstu, Jogan vodi i edukativne grupne supervizije iz područja teških patologija u Ljubljani, Gorizi te u službi socijalne skrbi za djecu i adolescente slovenske manjine u Trstu. O svom školovanju kaže: "Educiran sam u sva tri modela: klasičnoj psihijatriji, koju još zovemo i biološka psihijatrija, zatim u psihoanalizi, dakle psihološkoj, i napokon u socijalnoj psihijatriji. Danas u praksi pokušavam integrirati ta tri modela". ▣

Sladana Ivezić-Štrkalj, psihijatrica

Destigmatizacija psihotičnih poremećaja

Psihičke bolesti vrlo su raširene i smatra se, primjerice, da jedna od četiriju osoba tijekom života ima barem jednu depresivnu epizodu

Kako je došlo do toga da se više počnete baviti psihoterapijom psihoza?

– Pristup liječenju psihotičnih poremećaja (shizofrenija, psihotična depresija, manija) bio je takav da se smatralo da su oni pretežno biološki uzrokovani i da se trebaju liječiti lijekovima iako službena znanost smatra da su to poremećaji koji, istina, imaju jaku biološku odrednicu (znači da se pretpostavlja da postoji genetska predispozicija i poremećaj na razini biološkog poremećaja neurotransmitera u mozgu) i da je to glavni uzrok tih poremećaja. Smatra se da ti poremećaji neće nastati ako ne postoje vanjski nepovoljni uvjeti koji dovode do prve pojave ili ponovljene pojave bolesti, a i u tim vanjskim uvjetima to mogu biti nepovoljne stresne okolnosti, nepovoljna atmosfera unutar obitelji ili druge sredine, unutarnji biološki poremećaj u sklopu organizma.

S obzirom na to da psihotični pacijenti imaju drukčije potrebe u terapiji i drukčija psihološka obilježja u odnosu na neurotične, onda je potrebno postojeće psihoterapijske tehnike modificirati i prilagoditi potrebama pacijenata. Škola je stoga počela s idejom da okuplja poznate stručnjake iz svijeta i naše stručnjake koji bi širili i razmjenjivali informacije o mogućnostima liječenja psihološkim sredstvima i da pokušamo razvijati modifikaciju psihoterapijskih metoda koja bi mogle pomoći pacijentima.

Od bespomoćnosti do depresije

Uključuje li liječenje psihoza uvijek kombinirano liječenje: farmakološko i psihoterapijsko za razliku od neuroza koje se pretežno liječe psihoterapijom?

– Liječenje je uglavnom kombinirano kod većine pacijenata osim kod onih koji to odbijaju. Antipsihotična terapija omogućava držanje bolesti pod kontrolom i povlačenje simptoma, i pomaže da osobe budu spremnije za psihološko liječenje. Pretpostavlja se, naime, da osobe sa psihotičnim poremećajem imaju psihobiološku ranjivost i osjetljivost na stres. Kroz psihoterapiju te bi osobe trebale naučiti uspješnije tehnike koje im omogućavaju da smanje vlastite probleme i anksioznost (bilo iz unutrašnjeg ili vanjskog doživljavanja) kad se problemi pojave. Tako se stvara zaštitna barijera koja će smanjiti njihovu preosjetljivost i mogućnost da dođe do ponovne epizode bolesti. Osoba tako stvara obrambeni sistem uz pomoć psiholoških metoda da ne bi došlo do biološke pojave bolesti.

Zašto se bolesnici u nekim psihotičnim poremećajima često vide upravo kao značajne osobe?

– Simptomi shizofrenije sastoje se u vrlo bizarnim doživljajima, u psihozi postoji krivo testiranje realiteta pa, između ostalog, osoba može biti uvjerena da je neka značajna ličnost iz povijesti ili sadašnjosti kao, primjerice, Isus Krist, Napoleon neki poznati pjevač i sl. Ovakvo iskrivljavanje stvarnosti događa se samo kod psiho-

tičnih osoba. Sklonost precjenjivanju vlastite ličnosti može se javljati i kao psihološka karakteristika ličnosti kod drugih psihotičnih poremećaja kao što je to, primjerice, poremećaj ličnosti. Mogu se javiti kod svakog čovjeka koji ima sniženo samopouzdanje, povjerenje u sebe, samopoštovanje. Osobe koje imaju takav pristup brane se od nedostatka tako što se zamišljaju značajnijima, utjecajnijima, pametnijima nego što jesu. I to je krivo testiranje realnosti, ali nije psihotično. Teško bi danas nekog proglašili bolesnim samo zato što kaže da je pametniji od nekog drugog iako za to nema nikakvih dokaza. Jednostavno, riječ je o kompenzacijskom psihološkom mehanizmu obnove samopoštovanja na neadekvatan način.

Kako društvo utječe na pojavu psihotičnih poremećaja i drugih psihotičnih bolesti i stanja uopće? Koja su to vremena koja generiraju brojnije pojave bolesti i kojih bolesti?

– Društveni događaji uvelike mogu utjecati na pojavu određenih bolesti u većem broju. Često povećavaju broj oboljelih od depresije i danas se misli da će za nekoliko godina depresija postati jedna od vodećih bolesti. Društvo koje ne njeguje neke osnovne principe kojima ljudi teže, a to znači da je pravedno, sigurno, predvidivo, da je u njemu moguće dokazati i realizirati sebe, da je moguće živjeti kvalitetom života dostojnom čovjeka – društvo koje to onemogućava stvara bespomoćne ljude, a razvoj bespomoćnosti vodi u depresiju. Ona nije nužno uzrokovana vanjskim faktorima, ali vanjski faktori mogu biti *trigger* i mnoge osobe nikad ne bi razvile depresiju da su živjele u povoljnijim društvenim okolnostima. Kao što netko ima sklonost za razvoj shizofrenije tako netko tu osjetljivost ima za razvoj depresije. Vanjski događaji koji prelaze mogućnost osobe da prihvati događaje i izađe s njima na kraj, mogu dovesti do pojave simptoma bolesti.

Problem besmisla života

Znači li to da trajno sretnih društava, u kontekstu psiholoških bolesti, nema?

– Više poznajem zapadna društva koja su ideju uspjeha poistovjetila s idejom sreće. Na žalost nemogućnost da se postane uspješan može biti veliki izvor frustracija i provokativni faktor za nastanak bolesti, a uspješnost samo po sebi ne jamči sreću. Neki pokušaji postoje u istočnim društvima, ali mi nisu dovoljno poznati. U njima se kroz alternativne filozofije života, koje su široko prihvaćene u tim kulturama, pokušava promovirati ideja sreće i stapanja s primjerice nekim božanskim idejama izvan čovjeka i na taj način održava se iluzija sreće i zadovoljstva. Ako je osoba bliska s takvim sustavom i viđenjem to joj može poslužiti kao dobar obrambeni mehanizam od osjećaja tjeskobe u svijetu punom frustrirajućih situacija. Problem besmisla ili smisla života ponekad se rješava tako da se ode u sasvim, kulturno i socijalno, drukčija i nepoznata društva.

Ponekad se može čuti da su religioznije osobe manje podložne psihičkim bolestima i da ispovjednik može zamijeniti liječnika?

– Osobno ne znam ni jedno istraživanje o utjecaju ispovijedi na nastanak psihotične bolesti, ali ako nekoj osobi to jest psihološki sistem podrške i ako joj pomaže to može biti jedan od faktora koji će pomoći ili da se bolest lakše podnese ili da se poboljša kvaliteta života. Samo vjerovanje da nešto može pomoći često pomaže. Prepreka liječenju može se dogoditi onda kad pacijent ne vjeruje da se radi o bolesti nego smatra da se psihotična bolest može liječiti isključivim odlaženjem svećeniku i da to rješava sve probleme. Osobno imam vrlo dobra iskustva i često su pacijentima, koji su imali psihotične poremećaje, upravo svećenici savjetovali da se jave liječniku. Danas mnogi traže izlaz u različitoj alternativni, ali je važno imati svijest da se radi o bolesti za koje postoji znanstveno provjerene metode liječenja. Inače, sve može postati ne samo netočno, nego neetično i vrlo opasno.

U čemu se sve sastoji stigmatizacija duševnih bolesnika i što sadašnja kampanja za destigmatizaciju želi postići?

– Stigmatizacija je stara koliko i čovječanstvo i nju nije lako iskorijeniti. Ljudi koji su imali psihotične poremećaje često su skriveni u kućama, u srednjem vijeku smatralo se da su opsjednut demonima i završavali su na lomačama. I danas postoje kulture koje na vrlo drastičan način stigmatiziraju ne samo bolesnike nego i one koji s njima rade. Tako sam na jednom stručnom skupu slušala kolegicu iz Engleske koji je govorio o stigmatizaciji bolesnika u Kini. Rekao je da stigmatizacija zahvaća i obitelj i osoblje koje radi s bolesnicima tako da, primjerice, medicinska sestra koja radi u psihijatrijskoj bolnici taj podatak od svojih znanaca jer to smanjuje njezine šanse da se uda. U takvim slučajevima u korijenu stigmatizacije svakako postoji neka ideja o zarazi i takvom prijenosu psihotične bolesti.

S druge strane postoji stigmatizacija psihijataru i psihijatrije kao profesije koja je neuspješna u liječenju psihotičnih bolesti. Takav odnos društva često se vidi i u odnosu prema psihijatrijskim bolnicama koje često imaju loše smještajne uvjete.

Informiranje i podrška

Stigmatizam je podsvjesni mehanizam, a najčešće stigmatizirana bolest je shizofrenija za koju je obično vezana ideja opasnosti, jer su neki simptomi te bolesti bizarni. Zapravo, bit stigmatizacije je u tome što čovjek koji boluje od shizofrenije sebe doživljava kao slabog, krhkog čovjeka koji nema kontrolu nad svojim ponašanjem pa može postati opasan, nerazuman, nelogičan ili iracionalan. Ljudi čim čuju da netko ima shizofreniju izbjegavaju takva bolesnika i ne razmišljaju o tome dok se sami ne susretnu s psihotičkom bolešću (što je danas teško izbjeći), bilo da obole sami ili da se to dogodi nekom u njihovoj okolini. Ljudi su jednostavno skloni razmišljanju da su bolesnici neki drugi s kojima ne treba imati kontakt jer su opasni, slabi, nesposobni. Tako se formiraju stavovi temeljeni na predrasudama, a ne na znanju i sami su po sebi opasni jer uključuju i djelovanje (diskriminaciju) bolesnika. A ako se zbog predrasuda nekog vidi nesposobnim onda taj drugi neće imati šansu ni dobiti zaposlenje, njegovo mišljenje će se diskvalificirati itd. Sve to vodi u izolaciju bolesnih kao manje vrijednih.

Stigmatizacija se često događa i iz neznanja o psihotičkim bolestima, ne zato što su ljudi *a priori* zločesti i vole se ismijavati na račun ljudi koji se ne mogu braniti. Poduka, informiranje ili kontakt s bolesnima takve stavove mogu mijenjati.

Osim toga, raste samosvijest pacijenata i njihovih obitelji koji stvaraju udruge bolesnika i članova obitelji pa oni mogu pomoći u procesu borbe protiv stigme psihotičke bolesti.

Kakve sve udruge postoje u svijetu i kod nas?

– U svijetu postoje vrlo jake udruge koje čine pacijenti, njihove obitelji, simpatizeri, profesionalci. Svi oni pronalaze zajednički interes zbog dobivanja pomoći koja je potrebna i pacijentima i obiteljima, jer je često riječ o dugotrajnim bolestima (npr. shizofrenija). Udruge su neovisna udruženja građana i mogu imati veliki utjecaj na poboljšanje liječenja i prava pacijenta.

Kod nas je taj građanski proces tek u začetku. Malo je ljudi koji o tome nešto znaju, ali ti što znaju uglavnom i podržavaju. S druge strane stoji većina koja to ne obeshrabruje, ali ni ne podržava jer jednostavno nema informacija. Stoga je važno i stvarati udruge i informirati građane. Ti procesi pomažu pacijentima da postanu partneri u liječenju i da svoja prava i svoju odgovornost artikuliraju te na taj način promijene klasični odnos prema pacijentu kao objektu koji se mora držati uputa, lijekova, savjeta i biti poslušan.

Koliko ljudi danas ima psihotične bolesti ili probleme?

– Psihičke bolesti vrlo su raširene i smatra se, primjerice, da jedna od četiriju osoba tijekom života ima barem jednu depresivnu epizodu. S druge strane, mnogi psihotični poremećaji nastanu nakon stresnih događaja ili su njima uvjetovani, stoga je važna sposobnost osobe da razvije uspješne psihološke mehanizme za smanjenje negativnih utjecaja stresa. Ako stres nije izrazito jak bit će prevladan, i čak može jačati psihološke mehanizme koji će osobu štititi od daljnjeg stresa. U suprotnom, veliki stresovi (primjerice u ratu) povećavaju rizik nastanka psihotičnih bolesti (ne samo PTSP-a nego i svih drugih psihotičnih bolesti).

Čovjeka nije lako podijeliti

Na seminarima u Dubrovniku redovno imate i strane kolege. Koliko vam razmjena iskustva pomaže i kako možete jedni drugima pomoći? Je li i to svojevrsna udruga za neka prava struke?

– Kolege Ivan Urlić iz Splita, Marija Žunter-Nađ iz Ljubljane i ja, ali i grupa psihijataru koja podržava ove skupove, kontaktiramo s kolegama iz svijeta i pratimo literaturu o najnovijim dostignućima iz ovog područja, ali ono što je problem u struci jest mogućnost primjene postojećih znanja. Osim toga, psihoterapija psihoza je struka u kojoj je teško biti neutralan u terapijskom procesu s pacijentom. To znači da se često u tom procesu i u terapiji javljaju vrlo intenzivni osjećaji – pozitivni i negativni. Oni mogu biti u interesu pacijenata, ali može biti problema ako ih terapeut ne prepozna, stoga nam je međusobna razmjena iskustva i uzajamna supervizija od velike koristi. To zovemo razgovor o kontratransferu terapeuta. Otvoreni smo prema svim metodama liječenja, ali njegujemo psihodinamsku edukaciju koja ide iz psihoanalize i to nam pomaže u našoj procjeni pacijenta i u izboru intervencija. Stručni stav u svijetu je podijeljen i neki smatraju da terapija okrenuta uvidu može biti štetna za pacijenta, dok drugi smatraju da, ako je indicirana, može biti vrlo važna. Zato je važno da stvaramo kriterije dobrih indikacija: što nekom pacijentu treba kao tehnika, terapija, metoda...

Istodobno funkcioniramo kao grupa podrške. Nekad je u svijetu bila vrlo jaka grupa bioloških psihijataru koja je psihološke metode liječenja smatrala nebitnim u liječenju psihoza. Čovjeka nije moguće jednostavno podijeliti na biološki i psihotički dio i promatrati te dijelove odvojeno i u fizičkoj i u psihotičkoj bolesti. Uostalom, danas znamo da je i kod bolesti vrlo jasnog organskog uzroka, itekako važan način na koji se osoba susreće s bolešću i psihotički faktori koji je okružuju mogu pomoći da bolest bude boljeg toka ili da se nikad ni ne pojavi (npr. *bronhijalna astma, ulcus* itd.).

Psihičari Sladana Štrkalj-Ivezić, predsjednica je Sekcije za psihoterapiju i psihosocijalno liječenje psihoza Hrvatskoga društva za kliničku psihijatriju (HDKP). Voditeljica je programa borbe protiv stigme psihotičke bolesti HDKP, voditelj programa dnevne bolnice i psihosocijalnog programa liječenja Klinike za psihijatriju Psihijatrijske bolnice Vrapče. Suorganizator je seminara *Psihoterapija psihotičnih poremećaja*, koji je od 13. do 17. svibnja po šesti put održan u Dubrovniku. ■

Ljubomir Tadić i Muhamed Filipović

Tko će kome suditi

O tome bi li Slobodanu Miloševiću trebalo suditi u Beogradu ili Haagu razgovaraju Ljubomir Tadić iz Beograda, član Srpske akademije nauka i umetnosti te Muhamed Filipović iz Sarajeva, član Akademije nauka Bosne i Hercegovine

Omer Karabeg

Gospodine Filipoviću, u Srbiji prevladava mišljenje da Miloševiću treba suditi u Beogradu, a to se obrazlaže tvrdnjom da je on najveće zločine počinio prema sopstvenom, srpskom, narodu. Da li je za vas prihvatljiv stav da je Milošević najveće zločine počinio prema svom narodu?

– **Filipović:** Mislim da je on zaista najveću štetu načinio Srbima. Jer, objektivno promatrano, Srbi su imali vrlo velike gubitke, oni su prije svega doživjeli etničko čišćenje u Hrvatskoj. Dalje, Milošević nije ostvario ciljeve koje je postavio u Bosni i Hercegovini, a ni zamisao o stvaranju etnički utemeljene Jugoslavije. Sve troškove njegovih poraza na kraju krajeva mora plaćati srpski narod. On je do te mjere oslabio poziciju Srbije, odnosno Jugoslavije, u međunarodnim relacijama da je kosovska kriza koja je godinama tinjala poprimila sasvim drugačije tokove i dovela u opasnost integritet Srbije. Stoga smatram da se može prihvatiti stanovište da je Miloševićeva politika, ipak, najveće štete nanijela samom srpskom narodu.

– **Tadić:** Sigurno je da je ta politika nanela najviše štete srpskom narodu, iako ja nisam pristalica haških suđenja, jer bi se onda pitanje krivice moralo postaviti mnogo šire. Ne može se suditi samo Miloševiću i nekim srpskim vođama iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske, nego se cela stvar mora posmatrati mnogo šire. Smatram da se radilo o građanskom ratu, a u građanskom ratu nema nevinih, tako da, naravno, ni Srbi nisu nevini. Krivicu i količinu greha može da utvrdi tek potonja generacija. U ovom trenutku to je teško utvrditi.

Odgovornost za Srebrenicu

– **Filipović:** Ja bih se složio sa gledištem da je cijela postavka Haškog suda i njegovo djelovanje dosta problematično. Mislim da taj sud ima vrlo velike hendikepe. Prilikom utvrđivanja njegovog statuta ja sam imao oštre primjedbe na koncept i postavku Haškog tribunala. Rekao sam da ako je njegov uzor bio Nirnberški sud, to je bio sud pobjednika koji su sudili poraženima. U ovom ratu nije bilo pobjednika, a ni poraženih, i ne znam kako je moguće da oni koji su na određeni način i sami učestvovali u ratu sada nekome sude. Činjenica je da je i međunarodna zajednica,

pogotovo zapadnoevropske i zemlje i Amerika, dosta aktivno učestvovala, ne samo u onome što se zbivalo u političkoj sferi

nego i u vojnoj i ratnoj sferi. Uzimimo samo njenu odgovornost za tragediju Srebrenice. Izuzimajući sebe i primjenjujući mjerila, koja je ustanovila kroz statut Haškog tribunala, samo na aktere zbivanja, koji potiču sa teritorije bivše Jugoslavije, međunarodna zajednica je u velikoj mjeri oduzela legitimitet tom sudu. Zbog toga nisam veliki pristalica Haškog suda i smatram da bi u skladu sa načelom suverenosti svaki narod trebao da ima pravo da sudi onima koji su mu nanijeli štetu.

Da li to znači da ste vi zato da se Miloševiću sudi u Beogradu, a ne u Hagu?

– **Filipović:** Ja sam za to da se Milošević sudi ondje i na onom mjestu i po mjerilima onih kojima je nanio najveću štetu, što ne znači da i drugi ne mogu da ga optuže po istom principu. Jer, na kraju krajeva, pošto je Milošević nanio štetu i nama Bosancima, i mi možemo da mu sudimo.

Da li vi smatrate da bi Miloševiću trebalo suditi i u Bosni i Hercegovini?

– **Filipović:** Apsolutno.

– **Tadić:** Mislim da je ozbiljno suđenje moguće samo na jednom mestu – u zemlji u kojoj se okrivljeni, uhapšeni ili optuženi nalazi. Suđenje na različitim mjestima izvirgava onog koji je okrivljen različitim kriterijima pravde. Najvažnije je da suđenje bude pravedno, a gde će ono biti nije toliko bitno. Naravno, ukoliko iz Bosne ima pritužbi, a vjerovatno ih ima sa muslimanske i hrvatske strane, onda je moguće sve to uzeti u obzir i ispitati verodostojnost optužbi. A voditi optuženog s jednog na drugo mesto, to je po mom mišljenju besmisleno.

– **Filipović:** Kad sam rekao da Bosanci imaju pravo da sude Miloševiću, mislio sam da imaju pravo da podnesu svoje optužbe i da odgovarajući sud sa najvećom ozbiljnošću i u skladu sa zakonom ispita te optužbe, kao i sve elemente koji idu uz optužbe, kao što su dokazi, svjedoci i tako dalje. Što se mene tiče, ja smatram da treba suditi prema zakonima koji vladaju u određenoj zemlji, naravno uzimajući u obzir opća ljudska i univerzalna mjerila pravednosti.

Najveći gubitnik

Gospodine Filipoviću, mislite li da se Miloševiću pravedno može suditi u Beogradu i za one zločine koje je počinio u Bosni?

– **Filipović:** Ja mislim da mi ne možemo pobjeći od jedne istine, a to je da u cijeloj stvari Milošević možda i nije najvažniji. Osuda Miloševića ne bi imala

smisla i efekta ukoliko ona ne bude sastavni dio ukupnog procesa demokratizacije u Srbiji i rasta svijesti srpskog naroda o tome šta se zbilo i kako se zbilo. Bez toga bi ta osuda bila puki revanšizam. Ja lično nisam zain-

teresiran za to da Milošević, kao konkretna osoba, bude ovako ili onako osuđen, nego bih prije svega želio da njegov proces omogući da se rasvijetli ono što se zbilo i da se ne osudi samo Milošević kao glavni akter, nego i cjelokupni način mišljenja i postupanja, kao i politička filozofija i praksa koje su stajale iza onoga što se dogodilo.

Bio sam jedan od onih koji su s Miloševićem kontaktirali, diskutirali i pregovarali i bio sam

Tadić: Smatram da se radilo o građanskom ratu, a u građanskom ratu nema nevinih

toliko slobodan da sam mu 1994. godine, prilikom našeg posljednjeg susreta, otvoreno rekao da smatram da će on, ukoliko ne izmijeni svoju politiku i ukoliko ne postigne sporazum s nama i s Hrvatima oko pitanja zbog kojih je došlo do razmišljanja i sukoba, biti najveći gubitnik, jer će sve ono što su drugi učinili na kraju krajeva pasti na njega.

Gospodine Tadiću, mislite li vi da se Miloševiću može pravedno suditi u Beogradu za zločine počinjene u Bosni i Hrvatskoj?

– **Tadić:** Prvo moram staviti jednu primedbu – dosadašnji razgovor je centriran isključivo na Miloševića i Srbiju. Bojim se da je onda tema našeg razgovora promašena, jer se izostavljaju drugi činioци. Ja govorim o građanskom ratu u kome su svi učestvovali, neko sa više, neko sa manje energije i snage, tako da se ne može prihvatiti teza, koja je inače vladala u svetskom javnom mnenju i zbog čega je došlo do bombardovanja Srbije, da su Srbi agresori. Nikada se neću složiti sa tom tezom, jer je reč o građanskom ratu i odatle se moraju izvući sve konsekvencije.

Od vezanja zastava do krvavog obračuna

Da raščistimo ovo pitanje koje je pokrenuo gospodin Tadić. On tvrdi da je rat na prostoru bivše Jugoslavije bio građanski i to je njegovo duboko uvjerenje. Kako vi na to gledate, gospodine Filipoviću?

– **Filipović:** Kad je riječ o Bosni i Hercegovini, mislim da je to u osnovi bila agresija, što je nesporno dokazano i što se ne može negirati, koja je, međutim, imala specifičan tok i koja se, na kraju krajeva, ipak, pretvorila u građanski rat zbog toga što je bosanska strana odgovorila neadekvatno i što su vrlo značajne snage u međunarodnom politič-

kom životu bile zainteresirane da se jedan čist slučaj agresije stranih trupa na nezavisnu i univerzalno priznatu državu pretvori u građanski rat.

– **Tadić:** Smatram da nikakve agresije nije bilo, već da je to bio jedan metež građanskog rata. I sam gospodin Filipović dozvoljava da su se događaji kasnije razvili u pravcu građanskog rata. Poznato je da su muslimanski i hrvatski predstavnici vezali zastave na svečanim skupovima svojih stranaka, da bi kasnije došlo do njihovog međusobnog krvavog obračuna. Ta afilijacija je bila formirana na antisrpskoj osnovi, a kasnije se pokvarila. I to je ono što celu stvar zamućuje i pokazuje da nije tačno ono što se tvrdi i čime se opravdava kontraagresija, a to je bilo bombardovanje Srbije. Pominju se Kosovo i svi mogući problemi koji su tištili ovu nesrećnu zemlju u rasulu da bi se opravdalo agresivno bombardovanje NATO pakta.

– **Filipović:** Ja bih želio da kažem da nisam mogao podržati akciju NATO pakta protiv Srbije u vezi sa kosovskim događajima. Ja smatram da niko u svijetu nije ovlašten da sebi uzima pravo da bombardira jednu nezavisnu i suverenu zemlju samo zbog toga što ona nije prihvatila određene političke koncepte i solucije. Međutim, s obzirom da gospodin Tadić smatra da je bombardiranje Srbije, zbog toga što ona nije prihvatila određenu političku soluciju, akt nasilja i agresije, trebalo bi, adekvatno

Filipović: Nisam veliki pristalica Haškog suda i smatram da bi u skladu sa načelom suverenosti svaki narod trebao da ima pravo da sudi onima koji su mu nanijeli štetu

tome, da prizna da smo i mi ovdje bili bombardovani zato što nismo prihvatili određene političke solucije i da je i naš primjer također slučaj nasilja i agresije. Na žalost, srpska javnost ne zna šta smo mi ovdje preživjeli za tri i po godine sistematskog, konstantnog bombardiranja Sarajeva. Samo u Sarajevu je ubijeno preko deset hiljada nevinih ljudi, a grad je takoreći devastiran i uništen. Ali, ja sada ne bih želio da o tome razgovaramo.

Prošlo je vrijeme konfrontacija

Moram ponoviti da bih jako želio da se Miloševiću sudi u Beogradu i to da mu se sudi za sve ono što je učinio, bez obzira gdje je učinio i ko je trpio posljedice njegove politike, ali prije svega da mu sudi sam srpski narod koji je u najvećoj mjeri iskusio i još uvijek snosi posljedice njegovih poteza. Isto tako bih želio da uvjerim svakog ko sluša ovu emisiju i svog sugovornika da nemam nikakvih osobnih nesantimana, niti smatram Miloševića nekim ličnim protivnikom,

ali ga smatram političkim faktorom, čovjekom koji je producirao i provodio jednu politiku koja je imala katastrofalne posljedice za sve nas. I u tom smislu sam vrlo duboko zainteresiran za to kako će srpska javnost, srpska država i srpski pravosudni organi tretirati njegov slučaj. Moram da kažem još i to da mi je lično, a vjerujem i najvećem broju ljudi u Bosni i Hercegovini, jako stalo do poboljšanja i konačne normalizacije odnosa sa Srbijom, jer imamo mnoštvo zajedničkih interesa. Naša saradnja je nešto što je zaista bitno za budućnost oba naroda i Bosne i Hercegovine kao države. Mislim da u bosanskoj javnosti općenito vlada raspoloženje da je prošlo vrijeme konfrontacija, da je prošlo vrijeme rata, neprijateljstava i da se treba konačno okrenuti budućnosti i boljim izgledima za sve nas.

Gospodine Tadiću, da li je za vas prihvatljiva ova pozicija gospodina Filipovića?

– **Tadić:** U mnogim aspektima je prihvatljiva, u nekim nije. Kad je riječ o suđenju Slobodanu Miloševiću, ja smatram da bi trebalo suditi i njemu i svim akterima građanskog rata u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj.

– **Filipović:** Ja se slažem s tim da svi akteri treba da budu podvrgnuti sudskom ispitivanju njihove uloge.

– **Tadić:** Drugo što želim da kažem, ja sam devedesetih godina osudio bombardovanje Sarajeva i rušenje džamija Aladže i Ferhadije i to javno i pismeno.

– **Filipović:** To mi je drago čuti.

– **Tadić:** Ne želim da to posebno ističem. Govorim iskreno i pošteno. Ali, u toj konflagraciji oko Sarajeva ginulo se na obe strane Miljacke, ne samo na jednoj strani, ne samo u delu koji su kontrolisale snage Alije Izetbegovića. Prema tome, treba biti u tom pogledu krajnje objektivan i pravedan. Proveo sam petnaest godina u Sarajevu, to su bile verovatno najljepše godine u mom životu, tako da bih i ja želeo da se između naših naroda u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori konačno uspostave normalni odnosi, da ljudi konačno počnu da žive normalno kao što žive tamo gde nema rata i ubistava.

Moraju odgovarati sve strane

Gospodine Filipoviću, vi ste rekli da se slažete da treba suditi svim akterima rata. Na koga mislite?

– **Filipović:** Na sve one koji su donosili odluke, koji su doveli do rata, koji su ubijali nelužne ljude i zarobljenike, pljačkali, palili i rušili kuće i sakralne objekte.

Koji sudovi treba da im sude?

– **Filipović:** Svaki sud u svakoj zemlji. Ja ću biti vrlo zadovoljan ako srpsko pravosuđe osudi Miloševića za sve ono što je učinio i za sva zla koja je nanio svim ljudima.

– **Tadić:** Zločin se mora suditi individualno, ma ko da ga je počinio. To je stvar koja zaslužuje najgoru osudu, da se ne ponovi. Ja sam već rekao da smatram da bi trebalo suditi svima na svim stranama. Zastupam tezu o građanskom ratu i smatram da ne može biti suđena samo jedna strana, pozivajući se na to da je ona izvršila agresiju, već da, prema stepenu krivice i dokazima, moraju odgovarati sve strane, učesnice u građanskom ratu – muslimanska, hrvatska i srpska. ■

Valkire, techno i vapnenačke stijene
Na kartu molim nezaposleni tragači ili, bolje rečeno, lovci u

Storm – braining

Uz najveći društveno-ekonomski problem Hrvatske – NEZAkočeNOST

Sandra Antolić

Uz komentar objavljujemo i originalni tekst radijske reklame:

“Ako si sanjala,
Gorana Višnjića,
Ili džeparac od,
400 tisuća,
Cipele kupit’ ćeš,
Guliver cijeni trud,
Možda osvojiti ćeš,
i put u /Hoooooovuuuuud/.”

Prijedlog da se nezaposlene oslobodi plaćanja javnog prijevoza klasičnim je *brainstormingom* nabujao do pomisli da ne bi trebali plaćati ni vožnju vlakom. Neki je sindikalni marketinški adept došao na ideju da pomogne cirkulaciju hrvatskih tragatelja za poslom. Menadžerska premisa slijedi logiku prodavača *Golden* serijala lagano kopulirajući u *timesharing* s primjesama Tupperwarea i Crvenog križa.

Eto, nezaposleni su bez posla, jer su inertni, jer se – ne kreću. Eto, nisu čitali Heraklita.

I baš kad vam se ovaj kvaziuc-

Zetu tako će iz svog, za priliku posebno pripremljenog etuia izvući osobnu, evidencijski list s burze i potvrdu o prebivalištu (?) uz možebitno navođenje točke i vremena odlaska te mjesta i sata dolaska javnim prijevozom, na što će kontrolor zahvaliti nezaposlenom i zaposleno nastaviti kontrolirati ostalih devet građana, do sljedećeg desetog, statistički opet – nezaposlenoga.

Premda se ne čini – i ja sam nezaposlena. Iako poslujem povremeno, naplaćujući s *delayem*. Pravim se kulturna, bavim se svačim. Pišem, govorim, izvlačim nagradne kupone iz plastičnih bubnjeva uz članove žirija i estradne zvijezde. Na jedan takovrsni zadatak angažirao me dobar poznanik, vrlo mlad i vrlo kreativan. Otušna svota koju mi je isplatio po izvršenom zadatku najavila mi je da mlade generacije nemilice grabe i da sam sve starija i sve nezaposlenija.

viljeni tekstualni vodvilj počinje gaditi, čekam vas s informacijom da je već spomenuti marketingjugend predstavnik one demijurške struje u recentnom medijsko-marketingškom bravuriranju koja prevodi najnezamislivije sadržajne spojeve u najzamislivije novčane iznose. Jedan takav para eter najslušanijeg radija, najvećega grada Hrvatske, s najvećim brojem nezaposlenih. Za postizanje smisla ovog semantičkog tartufa ne bi bilo loše angažirati sudskog tumača.

Kemički spoj Valkire, techno dancea i vapnenačke stijene glasom predvodnice partizanskog kola poziva (žensku!) mlad na kupnju cipela u prodavaonici zagrebačkog Importanne centra. Ako se odluče izbrojati od dvjesto do petsto maraka, o čemu spoj Valkire, techno dancea i vapnenačke stijene – ne pjeva. Do tuda – ništa čudno. Ali ima dalje.

Sve u rimi, sve u stihu, reklama mađija obećaje da će glavni izvučeni/a (novi) *papak* ravno u Hollywood, ravno na snimanje jedne od tisuću sapunica na jednoj od tisuću televizija u sjedinjenom eteru. E, tu bi trebalo sresti *naše gore list* – Gorana Višnjića – na snimanju *Hitne službe. A docnije:* Ručak! Privilegija da mastiš brk s glumcem, da dijeliš srk.

Prigodna sličica s trofejnim listićem (više cvjetićem) ulazi ta-

da, hoće nam dalje pričati reklama, u obiteljski herbarij i nema da ga praunuci u postkataklizmičkim eko-katakombama ne listaju uz vatru.

“Ovdje je baka gledala kako Goran glumi da mjeri tlak nekoj crnkini, a tu se vide kraj nekih slapova, zamisli onda su imali vode...”

Da vidimo; ako cipele, onda Goran... Aritmetička sredina ove nepoznanice s dvije jednakžbe bila bi u marketinškoj vezi hrvatske distribucije novoga američkog filma u kojem nastupa Goran Višnjić, a koji pak sponzorira prodavač cipela s dućanom iznad najljepšega zagrebačkog podzemnog parkirališta. Poslovna osmoza kroz staničnu membranu reklame nije da malo ne bude oči, tiska zdravu pamet i da ne

boli glava, ha, sad ...

Glavno da nezaposleni ne hodaju bosi. A ne d'o Bog da umru, a ne vide Ameriku.

Nisi odma' profet, ako nemaš posla

Cijela litanija ipak nije u čast Aljoše Karamazova nego moje osobe. Naime, spomenuta mazalijansa pameti i zdravlja samo me potakla da se razjarim sjećajući se nekolicine intervjuua koje sam odradila tražeći posao u tvrtkama u vlasništvu kongenijalnih marketinških japija.

“Kako biste prodali... čarape, mačju hranu, film...?”, uvijek isto pitanje. Dok potencijalni poslodavac čiri na originalno govorno dizajniran, marketinški zreo i profitno punokrvan, odgovor svog potencijalnog posloprimca (tj. mene) na kojeg čiri potencijalni copywrighter u njemu, idu minute. Ideje naviru... gluposti na pretek... osjećaj poniženja... izostanak zapošljavanja.

“U kampanji za film *Neženja* najbolje bi bilo angažirati Gorana Ivaniševića (alias hrvatski pojam neženje), ali ništa mu ne plati, nego on kao sretan jer on i Jim Carrey koji hoda s Renée Zellweger koja glumi u *Neženji* imaju iste sponzore, pa kao... A, niste se toga sjetili?”

“Nisam.”

Citat završen.

Burza. Besplatni tramvaj, možda i vlak. ☑

	19/05/sub	01/06/pet	02/06/sub	03/06/ned	04/06/pon	05/06/uto	06/06/sri	07/06/čet
11:00 ZKM				ZKM, Istra THE BANG GROUP [SAD] Beatification		Preprodaja ulaznica za predstavu EMIA GRECA/PC, HNK 19-05, svakodnevno od 12 do 17 sati u predvorju kazališta GAVELLA, Frankopanska 8. Ulaznice za sve ostale predstave na programu 18. TSP u preprodaji od 21. svibnja u 12 sati cijene ulaznica: sve predstave u HNK 100 kn [u preprodaji 50 kn] sve ostale predstave 60 kn [u preprodaji 30 kn]		
19:30 HNK	HNK EMIO GRECO/PC [Nizozemska] Double Points / & II	HNK TRUUS BROKHORST & MARIEN JONGEWAARD [Nizozemska] Soul	HNK TRUUS BROKHORST & MARIEN JONGEWAARD [Nizozemska] Soul	HNK MOVING INTO DANCE MOPHATONG [Južnoafrička Republika] Passage of Rites, Speaking with Tongues & Ngoma, Paths of Sound, sessaP emiT - Time Passes, Sunduza - Shipfing, Sophiatown Shebeen	HNK MOVING INTO DANCE MOPHATONG [Južnoafrička Republika] Passage of Rites, Speaking with Tongues & Ngoma, Paths of Sound, sessaP emiT - Time Passes, Sunduza - Shipfing, Sophiatown Shebeen			
20:00 ZKM			ZKM, Scena Polanec BAD Co. [Hrvatska] Čovjek-stolac					

>>> HIPP predstavlja > 18. TJEDAN SUVREMENOG PLESA > 01-07/06/2001 > Zagreb >>>

21:00 ZKM + GAVELLA		ZKM, dvorana Istra JÉRÔME BELL [Francuska] The Last Performance	ZKM, dvorana Istra JÉRÔME BELL [Francuska] Jérôme Bell	ZKM, dvorana Istra THE BANG GROUP [SAD] Beatification	ZKM, dvorana Istra THE BANG GROUP [SAD] Beatification		ZKM, dvorana Istra STUDIO MARE [Hrvatska] moreška/SFIDA	GAVELLA IRMA OMERZO [Hrvatska/Francuska] M - Nauti
22:00 ZKM				ZKM, Scena Polanec ZPA & BAD Co. [Hrvatska] Ztrid				
22:30 GAVELLA		GAVELLA HISTERIJA NOVA [Hrvatska/Kanada] T-I-ME... Sindrom 4A	GAVELLA TANJA ZGONC [Slovenija] Kagami Reflection		GAVELLA LA RIBOT [Velika Britanija/Španjolska] Mas Distinguidas	GAVELLA LA RIBOT [Velika Britanija/Španjolska] Mas Distinguidas	GAVELLA VINCENT SEKWATI MANTSOE [Južnoafrička Republika] Solo	GAVELLA DAVID ZAMBRANO [Nizozemska] Song of a Teeth & open improvisation solo

Socijalizacija univerzitetskog života

Fokus rada konferencije bio je usmjeren na mogućnost da širi društveni kontekst utječe na reformiranje okoštalih institucionalnih struktura – bilo da se radi o financijama, uže znanstvenim pitanjima bilo organizacijskim modusima

Konferencija *How to democratize university life?*, Zagreb 10.-13. svibnja

Petar Milat

Francuska organizacija *Transeuropéennes* je zajedno s Udruženjem za društvene i humanističke znanosti, Studentskim informativnim centrom te net.kulturnim klubom MaMa, uz potporu zaklade Otvoreno društvo, u Zagrebu od 10. do 13. svibnja organizirala regionalnu konferenciju na temu *Kako demokratizirati univerzitetski život?*. Kako je *Transeuropéennes* svojim aktivnostima u devedesetim bila jedna od onih inicijativa koje su s najviše zanimanja popratile događanja u jugoistočnoj Evropi (bilo da se radi o istoimenom časopisu, koji je forum francuske intelektualne kreme ili o susretima i ljetnim školama koje *Transeuropéennes* organizira od 1994.) nije čudno da se pitanje demokratiziranja sveučilišta postavlja "sa strane". Tim više što je u sklopu Pakta za stabilnost dotično pitanje detektirano kao jedno od krucijalnih za razvoj društava u regiji, pa je konferencija kao dio tih nastojanja (a koja je prvobitno trebala biti održana u Ljubljani) organizirana u Zagrebu.

Voditelji skupa bili su direktorica *Transeuropéennes*-a Ghislaine Glasson Deschaumes te Gvozden Flego.

time povezana autoritarnost. Pokušaji da se adekvatno analizira postojeće stanje bili su ujedno mogućnost da se bolje

Otpor dominantnoj matrici

Već je i samo mjesto prve sjednice konferencije, barem domaćim participantima, bilo podsjećanje na ne tako davna događanja. Vijećnica Filozofskog fakulteta u Zagrebu, s punim se pravom može reći, prostor je hrvatskoga intelektualnog horora, sramote i konformizma minulog desetljeća, gdje bi i puko spominjanje nekih od organizatora skupa o demokratizaciji povuklo za sobom višesatnu diskusiju o tome smije li se na takav način blatiti višestoljetna hrvatska duhovna tradicija.

Nakon što su voditelji, dekan fakulteta Neven Budak i dr. Ivo Šlaus, pozdravili i tematski otvorili konferenciju započela je diskusija u kojoj su na početku ponajviše razmjenjivanja iskustva s akademskim institucijama u pitanju. Pitanje zašto se prije nije moglo pružiti otpor dominantnoj matrici ponašanja unutar univerziteta otkrilo je minimalni element autoritarnosti pogona, gdje je i samo spominjanje drukčijeg funkcioniranja često bilo sankcionirano isključivanjem iz stečene pozicije. Tim više što je sveučilište upravo ono mjesto gdje su artikulacije alternativnih epistemčkih i praktičnih zahtjeva skoro do nerazlučivosti povezane, pa postavljanje u pitanje obvezujućeg kanona itekako može biti socijalno pogubno. Iskustva socijalističkih društava (odnosno vojnih režima za sudionike iz Grčke i Turske) te društava u oružanim sukobima pružaju tako singularno polazište za opisivanje akademskoga institucionalnog okvira – pa je na početku konferencije utvrđeno da sveučilišta u regiji u osnovi nisu ništa drugo doli napredne i glomaznije srednje škole, u kojima vlada slična intelektualna uravnolovka i

upozna sa stanjem u široj regiji, kao i da se artikuliranjem problema koji su inherentni različitim edukacijskim modelima primijenjenima u regiji postave i nešto generalnija pitanja o perspektivama akademije. Bugarska i turska iskustva sa stranim ili privatnim akademskim institucijama mogla bi biti dragocjena za manje-više sve bivše jugoslavenske zemlje gdje stranog i privatnog ulaganja u visoko školstvo nema.

Otvorenost edukacijskog sustava

Istaknuo bih izlaganje Halila Nalcaougla (Ankara) koji je vrlo plastično pokazao što za širi socijalni kontekst može značiti paralelno postojanje masovnih javnih univerziteta i većeg broja privatnih, kao što je to slučaj u Turskoj. Dok, naime iz vanjske perspektive (globalno-liberalne) dualni model akademskog obrazovanja, ispunjava sve uvjete otvorenosti edukacijskog sustava, to u lokalnom kontekstu sasvim suprotno može biti indeks socijalne diskriminacije i regresivnosti, gdje samo manji, privilegirani dio stanovništva ima pristup kvalitetnijoj edukaciji. U trenutku kada se mnogo govori o aplikaciji američkoga univerzitetskog sustava unutar Europe, tursko iskustvo zemljama u tranziciji nudi uvide u problematičnost sličnih nastojanja (posebno ako se američkim ili anglosaskim reprezentantima modela smatraju isključivo elitna sveučilišta tipa Harvard ili Oxford).

Iskustvo bivših yu-zemalja

Ponešto od iskustava iz bivših jugoslavenskih zemalja sažeo je u svojem opisu Ugo Vlaisavljević (Sarajevo), prikazujući širu povijesnu perspektivu univerzitetskih događanja. Vlaisavljević je ustvrdio da ne bi trebalo čuditi

da u skoro ni jednom jugoslaven-skom sveučilišnom centru nije postojao jedinstven kampus, kao simptom straha režima pred studentskom masom nakon pokreta 1968. S druge strane etno-nacionalistička paradigma koju je znanost producirala od osamdesetih služila je ponajprije kao fundament kontinuiteta vlastite privilegirane pozicije i avangardnosti. Tako pojmljen, agresivni nacionalizam nije, dakle, bio virus neznanstvenog koji se infiltrirao u akademske okvire, već, naprotiv, ideološka rezultanta historijata znanosti na ovim područjima. Vlaisavljevićeva je opaska važna utoliko što – nakon što su tranzicijske zemlje već prošle određena iskustva u prošlom desetljeću – postoji ponovna esencijalistička potraga za fantomskim "pravim univerzitetom/docentom/studentom", čemu bi trebalo suprotstaviti uvide sveučilišta u dekonstrukciji (vidi npr. svezak *U odbranu univerziteta* Beogradskog kruga). Da pitanje demokratizacije sveučilišta treba postaviti u obliku pitanja socijalizacije univerzitetskog života bila je spoznaja koja je dominirala u daljem radu skupa.

Izvaninstitucionalne inicijative u regiji

Fokus rada konferencije bio je usmjeren na mogućnost da širi društveni kontekst utječe na reformiranje okoštalih institucionalnih struktura – bilo da se radi o financijama, uže znanstvenim pitanjima ili organizacijskim modusima. Činjenica da se u regiji javljaju izvan-institucionalne inicijative koje svojim radom preuzimaju hegemonijsku intelektualnu ulogu (koji put i pukom mogućnošću da se putem tih inicijativa dođe do određenih informacija i kontakata) pitanje znanstvenog kredibiliteta sveučilišta upitnim. No koliko god nove inicijative bile oslobođene masovnosti i balasta institucionalnosti koji guši javne univerzitete, pitanje financijske i ine infrastrukturne održivosti projekata koji nastaju čini se u okviru domicilnih sredina teško rje-

šivim, već time što je teško vjerovati da u Beogradu, Sarajevu, Skoplju ili Zagrebu postoji velika volja i mogućnost da se jače podupiru nova, alternativna strujanja u znanosti koja nužno nisu povezana uz akademski okvir. Stoga je upravo regionalna suradnja ona koja može garantirati da se slične inicijative dugoročnije etabliraju, te da se urežu u iskustvo vlastitih sredina.

Jedan od načina da se poveća mobilnost svakako su i nove tehnologije i mreže, no ne bi trebalo smetnuti s uma da već i etatistički aparati iznova prizivaju korporativističke snove utjelovljene u onome što se naziva "kalifornijskom ideologijom" (ili sažeto u formulu: udruženja malih dioničara + informatizacija = novo društvo).

Zadaća i suradnja oko demokratizacije univerziteta koja je ovom konferencijom načeta bit će i dalje stvar borbe – s jedne strane protiv prisezanja od strane države, a s druge protiv komodifikacije znanja u globalnom tržištu. ■

Uvjet za demokratizaciju sveučilišta je konstituiranje zajednica istraživača, koja će prije biti okrenuta ka dijalogu i disenzusu nego ka nekom partikularnom sadržaju.

Zalažemo se i ohrabrujemo mobilnost i kooperaciju studenata, mladih znanstvenika i docenata unutar regije, što bi trebalo poboljšati procese predavanja i učenja. Ispunjavanje internacionalnih standarda unutar edukacijskog sistema značilo bi ujedno i stvaranje regionalnih akademskih i intelektualnih zajednica.

Svjetsni činjenice da su profesori većinom politizirani, tražimo s jedne strane depolitizaciju institucija a s druge pak strane repolitizaciju studenata s obzirom na osvještavanje njihove uloge u procesu demokratizacije.

Demokratizacija bi trebala voditi razvitku kulture socijalne odgovornosti, kao i podizanju nivoa solidarnosti unutar resocializirane akademske zajednica, koja bi time bila u stanja odgovoriti na kritične situacije, te imati utjecaj na javno mnijenje bazirano na vlastitoj kompetenciji.

Nužna je transparentcija svih administrativnih organa koji donose odluke, upravo zbog socijalizacije cjelovite zajednice istraživača. ■

Preko tvrdih i mekih granica

Kako uopće možemo razgovarati o kulturnoj suradnji kad nam je nepoznato o kakvoj se kulturnoj produkciji radi

Redefiniranje kulturnih identiteta u Jugoistočnoj Europi, IUC u Dubrovniku, 14. do 19. svibnja, voditeljica Nada Švob-Dokić iz Instituta za međunarodne odnose u Zagrebu

Grozdana Cvitan

Prošlogodišnji seminar bio je posvećen pitanju kulturnih identiteta na Mediteranu i u Srednjoj Europi. Napravljene su neke usporedbe koje pokazuju kako se to pitanje otvara u onim društvima koja istodobno pripadaju Mediteranu, ali žele pripadati i vidjeti se i u Srednjoj Europi. Iz svih četrnaest zemalja Jugoistočne Europe seminar je

ove godine pratilo 35 studenata i 16 predavača. S obzirom da je pokazano daleko veće zanimanje za

školu pozvano je onoliko sudionika koliko su mogla dopustiti raspoloživa sredstva. Ipak, velik interes pokazuje da ti mladi ljudi pitanje kulturnog identiteta smatraju važnim u životu i formiranju njihove budućnosti te se žele njime baviti.

Proces identifikacije se promijenio

U uvodnom izlaganju Thierya Verhelsta iz Bruxellesa govorilo se o ulozi kulturnih identiteta u lokalnom razvoju i participativnoj demokraciji. Pokazuje se da je za sve razvojne projekte postalo izuzetno važno da se točno zna na koga se odnose i tko ih provodi, odnosno da pitanje kulturnog identiteta postaje relevantno pitanje u dizajniranju ukupnih razvojnih programa. Iz iskustva stečenih u tridesetak različitih zemalja koje pripadaju različitim civilizacijama pokazalo se da je izuzetno važno raču-

nati s kulturnim identitetom domaćeg stanovništva kad se provodi bilo koji razvojni program. Također se pokazuje da pitanje identiteta postaje ne samo iz razvojnih nego i svih drugih razloga, vrlo važno pitanje pri razmišljanju o bilo kakvim društvenim promjenama i da posebno u Jugoistočnoj Europi, gdje je većina zemalja u tranziciji, dolazi do ključnih promjena u shvaćanju kako pojedinaca o sebi tako i čitavih društvenih grupa. Proces identifikacije se bitno promijenio i to je ono s čime su se polaznici seminara posebice bavili.

U sklopu razgovora o jeziku i ulozi jezika u definiranju, odnosno redefiniciji kulturnih identiteta, Dubravko Škiljan u analizi naslovljenoj *Jezici i granice* pokazuje da je u sadašnjoj fazi većina zemalja Jugoistočne Europe koncentrirana na pitanje tzv. mekih granica među jezicima. Naime, svi se više bave razlikama između pojedinih jezika (npr. hrvatskog i bosanskog, hrvatskog i crnogorskog, hrvatskog i srpskog ili bosanskog i crnogorskog itd.) dok istovremeno gotovo neprimjetno doživljavamo širenje ili prodor jezika koji su iz dnevne upotrebe na ovim prostorima bili isključeni

godinama, primjerice uvođenje talijanskog u Istri ili forsiranje njemačkog u cijeloj Hrvatskoj. Zanimljivo je i da u Hrvatskoj i Sloveniji postoje udruženja govornika njemačkog koji *de facto* ne znaju taj jezik, ali se zalažu za njegovo intenzivnije učenje pa s vremenom i njegovu veću upotrebu. Budući da je jezik važan za određivanje bilo čijeg identiteta, bio on individualan, grupni ili nacionalni, pitanje jezične politike pokazuje se kao važno razvojno pitanje kojim se očito valja baviti na nešto drukčiji način nego se to danas događa.

Ne poznajemo se dovoljno

Temu *Kulturne suradnje i kulturno povezivanje u okviru Jugoistočne Europe* analizirala je Marjutka Hafner, pomoćnica slovenske ministricе za kulturu, koja je govorila o regionalnoj kulturnoj suradnji u kontekstu političkog razvoja u Jugoistočnoj Europi. Ona je pokazala slovenske prioritete uz tezu da je pitanje definiranja općeg pogleda na regiju vrlo važno te da su kulturne veze vrlo slabe, a kulturna komunikacija poprilično neorganizirana bez obzira na potpisane sporazume, kao i na činjenicu da trenutačno vrlo malo

znamo jedni o drugima. Tako se zapravo postavlja pitanje kako uopće možemo razgovarati o kulturnoj suradnji kad nam je nepoznato o kakvoj se kulturnoj produkciji radi. Potpisani sporazumi tako postaju deklarativni čini dobre volje jer nisu praćeni pravim programima, pa nije ni poznato što će se sljedom tih sporazuma kada i kako napraviti.

Drugi je moguć razvoj taj da s obzirom na slabo međusobno informiranje ne znamo ni čime zapravo te programe ispuniti. Slična stajališta čuju se i s hrvatske strane, koja je potpisala sporazume o kulturnoj suradnji sa svim zemljama regije, ali prave kulturne suradnje jedva da ima. Rješenje se najčešće vidi u poticajnoj ulozi države, koja bi barem u određenoj fazi podržala takve veze i kontakte, jer budući da se dovoljno ne poznava, nije moguće računati na samo tržište (primjerice, tjedni filmova pojedinih zemalja i slično). Nekad smo se protiv takve uloge države bunili, međutim Marjutka Hafner misli da je nemoguće zamisliti konstituiranje regije ako ne bi bilo državnog interesa, odnosno organizirane državne politike iza takve ideje. ■

Nada Švob-Đokić, teoretičarka kulture

Stereotipi na provjeri

Danas je izvan svake sumnje da je Jugoistočna Europa razvijena kao koncept koji dolazi izvana

Povodom tečaja *Redefiniranje kulturnih identiteta: Jugoistočna Europa, Interuniverzitetski centar, Dubrovnik, 14.-19. svibnja 2001.*

Grozdana Cvitan

Što znači konstituiranje regije i kako konstituirana regija izgleda?

– Konstituiranje regije znači prije svega bolje međusobno povezivanje u svakom smislu, zatim realizacija različitih infrastrukturnih projekata koji bi mogli biti zanimljivi svima. Vrlo banalan primjer govori o tome: većina sudionika skupa iz zemalja Jugoistočne Europe imala je velikih problema da uopće stigne u Hrvatsku: od prometnih do problema s vizom, dugih čekanja, intervencija, pisanja pisama. Uglavnom, ljudi su se izmučili da bi došli do Dubrovnika. Kolegice iz Rumunjske putovale su gotovo dva dana, zadržavane su na granicama. To su na prvi pogled banalni problemi, ali oslikavaju do koje mjere regija ne postoji kao regija, a veze su se svele na veze prema nekim drugim zemljama, uglavnom izvan regije.

Zanimanje za susjede

Razgovori o regionalnoj kulturnoj suradnji potakli su nas i na raspravu o tome što je Balkan, a što Jugoistočna Europa i kako ta dva pojma korespondiraju, odnosno ne korespondiraju. Dolazi se do zaključka da je Balkan zatvoreni povijesni koncept koji je prilično opterećen stereotipima dok je Jugoistočna Europa razvijena više u kontekstu nekadašnjeg germanskog, odnosno njemačkoga imperijalnog stremljenja prema ovom dijelu Europe. U redefiniranoj verziji danas se taj koncept regije pojavljuje i u Europskoj uniji i, kao donekle otvoreniji, pokazuje potrebu boljeg unutarnjeg povezivanja regije i razmišljanja kako ta regija treba biti konstituirana iznutra. Danas je izvan svake sumnje da je Jugoistočna Europa razvijena kao koncept koji dolazi izvana. Nama ostaje da ga istražimo i da vidimo što se od tih koncepcija da preuzeti, a što ne, što se može, a što se ne može realizirati. Međutim, činjenica je da dosad nije bilo osjećaja među narodima Jugoistočne Europe da se ovaj prostor konstituirao kao jedna od ključnih europskih regija.

U tom okviru otvorili smo i temu o stereotipima, o tome koliko oni doista mogu izdržati stvarnu provjeru komunikacijskog tipa ili su nešto na što pasivno pristajemo kad se obraćamo drugima u ovom prostoru. Naravno, tu se pokazuje da u izvjesnoj mjeri manjka i toleranci-

je, a i zdravog zanimanja za sve naše susjede.

Što su problemi drugih zemalja i kako oni sagledavaju poje-

je mađarsko društvo danas u stanju apsorbirati te vrijednosti, suočavajući se s dubokom ekonomskom krizom, visokom nezaposlenošću i mnogim stvarima koje doista nitko nije očekivao kad je proces tranzicije započeo.

ta. Konačno tu je i pitanje političke sfere, odnosno procesa demokratizacije kao globalnog trenda. Razmatrana je teza o prevladavanju kulturološke sfere nad političkom, osobito u procesima novih identifikacija.

Kad je u pitanju rasprava o jeziku s jedne strane pitanje je engleskog kao jezika komunikacije na globalnoj razini, a s druge pitanje nacionalnih jezika u regiji na način na koji je to problematizirao Dubravko Škiljan. Što je zaista problem u ovom trenutku?

– Nije se teško prisjetiti da su neki pripadnici starijih generacija govorili često i nekoliko jezika iako nisu bili visoko obrazovani. Mnogi su imali bake koje su uz hrvatski govorile neku varijantu njemačkoga ili talijanskog jezika, a ljudi u ravnici često su znali mađarski. Situacija je bila mnogo otvorenija nego danas. Nije bilo dominantnog standarda u smislu u kojem se razvija u zadnjih 70 godina. Ali sad kad je taj standard razvijen i kad treba nadograđivati jezik onda je jezična politika dosta problematična. Inzistira se na promjenama standarda u dnevnom korištenju jezika. Glavna se pažnja posvećuje razlikama između slavenskih jezika u Jugoistočnoj Europi (hrvatski, srpski, bosanski, crnogorski itd.) dok se istovremeno, temeljem političkog pritiska, uvodi korištenje talijanskog u Istri, ili obnavlja korištenje njemačkog (u Hrvatskoj, Bosni, donekle Sloveniji). U tim procesima jezične reidentifikacije bilo bi poželjno aktivnije djelovanje civilnog društva, a manje političkih stranaka.

Dolazi se do zaključka da je Balkan zatvoreni povijesni koncept koji je prilično opterećen stereotipima

dine teme ovog tečaja?

– U sklopu teme o umjetnosti, kreativnosti i kulturnim industrijama u regionalnim okvirima govorila je Milena Dragičević-Šešić iz Beograda, uglavnom na primjeru novih filmova i uopće filmske industrije kao one koja preispituje vlastite vrijednosti u samoj Srbiji, ali i otvara pitanja o regionalnim povezanostima tj. o nekim vrijednostima koje se pojavljuju kao ustaljene balkanske vrijednosti.

László Kürti iz Mađarske napravio je izvrsnu analizu o uvozu kulturnih dobara i vrijednosti u Mađarsku i o tome kako sada prilike izgleda proces redefiniranja kulturnih identiteta. Osvrnuo se na neka ključna pitanja kao što je širenje novih kapitalističkih vrijednosti i na koji način

Globalni utjecaji

Govoreći o elementima nove kulturne politike u tom kontekstu te o položaju mladih pokazao je kako dolazi do sraza novih generacija koje praktički izlaze iz jednog agrarnog društva i istog časa ulaze u komunikaciju s nekim globalnim trendovima. O tome je govorio na primjeru novih nacističkih organizacija mladih u Mađarskoj i na primjeru nekih devijantnih ponašanja, dotičući i ulogu civilnog društva u svemu tome. Tu se također pokazuje, na temelju konkretnih istraživanja, da ukupni koncept razvoja civilnog društva doista treba u zemljama u tranziciji pažljivo ispitati jer sam taj koncept često uključuje djelovanje organizacija koje ne pridonose na najbolji način samom tom društvu. One ne štite identitet i razvoj samoga društva, a često uvode vrlo konzervativne i problematične vrijednosti.

Jedan od primjera globalnih utjecaja u regiji je primjer korištenja engleskog jezika. Treba vidjeti u kojoj mjeri korištenje engleskog omogućuje priključak na neke informacije i komunikacije globalnog tipa i može li on podržati eventualnu komunikaciju i između zemalja ove regije. U tom kontekstu jedna od tema koja se obrađuje je uloga medija u formiranju kulturnih identite-

Ukupni koncept razvoja civilnog društva doista treba u zemljama u tranziciji pažljivo ispitati jer sam taj koncept često uključuje djelovanje organizacija koje ne pridonose na najbolji način samom tom društvu

Kratkoročni ciljevi

Što očekujete da će ukupna rasprava pokazati u odnosu na pojedine teme?

– Čitav program tečaja dizajniran je tako da se kroz organiziranu, odnosno formaliziranu kulturnu suradnju na razinama država pokuša preispitati utjecaj i uloga država u osmišljavanju regije, ali i utjecaj i uloga civilnog društva u razumijevanju, osmišljavanju regije i eventualno u poboljšavanju komuniciranja unutar regije.

Zašto civilno društvo ne može samo biti movens i osmisliti ili potaknuti suradnju nego je potreban državni poticaj?

– Problem je u tome što su organizacije civilnog društva vodene najčešće vrlo kratkoročnim i vrlo usko definiranim interesima

i ciljevima. Prema tome, one barem zasad u našem, ali i u svim društvima u tranziciji, nikako ne izražavaju tip općedruštvenog interesa osim u javnom načelnom smislu da pridonose demokratizaciji. Eventualno. Jer znamo da neke pridonose demokratizaciji, a neke baš i ne. Budući da stvarno civilno društvo nije osobito razvijeno u svim postsocijalističkim državama, ne može se očekivati od civilnog društva da bude glavni movens i pokretač unutarregionalnog komuniciranja i suradnje. Upravo zato države bi trebale imati aktivniju ulogu, tim više što je većina država proklamirala kao svoj strateški cilj, uključivanje u Europsku uniju. A to uključivanje u velikoj je mjeri uvjetovano sposobnošću da se komunicira i surađuje sa zemljama koje vas okružuju, odnosno regionalnom suradnjom. Prema tome, uloga država je nužna, a bilo bi možda idealno – takva mišljenja su se čula i u raspravama na skupu – kad bi došlo do dopunjavanja i relativne ravnoteže utjecaja i državne i nedržavne sfere. Naravno da sasvim uravnotežen odnos nije odmah moguć niti ga očekujemo, ali je točno da je pitanje konstituiranja regije koja doista u pravom smislu te riječi ne postoji osim možda u formalnom geografskom smislu (tako da se nabroje zemlje koje u regiju pripadaju) pa je potrebno obaviti još dosta posla, ali i konceptualnih razjašnjavanja.

Koliko se ovogodišnje rasprave razlikuju ili idu tragom prošlogodišnjih kad se razgovaralo o kulturnim identitetima Mediterana i Srednje Europe?

– I ove godine bilo je dosta usporedbi između koncepta Srednje Europe i koncepta Jugoistočne Europe. Naravno, neke se paralele tu otvaraju, ali pokazuje se da je Jugoistočna Europa doista specifičan prostor ne samo u zemljopisnom nego konceptualnom, povijesnom smislu i da bi, zapravo, interna, kulturna, zemljopisna i bilo koja druga komunikacija trebala otvoriti mnogo pitanja koja u sklopu koncepta o Srednjoj Europi nisu otvorena.

Ideja Balkana

Što ste vi poručili skupu?

– Pripremila sam izlaganje o usporedbi koncepta Balkana, koji je nešto klasičniji i konceptu Jugoistočne Europe, kako se danas pojavljuje. Pokazuje se da se koncepti u priličnoj mjeri razlikuju i u dinamici, i u tipu otvorenosti, i u orijentaciji prema budućnosti, kao i to da se ideja Balkana više pojavljuje kao naslijeđe u kulturološkom smislu koje treba valorizirati. Za mnoge zemlje ono je vrlo važno, jer ne samo da im označava dio njihove povijesti nego i pokazuje da su kroz taj koncept ostvarili nekakve interakcije koje će se pokazati vrlo korisnima u njihovu budućem razvoju.

Shvaćanje regije u okvirima koncepta jugoistoka Europe više indicira sve ono što bi u regiji trebalo napraviti u budućnosti u smislu boljeg povezivanja i to čak i u banalnom smislu, jer danas nedostaju ceste, avionske linije, vlakovi. I u tom smislu treba nešto napraviti da bi se prostor infrastrukturno povezao, a da ne govorim o intelektualnoj razini, međusobnom zanimanju, informiranju, participaciji u nekim vrijednostima. ☐

razgovor

**Linda Degh,
folkloristkinja**

Legendi ima sve više

Legende jesu fikcija, ali mogu biti "pretvorene" u zbilju, ili barem na nju utjecati

Dina Puhovski

Tema vašeg predavanja, Teorija i praksa suvremenih etnoloških istraživanja, čini se prilično širokom.

– Samo tako zvuči. Govorim o legendama te nastojim pokazati da se suvremeni pristup folkloru i srodnim područjima treba promijeniti. Ljudi su shvatili da zbog kulturalnih promjena nakon Drugoga svjetskog rata, promjene stanovništva i društva, i tehnoloških promjena, moraju promijeniti i metode. Nekad se rabio "arheološki" pristup. Svi su uzimali seljake kao idealni tip, kao primjer kako je bilo u "dobrim starim" danima, rekonstruirajući, gledajući unatrag. Moram istraživati kulturu *sada* jer živim *sada*. Da bismo razumjeli sadašnjost, moramo sagledati prošlost, ali ne samo nju, ne samo seljake, već cijelo društvo. Danas govorimo o folkloru kao o posebnom segmentu kulture koji postoji u svim društvenim klasama kao dio kompleksne kulture, koji otkriva kakva je *condicio humana* u razdoblju kojeg se istražuje. Folklor se stalno mijenja, pa zapravo proučavamo procese, a danas se promjene događaju još češće i dosljednije jer tehnologija povezuje ljude i lako mijenja njihov način razmišljanja.

Uskoro će biti objavljena vaša nova knjiga.

– Knjiga *Legend And Belief: Dialectics of a Folklore Genre* izaći će u lipnju. Pišem o tome kako sam razvila metodu radeći na projektu istraživanja legendi kao folklornog žanra. Knjiga se bavi

vjerovanjima koja ljudi imaju, a koja se manifestiraju formiranjem legendi.

Radi li se o vjerovanjima općenito, ili o vjerovanjima ljudi iz konkretnih dijelova svijeta?

– Općenito. Čovjek je *homo religiosus*. Glavni predmet mog zanimanja su pripovijesti koje

će, legende vjerovanja, mitološke legende, o čudima, magiji, duhovima. Ali sve su legende zapravo jedna kategorija. Svaka ima historijski i religijski aspekt, svaka nešto objašnjava. Dakle, ne može ih se razdvojiti, to je školsko razdvajanje, umjetne kategorije.

Jesu li ti okviri primijenjeni iz

nekoga drugog žanra, pod kakvim utjecajem?

– Disciplina je prilično stara, oko 150 godina, tko zna što je bilo na početku. Danas govore o tzv. urbanim legendama, no kako se može kategorizirati žanr po tome postoji li on u gradovima ili na selu? To nema smisla, to je samo iz praktičnih razloga, da bi se lakše analiziralo. Druga stvar je što se folkloristi nisu bavili terenskim radom, a kad jesu, intervjuirali su ljude. Vi sada sjedite preko puta mene i postavljate pitanja, ali ujedno i utječete na mene. Bilo kakvo ispitivanje između dvoje ljudi, odvojenih u sobi, nepouzdan je za istraživanje. Morate vidjeti ljude kako stvaraju taj žanr, među svojim ljudima, pred svojom "prirodnom" publikom.

Imigrantske bajke

Radili ste istraživanja o obiteljima u američkom tobacco beltu, jesu li vam oni pričali u obiteljskom okruženju?

– Da, to su bile životne priče mađarskih imigrantskih obitelji. Pripovijesti imigranata također pripadaju u folklorne žanrove. Nisam to prije znala. Povjesničari barataju upitnicima i pitaju po redu; gdje ste se rodili, kada, itd... i na osnovi toga stvara se okvir nečije životne priče. No, pojedina ne pamti tako, kronološki, nego priča ono čega se sjeti i to ga okarakterizira u očima folklorista. Ono čega se prvo sjeti je važno, no mene zanima ono čega se ne sjeti odmah, ono što pokušava potisnuti, zaboraviti.

Unutar imigrantskih pripovijesti neke su stvari vjerojatno mijenjale značenja, možda su im postajale važnijima nakon odlaska iz domovine?

– Svatko od njih ima priču. Kako je napustio svoje zemlju, zašto, a potom slijedi herojski dio, borba protiv gladi i neimaštine, prilagođavanje novoj sredini. Ne pričaju o tome što je bilo kad se prilagode, naravno ako su bili uspješni, taj dio im se čini očitim. Skupila sam tridesetak priča i svaka ima isti obrazac, ali je svaka drukčija jer drukčije su i osobnosti, s različitim razlozima za odlazak, različitim zanimanjima. Njihove pripovijesti najčešće završavaju uspjehom u novoj zemlji. Kao i u bajci, gdje sve završava brakom. Mladić dobiva djevojku i kraljevstvo i nikoga ne zanima što je bilo poslije, jesu li se razboljeli u starijim godinama, imali bračnih problema. Priča prestaje na vrhuncu, kao i kod imigranata.

Bavili ste se raznim vrstama pripovijesti, ne samo legendama? I bajkama, i životnim i izmišljenim pripovijestima?

– Imigrantske pripovijesti također su kombinacija činjenica i fikcije. Što ih više ponavljaju, to fikcionalnijima one postaju. Pamćenje slabi, prošlost je bila lijepa. U njihovoj je zemlji voda bila slađa i voće ukusnije – a kad

su se neki od njih kasnije vratili u domovinu, bili su razočarani.

Inflacija legendi

Proučavate i ulogu medija u folkloru. Na koji su način mediji povezani sa suvremenim folklornim praksama?

– Mediji su posve druga stvar. Modernist sam, ne razmišljam u okviru oralne tradicije, kao staromodni folkloristi – a folkloristi su većinom staromodni. Trebalo bi razmišljati o interakciji "visoke" i "niske" kulture, recimo oralne i pisane tradicije. Oduvijek je bilo interakcije, ne svugdje u istoj mjeri, naravno, ovisno u stupnju razvoja neke kulture. Bajke su se kao žanr vjerojatno pojavile u kasnom srednjem vijeku, a razvile su se u 18. i 19. stoljeću, razvojem građanskog društva i modela dobrog ponašanja. Krajem 19. stoljeća na tržištu su se pojavile pisane zbirke bajki i priča. Literarne verzije bajki doprle su putem školskog obrazovanja natrag u sela u kojima su cvale u oralnom obliku, "susrele" su se dvije verzije i pričanje priča postalo je bogatije, oralna tradicija je obogaćena literarnim impulsom. Nekad su u selima žene sjedile za preslicom cijelu noć, a netko im je pričao priče da ne bi zaspale, bilo je *nužno* zabavljati ih, da bi se posao dovršio. To se danas ne događa, no danas se folklor ne prenosi usmenim putem, nego i putem novina, radija i televizije, e-maila, CD-a... oni daju iste poruke, pričaju priče, pričaju legende, praznovjerja, sve.

Radi se, dakle, o istom procesu, samo multipliciranom?

– Da, dva se procesa susreću i multipliciraju. Nekad se išlo u kino i dvorana je već s dvadeset ljudi bila puna, sada dvadeset milijuna ljudi gleda isto što i vi. Zato se one poruke koje su važne mogu probiti i doprijeti do ljudi i do međunarodne publike.

No, nemaju li danas ljudi mnogo veći izbor zabave? Ovisno o tome što izaberu, različite će priče do njih dopirati.

– Istina, ljudi su danas svejedi. Ali svi mediji prenose legende. No, ne nazivaju ih tako: to su priče za koje netko vjeruje da su istinite. Legende se lako šire, jednostavno zato što su toliko puta ispričane. Netko će pričati dalje, netko neće, netko treći će ih "pokupiti", napisati o tome knjigu. Razvoj priče ne može se predviđjeti. Najmanja sitnica može izrasti u ogromnu priču, a neka druga može odmah nestati. Ljudi su motivirani slušati kad se radi o nečemu važnom, nečemu što ih plaši, smrti, strahu.

Ljudi vjerojatno oduvijek tako funkcioniraju.

– Naravno. Ne znamo koja je bila omiljena priča u 18. stoljeću jer nismo tada živjeli – moguće da su tada postojale urnebesne priče za koje ne znamo, jer ih više nema, jer su nadživjele svoju korisnost. Danas imamo potpunu inflaciju legendi. Otvorite novine – i tamo su. Na televiziji se daju dokumentarne drame, za koje kažu da su istinite, a ne fikcija. Kad to prosječan čovjek toliko puta čuje, počinje vjerovati. Tako neke fikcije postaju prihvaćene. Legende *jesu* fikcija, ali mogu biti "pretvorene" u zbilju, ili barem na nju utjecati.

Od fikcije do zbilje

Proteklo desetljeće okarakterizirao je interes za tzv. reality shows. Ljudi žele vidjeti tuđu zbilju, a odjednom imaju i

mnogo prilike. Stvara li nam televizija novu zbilju?

– O, da. Posebno me brine nasilje, nasilno društvo u Americi danas. Kad netko izmisli što bi se strašnoga moglo dogoditi, na televiziji, na primjer, često se nađe neki ludak koji groznu priču pokuša ostvariti. Recimo, trovanje za *Halloween*, koji sam istraživala. Na početku se pričalo da zli ljudi stavljaju žilete u kolače kako bi se djeca porezala, i da stavljaju otrove u bombone. Ispostavilo se da su u cijeloj državi svi za to znali, svaka policijska postaja, tiskali su sigurnosna upozorenja, ali nije bilo ni jednog konkretnog slučaja. I onda je, nakon nekog vremena, neki ludak u Teksasu to doista napravio, a ideju je vjerojatno dobio iz ovog, nepostojećeg, slučaja. To se zove *copycat* ubijanje. Samo što je on u bombone stavio cijanid. Taj je slučaj bio velika vijest, senzacija. Senzacije stvaraju nove imitacije.

Mislite li da će takvih slučajeva, izazvanih pričama iz medija, biti sve više?

– Da. Svo to nasilje na televiziji trebalo bi ograničiti. Djeca imaju oružje, ubijaju drugu djecu, roditelje, strašne se stvari događaju. U filmovima na televiziji ima toliko nasilja ... svi ti utjecaji stvaraju novo nasilje.

No, mnogi pokušavaju dokazati da je oko toga stvorena prevelika panika, da se previše krivnje svaljuje na televiziju i filmove.

– Panika raste. Mislim da su ljudi nasmrtno preplašeni. Roditelji se brinu za djecu i društvo je u nevolji. Mnogi su sociolozi i drugi znanstvenici pisali o tome. Jedne godine je za *Halloween* netko u Chicagu otrovao tablete protiv bolova. Cijela ta priča da nam uvijek netko truje hranu je legenda – ali te se stvari događaju.

Skupljam iskustva

Kako gledate na suvremene interdisciplinarne teorijske pristupe koji bi se mogli primijeniti i na vaše područje?

– Teorija ima mnogo. Istraživanje folkloru je u Europi i Americi već neko vrijeme u krizi. Ne znam kako se to dogodilo, ali disciplina je u lošem stanju, ima kompleks manje vrijednosti, smatra da su neke druge discipline sofisticiranije. Umjesto da iskoriste sve što su znanstvenici do sada napravili i da krenu od toga natrag k osnovama, oni prilagođavaju i posuđuju teorije. Teorije koje nisu njihove. Naravno da je interdisciplinarnost važna, ali ne bi se smjelo kopirati zato što je s onu stranu ograde trava zelenija, primjerice kod antropologa. Čim se pojavi dobar novi znanstvenik, svi se "ubace" i rade isto. Posuđuje se od filozofa, sociologa, lingvista, a to ne ide. Žele, također, biti inovativni, ali ni to ne ide, jer nisu još proučili sve ono što je staro, a još nije iskorišteno. Na znanstvenim skupovima jasno vidite tko je čiji sljedbenik, gotovo svatko pripada u nekoj školi – umjesto da pokušaju eksperimentirati, misle da je teorija nešto više od osobnoga terenskog iskustva.

Ljudi koji se bave teorijom komunikacije nisu zainteresirani za priče niti za ljude, nego za samu činjenicu komuniciranja. To me ne zanima, jer sam prvenstveno terenski istraživač. Skupljam vlastita iskustva, tuđa me ne inspiriraju. ☒

Foto: Ivan Lozica

Ljudi koji se bave teorijom komunikacije nisu zainteresirani za priče niti za ljude, nego za samu činjenicu komuniciranja. Mene to ne zanima, jer sam prvenstveno terenski istraživač

govore o tim vjerovanjima. Ovo je monografija toga žanra. Ne bavim se posebno legendama o svecima ili američkim ili španjolskim legendama, nego legendom kao takvom, legendom unutar zapadne civilizacije.

Treba razmišljati o ljudima

Kakve je promjene u teorijskom i u praktičnom dijelu vaših istraživanja donijela nova metoda?

– Dokazujem da postoji samo jedna vrsta legendi, određiva specifičnim osobinama koje ne odgovaraju ni jednom drugom žanru. U zasebnom poglavlju pokazujem definicije legendi svih folklorista, no upravo su ih te definicije dovele do toga da o žanru ništa ne razumiju. Krenuli su od pogrešne premise jer nisu razmišljali o ljudima koji su nositelji te tradicije, nego o tome kako su oni sami tu tradiciju iščitali. Čini mi se da je to iskrivljeno čitanje. Mene najprije zanima što ljudi koje slušam misle...

Umjesto da svoju a priori definiciju primjenjujete na njih.

– Tako je. Smatra se da postoje tri vrste legendi: historijske, o prošlosti, herojima, ratovima, potom etiološke, koje objašnjavaju podrijetlo nečega, i, kao tre-

Linda Degh rođena je 1920. u Budimpešti gdje je studirala etnologiju, anglistiku i mađarsku filologiju. Godine 1942. objavljuje disertaciju o bajkama mađarskog pripovjedača P. Pandura. Radila je u knjižnicama i istraživačkim institutima, a od 1951. zaposlena je na katedri za folklor Sveučilišta Lorand-Eötvös u Budimpešti. Za habilitaciju dobiva međunarodnu nagradu *Pitré*. Godine 1964. odlazi na Sveučilište u Bloomingtonu, Indiana, gdje je od 1968. redovna profesorica. U početku se bavila skupljanjem i istraživanjem mađarske prozne usmenoknjiževne građe i njezinom društveno-povijesnom interpretacijom. Nastavlja terenskim radom u Kanadi i Americi, gdje se bavi suvremenim folklorom. Objavila je brojne znanstvene radove o teorijskim i žanrovskim pitanjima folkloru, priredila zbirke i antologije mađarskoga folklornog pjesništva, bajki i predaja, i urednica je nekoliko svjetskih znanstvenih časopisa i publikacija. Živi u Bloomingtonu, ali još aktivno terenski istražuje. U travnju je, u organizaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba i Kluba Hrvatskoga etnološkog društva, održala predavanje u Zagrebu. ☒

KRITIKA

Stari i novi freakovi

Perasović uvjerljivom sociološkom analizom kao da nastoji ispraviti nepravdu koju su posljednjih dvadeset godina subkulturama nanijeli površni prikazi medija i etiketiranja moralnih poduzetnika

Benjamin Perasović, *Urbana plemena, Sociologija subkultura u Hrvatskoj, Hrvatska sveučilišna naklada; Zagreb, 2001., str. 433.*

Goran Goldberger

Nedavni napadi skinsa na pripadnike manjina, nasilje i vandalizam nogometnih navijača, mahom *Hajdukovih*, na finalu Kupa između Hajduka i Dinama, drugi Millennium marijuana march, kao i kampanja dominantne kulture protiv «zloupotrebe» droga, samo su neki od fenomena tzv. urbanih plemena, odnosno sociologije subkulture kojima se sociolog Benjamin Perasović bavi u ovoj knjizi. Snaga i vrijednost *Urbanih plemena* proizlazi iz autorove uronjenosti u istraživani fenomen, kojem ipak pristupa uz zadržavanje kritičke znanstvene oštrine.

Devijantnost i moralna panika

Iako se sociologija u Hrvatskoj povremeno bavila aspektima životnih stilova mladih, usvajajući osnovne definicije subkulture i kontrakulture, propitujući i istražujući društvene pokrete, neformalne grupe mladih, stil nogometnih navijača i grafiti-scenu, dosad nije bilo konzistentnijeg i opširnijeg prikaza područja subkulturnih stilova i identiteta na ovim prostorima. To je rezultiralo time da su subkulture mladih široj javnosti bile poznate uglavnom kroz medijsku prizmu devijacije i delinkvencije u kampanjama «moralne panike», što je uzrokovalo stigmatiziranje i etiketiranje njihovih pripadnika, a ponekad i represiju od kontrolnih aparata države i aktera roditeljske kulture. Perasović vrlo širok pojam subkulture u ovom radu sužava na subkulturu mladih, i to prvenstveno na one grupe koje svoj životni stil i identitet zasnivaju na različitim pravcima glazbe ili na fanatičnom praćenju sportskih klubova.

Prvi dio bavi se osnovnim pojmovima i razvojem teorija subkultura mladih. Počeci promatranja (sub)kulture mladih sežu od radova čikaške škole u kojoj su rađene studije o «škvadrama» u urbanim sredinama i kvartovima, o društvima unutar društva, o «moralnim regijama». U njima je uočen prvi interes za razne elemente *sluma* koje su činili gangovi, ulica, dječaci s ugla, animir-plesačice i delinkvencija te njihov odnos prema širem konvencionalnom društvu.

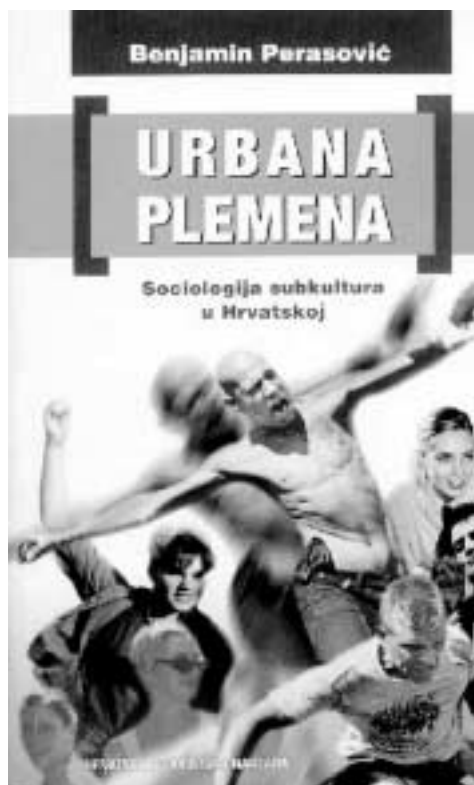
Na temelju tih istraživanja dolazi do razvoja teorija «delinkventne subkulture» u kojima se promatrala razlika niže i srednje klase u socijalizaciji. Iz te perspektive je delinkventna subkultura nastala kao grupni odgovor na blokadu pokretnosti klase unutar društvene strukture, a delinkventna subkultura bila je smještena u nižu klasu. Tako se igra kulturnog modela statusa i uspjeha ostvaruje nelegalnim sredstvima unutar kriminalne, konfliktne i subkulture povlačenja.

Otpor kroz rituale

Prvo okretanje okulara prema institucijama socijalne kontrole i reakcijama društva prema etiketiranom devijantu javila se u sociologiji devijacije tek šezdesetih godina pod simboličnim nazivom «skeptička revolucija», pod utjecajem in-

terakcionizma i teorije etiketiranja. Takva perspektiva naglasila je moć nekih društvenih aktera da nameću pravila, čije kršenje uzrokuje osudom, etiketom devi-

sedamdesetih jer tada u Hrvatskoj nastaje adolescentska scena vezana uz glazbu, slobodno vrijeme i različite stilove života i dolazi do omasovljenja rock kulture i

janta, pa i težim sankcijama i represijom. Upravo je lik moralnog poduzetnika ili moralnog križara prototip osobe koja nametnutim pravilima želi korigirati neko «zlo» u društvu. To je osoba koja ima osjećaj da joj je urođena mesijanska osobina da u društvu detektira moralne devijacije i na njih reagira po vlastitu nahođenju, za što joj upoznavanje onoga što se napada nije potrebno, nego, dapače, suvišno.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih javljaju se novi društveni pokreti (feministički, ekološki, mirotvorni), koje autori opisuju pojmom kontrakture, a koje krase kulturno i političko suprotstavljane sistemu i povezanost s rock kulturom. Javlja se i vrlo plodonosan koncept moralne panike koji naglašava reintegraciju vrijednosti dominantne kulture optuživanjem «narodnih đavola» (subkulturnih aktera), u kojem medijsko preuveličavanje igra veliku ulogu. Takva situacija, kako su pokazala istraživanja, može uzrokovati povećanjem devijacije i uvođenjem novih restriktivnih mjera.

Birminghamska škola nastavlja tradiciju autora delikventne subkulture promatrajući subkulturu kao «simboličko razrješenje kolektivno doživljenih proturječnosti u matičnoj, klasnoj, roditeljskoj kulturi», dok se subkulturno djelovanje (modsa, teddy boysa, skinsa, punkera, nogometnih navijača, itd.) smatra ritualiziranim otporom. Glazba, odjeća, ritual i sleng čine četiri elementa oko kojih se stvaraju subkulturni identiteti. Post-subkulturne studije nastoje sabrati znanje o kulturama mladih i pružiti nove interpretacije koje bi odgovorile na pojavu klupske kulture i novonastalu rave kulturu, naglašavajući da povrhn vanjskih obilježja subkultura važnu ulogu imaju *afektivne zajednice* što su grupacije ljudi koji se ne moraju razlikovati na osnovi vanjskih obilježja, nego na osnovi osjećaja koje glazba u njima izaziva.

Dečki iz kvarta

Pravu snagu knjizi, životnost i urbanu autentičnost, daju upravo opisi subkulturnih stilova mladih u Hrvatskoj koje se prati od kraja sedamdesetih do devedesetih godina prošlog stoljeća. Autor mnogo pažnje posvećuje procesu subkulturalizacije. U sklopu tog procesa, dio aktera prati fragmentacije stilova i jasna stilska obilježja, ali je uočen i drugi dio koji ne pokazuje svoju subkulturnu pripadnost uočljivim obilježjima. Analiza započinje krajem

razvoja scene. Treći razlog uvjetovan je pokušajem ponovna afirmiranja kvalitativne metodologije, koji se u ovom slučaju očitava kao sudjelovanje uz promatranje, a koji odgovara upravo dinamici života malih grupa.

Sedamdesetih godina prošlog stoljeća u većim se urbanim sredinama pojavljuju šminker, hašomani i štemeri. Šminker su igrali igru socijalnog statusa i kopiranja roditeljske kulture, slušali su ono što je *in*, a izgled im je bio jedna od središnjih preokupacija. Hašomani istupaju iz šireg određenja rock kulture i njezine povezanosti s pokretima i životnim stilovima šezdesetih i sedamdesetih, a glazba, izgled, kao i upotreba droga, čine dio njihova svijeta koji se fragmentirao u niz manjih skupina.

Za razliku od njih, štemeri predstavljaju konstantu kulture mladih: oni su bili kvartovski usidreni, njegovali imidž lokalnog ratnika i borca, iskazivali svoju reputaciju u tučnjavi i sukobima s bandama iz drugih kvartova i odlazili u kaznene ekspedicije. Povremeno su maltretirali

Urbano pleme prekriva mrežu odnosa na subkulturnoj sceni – alternativne aktere i grupe koje se obično definiralo kao «nove društvene pokrete»

hašomane, ali i branili ih ako bi lokalni bitnik batine dobio od dečki iz susjednog kvarta. Prvi štemerski akteri su imali etiku fer borbe (što uglavnom nije značilo napad desetorice na jednog). Pojavom nogometnih navijača i skinsa etika se izgubila, čemu smo svjedoci i proteklih dana na zagrebačkim ulicama i splitskom Poljudu. Zbog komercijalizacije rocka, u osamdesetima se javlja punk kao njegova suprotnost; on miješa simboličku i stvarnu agresivnost, smanjuje razdaljinu publike i benda, ponovno afirmira povratak bendova iz garaže, njeguje anarhičnost izgleda i stila, koristi fanzine i piše grafiti. Punkerski stil je bio predmet moralne panike u Sloveniji i Hrvatskoj jer je, od tadašnje dominantne kulture i dijela političke scene etiketiran kao pronacistički pokret, što je uzrokovalo represiju i otežano održavanje punkerskoga subkulturnog identiteta.

Živjeti u plemenu

Daljnjom fragmentacijom stila dolazi do pojave hard-core aktera koji nastupa protiv punka istim argumentima kojima je punk ogovarao rock glazbu i njezinu uklopljenost u srednju struju. Uz glazbu kao bitan element stila i identiteta, hard-core je dodatno proširio mrežu fanzina, i eksplicitno se politički angažirao u borbi za prava životinja i za ekologiju i druge oblike otpora šezdesetih, usvojivši znak mira (peace) i znak anarhije (A) kao osnovicu jednakosti (E, od equality) što su ponosno objavili grafitima na zidovima. Jedan dio ovih punk/hard-core aktera primaknuo se nogometnom stilu i ritualu na stadionima. S druge strane, nogometni su navijači izgradili vlastiti stil i identitet huligana, temeljen na adrenalinskoj ovisnosti potrošnje simboliziranim i stvarnim suko-

bima s navijačima protivničke momčadi i snagama reda. Taj je pristup još osnažen medijskim slikama nakon tragedije na heyselskom stadionu.

Ali, ritual na stadionu dijeli i neke elemente koji postoje u širem društvu, poput kompeticije, inzistiranja na muškosti i korištenju alkohola kao društveno prihvatljive droge. Prikazan je i nastanak darka, stila koji je prošao žrvanj moralne panike nastale u medijima koji su preuveličali situaciju bombastičnim naslovima u novinama i potjerom na mlade u crnom za koje se svojedobno pisalo da se sastaju na groblju, izvode sotonističke obrede u kojima se neki od njih ubijaju, a vrhunac ne tako davne neslavne novinarske povijesti bilo je potpuno izmišljanje skarednih detalja tih obreda. Zbog napisa u medijima došlo je do histerije u roditeljskoj kulturi i zabrana okupljanja darkera, a dio štemerske subkulture dobio je opravdanje za premlaćivanje darkera na ulici. Perasovićeva knjiga sa svakom stranicom uvjerljive sociološke analize kao da nastoji ispraviti nepravdu koju su posljednjih dvadeset godina subkulturama nanijeli površni prikazi medija i etiketiranja moralnih poduzetnika.

Perasović je uočio više zajedničkih dimenzija subkultura. Prije svega, one nastaju u sferi slobodnog vremena stvaranjem vlastitih *središnjih preokupacija* kojima potvrđuju svoj identitet i stil života. Zajednička im je i svijest o utjecaju medija na različite razine subkulturnog života.

Razina agresivnosti, koju je moguće podijeliti na simboličku (ritualiziranu) i stvarnu (ritualnu), najmanja je kod hašomana, darkera i ravera, najizraženija je kod nogometnih huligana i subkultura vezanih uz navijački stil poput skinheadsa, dok punkeri i metalci i drugi ponekad koriste simboličku agresivnost, a rijetko stvarnu.

S obzirom na klasno određenje subkultura, Perasović smatra da je u Hrvatskoj prisutan utjecaj socioekonomskog statusa i kulturnog miljea (urbano – ruralno, moderno – tradicionalno) roditelja na proces subkulturalizacije mladih, ali da on nije presudan. Nasilje i «dokazivanje muškosti», za razliku od prikaza u klasičnim obrascima, prihvaćaju adolescenti

Perasovićeva knjiga predstavlja snažno uporište u istraživanju adolescentskih stilova života

srednjih i viših klasa, dok «mekanije» izraze prihvaćaju i adolescenti nižih klasa.

Perasović uvodi alternativni pojam *urbano pleme* kao sinonim za pojam subkulture, jer on prekriva mrežu odnosa na subkulturnoj sceni, kao i alternativne aktere i grupe koje se obično definiralo kao «nove društvene pokrete». Taj pojam uvažava dobar dio naslijeđa sociologije subkulture, ali preuzima i problem dvosstrukog značenja: pleme može biti konkretan akter, dakle skupina određenih pojedinaca, ali taj izraz može označavati i apstraktnu skupinu obilježja karakterističnu za bilo koje, recimo, navijačko ili techno pleme. Ovakva stilska neobilježena sintagma koja ujedinjava etnografsku tradiciju sa sociologijom subkulture možda se pokaže korisnom u daljnjim istraživanjima srodnih fenomena.

Perasovićeva knjiga predstavlja snažno uporište u istraživanju adolescentskih stilova života i trebali bi ju pročitati svi koji su zainteresirani za to područje jer će ona nesumnjivo postati referenca i izvan okvira hrvatske sociologije. Od znanstvene zajednice i studenata, preko laika i onih koji su te stilove živjeli ili ih žive, sve do onih koji tvrde da znaju sve o mladima i njihovim potrebama kad o njima odlučuju. ■

međuvremenu akumuliranom znanju i istraživačkom iskustvu autorice, fenomen pravaštva u novoj je knjizi prikazan nijansirani-

udaljena od čovjeka koji je stvara i koji je ujedno njezin glavni protagonista. Uostalom, Mirjana Gross, premda se cijelog života ustrajno

pritom neprestano nadziremo i kontroliramo svoje pozitivne, odnosno negativne osjećaje. I bez pretjerivanja mogu reći da su u tome uspjele svi, i povjesničarke i povjesničari, koji su izašli iz njezine škole. Oni, poput nje, objašnjavaju i pokušavaju razumjeti ljude prošlosti, ali ih, i to treba posebno podvući, time ne opravdavaju.

I upravo zbog širokog prostora slobode što ga pruža čitateljima vjerujem da će *Izvorno pravaštvo* biti zanimljiva i prihvatljiva knjiga ne samo stručnjacima, nego i dije-lu šire intelektualne javnosti. Iskorištio bih stoga priliku da ovdje ukratko iznesem svoju interpretaciju pravaštva, odnosno njegova glavnog tvorca.

Starčevićeva pasmina slavosrbska

Starčevića vidim kao ličnost čiji su snovi, ideali, projekcije i iluzije umotani u snažne, u izvjesnom smislu gotovo samouništavajuće osjećaje bijesa i strastvene mržnje. Vidim ga kao čovjeka koji je okrenut ili prošlosti ili budućnosti, ali kojemu neprestano izmiče sadašnjost, koju on, u osnovi, odbacuje, negira, u kojoj jednostavno ne želi sudjelovati.

Starčević uporno sanja samostalnu hrvatsku državu izvan okvira Habsburške Monarhije. I taj njegov san, koji započinje još za neoapsolutizma, traje sve do njegova biološkog kraja, koji je nastupio nakon što su njegovi najbliži suradnici, a formalno i on sam, već bili odbacili njegov temeljni sadržaj kao neupotrebljiv i politički neprobitačan. Starčević nje-guje iluziju da jedini on posjeduje spasonosni nauk, neku vrstu političkog evanđelja za hrvatski narod i njegovu budućnost, i pritom žestoko, ne birajući riječi, osuđuje sve one koji misle drukčije. Za njega oni nisu protivnici, nego neprijatelji hrvatstva, *pasmina slavosrbska*, to jest, neka vrsta podljudi, kojih ima u svim narodima. Riječ je o bićima niže vrste, kojima tobože nedostaje prirodna težnja za slobodom, zbog čega i mogu funkcionirati kao sluge tuđinaca, u konkretnom slučaju Mađara i Nijemaca.

Vodeći *slavosrbi*, bili su, daka-ko, zagovornici jugoslavizma na čelu sa Strossmayerom, i jedna od Starčevićevih samonametnutih velikih zadaća, osim poučavanja hrvatskog naroda, sastojala se upravo u tome da pred narodom skida krinke tim *gončинима*, što je i činio, i to nemilosrdno, gubeći pritom osjećaj za realnost. Starčević je, naime, gajio iluziju da će hrvatski narod, kad tobože jednom napokon shvati s kime to ima posla, plebiscitarno prihvatiti pravaštvo kao svoje spasonosno oružje. No, Starčević nije želio demaskirati samo svoje suvremenike, nego i ličnosti iz prošlosti, pa je tako Nikolu Šubića Zrinskog i bana Jelačića prikazao kao sluge tuđinca, koje su Austriji pomagali u zatiranju svijesti hrvatskog naroda o vlastitoj individualnosti, ističući im kao suprotnost Zrinske i Frankopane, na čijem je kultu pravaštvo inzistiralo i stjecalo simpatije u širim slojevima.

Starčević je silno mrzio hrvatsku inteligenciju, koja, inspirirana *idejom jugoslavenstva* isprva nije pokazivala zanimanje za njegovu nakanu da uz pomoć pravaškog učenja vrati samopouzdanje nekad gospodujućem, velikom i moćnom hrvatskom narodu, koji se stjecajem povijesnih okolnosti pretvorio u besvjesni puk, bez os-

jećaja vlastitog identiteta. Pritom nije štedio nikoga, pa ni svećenstvo, za kojega je tvrdio da je *poživinčilo* hrvatski narod. Doživljavajući sebe kao proroka, kao učitelja s posebnom *misijom*, Starčević je iznad svega želio *umovati* i tako pripremati put stvaranja samostalne hrvatske države na razvalinama Habsburške Monarhije. On se poistovjetio s nacijom kao s majkom, i tražio je da se ona identificira s njegovim učenjem i na taj način zapravo poistovjeti s njim. Budući da je to bilo ne samo nemoguće, nego i nerearno, bio je duboko razočaran, osobito potkraj života, pa je možda i to jedan od razloga da je pasivno promatrao kako se njegova ideja vodilja, njegov san o hrvatskoj državi izvan okvira Habsburške Monarhije, pretvara u prah i pepeo. On osobno, nikada ga nije prestao sanjati.

Starčević je s indignacijom odbijao političku praksu kao nemoralnu dok se ne stvori hrvatska država, koju je apsolutizirao kao temeljnu vrijednost, kao jedini okvir za razvoj i afirmaciju hrvatstva i koju je zamišljao kao podlogu za harmonični, skladni razvoj hrvatskog društva u budućnosti. Iz istih razloga negirao je vrijednost i značenje kako kulturne, tako i gospodarske akcije, doživljavajući ih kao uzaludno rasipanje energije koju bi, prema njemu, valjalo isključivo usmjeriti prema pripremi svih slojeva hrvatskog društva za trenutak uskrasnica povijesnog prava hrvatskog naroda na vlastitu državu. Starčević je bio neizrecivo bijesan na Franju Josipa i na habsburšku dinastiju, optužujući ju da je prekršila ugovor što ga je sklopila s hrvatskim narodom, a u kojemu se bila obvezala da će štiti i unapređivati hrvatsku državu. S tim u vezi on je prkosno i od vremena do vremena neuobičajeno glasno isticao da Hrvati imaju puno pravo otkazati poslušnost vjerolomnim Habsburgovcima, koji su raskomadali Hrvatsku i nezakonitim je putem doveli u okvir Monarhije. Pritom nije nimalo vodio računa o tome da takve izjave pravaštvu utiskuju veleizdajničko obilježje.

Neostvorene projekcije pravaštva

Starčević je mrzio Franju Josipa, vladara s čijim je apsolutizmom imao osobno iskustvo, mrzio je njegovu *kamarilu*, no iznad svega strastveno je mrzio Austriju, koja je za njega predstavljala utjelovljenje sveg zla koje se Hrvatskoj događalo u posljednjih nekoliko stoljeća. Austrija je, naime, za Starčevića bila ta koja je svojom politikom ne samo onemogućavala razvoj Hrvatske, nego i zatirala hrvatstvo, sustavno kvareći sve slojeve nekad ponosnoga i velikog hrvatskog naroda. S tim u vezi Starčević je sanjao o slavnoj hrvatskoj prošlosti, kakvu nema ni jedan narod. Naselivši se na prostore na kojima danas obitavaju, Hrvati su, prema njemu, stvorili državu koja je svojom veličinom i snagom prkosila silama Istoka i Zapada, a posebni *duh* što ga je hrvatstvo izgradilo omogućio je da se postupno, mirnim putem, u hrvatski nacionalni korpus integrira u etničkom pogledu raznoliko stanovništvo. Za Starčevića taj je proces još otvoren, nezavršen, a završit će tek kad obuhvati Južne Slavene, osim Bugara, koji jedini nisu Hrvati, jer su, kao i oni, razvili vlastiti *duh*, odnosno vlastiti identitet.

Priznajući isključivo hrvatstvo,

Brak historiografije i politike, uspostavljen u 19. st., danas ubrzano gubi privlačnost, premda nemam iluzija da i ubuduće neće biti onih koji će ga zdušno zagovarati

U povodu knjige Mirjane Gross *Izvorno pravaštvo – ideologija, agitacija, pokret, Golden marketing, Zagreb, 2000.*

Mario Strecha

Nakon desetak godina sustavnog istraživanja fenomena pravaštva, godine 1973., Mirjana Gross objavila je u izdanju Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu svoju *Povijest pravaške ideologije*. U tom opsežnom djelu s više od četristo stranica detaljno je rekonstruirala strukturu pravaške ideologije i prikazala njezinu primjenu u hrvatskoj političkoj praksi u razdoblju druge polovice 19. stoljeća, kada je ona funkcionirala u svom izvornom obliku, i na početku 20. stoljeća, kada se pravaštvo, zadržavajući pritom mnoge svoje izvorne komponente, stjecajući povijesnih okolnosti, preobrazilo u ideologiju u kojoj kao središnja točka egzistira ideja koja ga u osnovi potpuno negira.

Temeljna vrijednost spomenute knjige bila je i još jest u tome što je u njoj, prvi put u hrvatskoj historiografiji, pravaštvo prikazano kao liberalizmom inspirirana hrvatska nacionalno-integracijska ideologija, koja je, posebno u razdoblju osamdesetih godina 19. stoljeća, odigrala važnu ulogu u procesu stvaranja moderne hrvatske nacije. *Povijest pravaške ideologije* također je pokazala da pravaštvo ni u svom izvornom, ni u svom revidiranom, modernom obliku, kojeg obično zovemo frankovštinom, nema apsolutno nikakve veze s ideologijom ustaštva, koja se, pomno birajući isključivo pojedine komponente Starčevićeva i Kvaternikova učenja, pokušavala nametnuti kao njegov nastavak, nastojeći na taj način steći svojevrсни legitimitet i pobuditi simpatije koje u najvećem dijelu hrvatskog naroda nije uživala.

Tehnika gustog opisa

Danas, gotovo tridesetak godina nakon pojave *Povijesti pravaške ideologije* pred nama je nova knjiga profesorice Gross koja se bavi istim fenomenom. S tim u vezi nužno se nameće pitanje: Što nam to novoga donosi njezino *Izvorno pravaštvo*? Postoje li razlike u interpretaciji? Po čemu se to njezina knjiga iz 1973. razlikuje od ove iz 2000. godine? Na ta pitanja, koja svakako zvuče pomalo intrigantno, odmah dajem odgovor koji glasi: Ne, u novoj knjizi Mirjana Gross nije dala novu interpretaciju pravaštva. Njezino tumačenje pravaštva ostaje isto. Međutim, razlike između *Povijesti pravaške ideologije* i *Izvornog pravaštva* postoje. Zahvaljujući u

Starčevića vidim kao ličnost čiji su snovi, ideali, projekcije i iluzije umotani u snažne, u izvjesnom smislu, samouništavajuće osjećaje bijesa i strastvene mržnje

je, slojevitije, a samim tim i cjelovitije, što, između ostalog, znači da tek sada u punoj mjeri dolaze do izražaja sve njegove unutrašnje kontroverze.

Cjelovitost koju je autorica postigla u interpretaciji pravaštva proizlazi iz činjenice da je ono u novoj knjizi duboko uronjeno u kompleksne društvene i političke prilike, i to zahvaljujući primjeni tehnike *gustog opisa*, koja osigurava potpunije razumijevanje kako samog ideološkog sustava, tako i njegove funkcije u političkom i uopće u društvenom životu. Ovdje želim zastati da bih skrenuo pažnju na rizik u koji se autorica pritom svjesno upustila. Naime, tehnika *gustog opisa*, koja se u osnovi sastoji u korištenju mnogobrojnih pojedinosti, lako može zavarati čitatelja i navesti ga na zaključak da je riječ o klasičnom djelu tradicionalne historiografije. Međutim, svatko tko pažljivo iščitava *Izvorno pravaštvo* uvidjet će da su sve pojedinačne obavijesti, a njih je zaista mnogo, isključivo u funkciji interpretacije.

U tom smislu *Izvorno pravaštvo* kao da upozorava hrvatsku historiografiju na to da se tumačenje povijesne zbilje mora čvršće vezati uz pojedinačni događaj, tretirajući ga, dakako strogo funkcionalno. Jer u protivnom, postoji opasnost da historiografija postane nerazumljiva, apstraktna,

borila protiv tradicionalne događajne historije, nikada nije zavarala historiju u kojoj interpretacije potpuno prekrivaju pojedinačne činjenice, uvjerena da pomoću njih najbolje možemo objasniti pojave koje istražujemo.

Odsutnost moralnog vrednovanja

Za mene kao povjesničara koji se bavi drugom polovicom *dugog* 19. stoljeća, pravaštvo, dakako, nije nepoznanica. Uostalom, i sam se s njime, doduše, u njegovu modernom obliku, susrećem i bavim u svojim recentnim istraživanjima. No, unatoč tome, *Izvorno pravaštvo* duboko me impresioniralo, i to ponajprije svojom rafiniranom interpretacijom, bogatstvom detalja koji nam pomažu da bolje razumijemo pravaški *nauk* kao i svojom uronjenošću u društvenu zbilju. Čitajući njezino *Izvorno pravaštvo*, cijelo sam vrijeme imao dojam da ju je upravo težnja da ga čvrsto fiksira u društveni život motivirala da se iznova vrati pitanju koje je započela istraživati još početkom šezdesetih godina.

Osim toga, za mene, a vjerujem i za sve ostale koji su knjigu imali, ili će je tek imati u ruci, *Iz-*

vorno pravaštvo dojmljivo je po odsutnosti moralnog vrednovanja. Ona rekonstruirati, tumačiti; ona pokušava razumjeti, objasniti, ali pritom ne izriče nikakve moralne sudove. Drugim riječima, *Izvorno pravaštvo* ostavlja nam punu slobodu da sami izgradimo svoje stajalište prema pravaškom nauku, odnosno prema njegovim autorima Eugenu Kumičiću i Anti Starčeviću.

Jedno od bitnih načela iz znanstvenog *creda* autorice bilo je i ostalo da historija kao znanstvena disciplina nije tu da bi sudila pojavama, odnosno ljudima. Ona to jednostavno ne smije činiti, i to iz znanstvenih, ali i egzistencijalnih razloga. Historičar, naime, mora voditi računa o načelu *drugotnosti*, to jest o tome da je budućnost čovjeka kojeg prati naša prošlost, da mi znamo ono što on nije mogao znati, kao i to da nam često nedostaje mnogo obavijesti na temelju kojih se čovjek prošlosti opredjeljivao. Ne uzme li to u obzir – bilo namjerno, bilo nenamjerno – historija se pretvara u *vječnu sadašnjost*, ona na taj način zapravo nestaje u suvremenim ideologijama.

Kad smo još kao studenti, uz njezinu pomoć, započeli savladavati abecedu historiografskog rada, M. Gross trenirala nas je u tome da prema pojavama koje istražujemo razvijemo empatiju, ali da

u čemu i jest bit njegova ekskluzivizma, Starčević je prezirao ideju o slavenskoj solidarnosti. Štoviše, negirao je postojanje Slavena, kao što je negirao i postojanje srpstva i to na način da je negirao postojanje slavenskoga, odnosno srpskog imena u povijesti, prevodeći ih pojmovima *rob*, odnosno *sluga*. No, dok je u slučaju Slavena kasnije izmijenio mišljenje, kad je riječ o srpstvu ostao je dosljedan svom uvjerenju da ono ne postoji.

Ukratko, držim da je pravaštvo ideologija satkana od neostvarivih projekcija, snova, iluzija, negacija, bijesa i mržnje. Vidim, naime, Starčevića kao usamljenog, pasivnog čovjeka, koji na marginama građanskoga društva, kojemu ni u socijalnom ni u duhovnom smislu nikada nije pripadao, ustrajno vodi svoju bitku čije bih izvoriste, kad bi to bilo moguće, tražio u njegovu duboko prikrivenom osjećaju straha, nesigurnosti, povrijeđenosti i nemoći. Stoga, čini mi se, nije slučajno da je pravaštvo svoj vrhunac doseglo upravo u času kad su, pod pritiskom mađarske politike, upravo takvi osjećaji počeli prevladavati kako kod hrvatske inteligencije, tako i u širim slojevima hrvatskoga građanstva.

Brak historiografije i politike

Pravaštvo se, naime, upravo tada pojavilo kao njihova interpretacija, kao neka vrsta njihove racionalizacije, kao učenje koje je, na određeni način, kanaliziralo tu negativnu emocionalnu energiju, usmjerivši je prema budućnosti u kojoj će nastati hrvatska država, premda se ubrzo, suočivši se s realnošću, stalo mijenjati, da bi uskoro završilo u svojoj suprotnosti, što pokazuje da u svom izvornom obliku zapravo i nije moglo funkcionirati drukčije nego samo kao učenje koje afirmira hrvatsko ime, svijest o nacionalnoj posebnosti i apsolutnom suverenitetu nacije, iznad koje postoji samo Bog. U tome, uostalom, i jest bio njegov glavni doprinos procesu izgradnje moderne hrvatske nacije.

Svjestan sam da se mnogi neće složiti s mojim viđenjem pravaštva, odnosno Starčevića. U povijesnoj predodžbi on je neprijeporno *otac domovine*, mitska figura kojoj se može samo klanjati, ali čije kritičko preispitivanje ne dolazi u obzir. Navedena tvrdnja, na žalost, ne odnosi se samo na one koji nisu povjesničari, na javnost koja svoju povijesnu svijest ionako, uglavnom, ne gradi na rezultatima historiografije, te pomalo čudne, zagonetne, beskrajno uzbuđljive discipline, čija nastojanja često zapravo uopće ne razumiju, nego i na dio povjesničara koji su, iz različitih razloga, spremni odbaciti načela profesionalizma i pothranjivati različite mitove, duboko uvjereni da historiografija ima posebnu društvenu, nacionalno-odgojnu *misiju*, koja se mijenja u skladu s aktualnim potrebama ili, kako to neki od njih vole reći, s *novim paradigmatama*.

Na sreću, taj brak historiografije i politike, uspostavljen još u 19. stoljeću, danas ubrzano gubi privlačnost, premda nemam iluzija da i ubuduće neće biti onih koji će ga zdušno zagovarati. No, bit će to ipak samo ideal rubnih, marginalnih skupina u sklopu historiografije. Njima *Iz vorno pravaštvo*, dakako, neće pomoći da izgrade odnos prema pojavi i njezinoj autoru. Oni ga, naime, već unaprijed imaju. ■

Kad kuća časti

Urnebesna komedija, kako nazvaše film *Holding*, zapravo je bajka koju nam pod bubrege hoće prodati Radić

Uz prikazivanje cjelovečernjeg filma *Holding* redatelja Tomislava Radića

Sandra Antolić

Crna komedija? Urnebesna komedija? Ma, dajte.

Distribucijski žanrovski slogan jest smiješan, ali *Holding* – nije. Ili barem meni nije, pri čemu je *meni* obična subjektivnost. Ona ista kojoj su Menzel, Coenovi ili Lubitch – mjera za duhovitost. Nabrajam tek toliko. Film se samokrstio komedijom vjerojatno zato jer se u konjunkturi kinoprikazivaštva domaćih filmova daleko čuje samo za hrvatske komedije. Recentni primjer je usmena reklamna predaja/prodaja kojom je Matanićevu *Blagajnicu* odgledalo pedeset tisuća duša, dok o Brešan & Brešanovoj radionici mediteranske burleske za svakoliki puk ni ne treba ponovo pera tupiti.

Redatelj Tomislav Radić doista je režirao scenarij komedije. Naime, priča o Mireku koji poslovno propada, ali ljubavno uspijeva s *deuseksmahinalnim* krajem dramaturški je prijelaz europskih osamnaestostoljetnih komičkih klasika. Barem oni redatelju s predugim stažem predavača na Odsjeku glume zagrebačke Akademije dramskih umjetnosti nisu izvan svakodnevnoga domašaja.

Kritika je *Holding* dočekala uglavnom na noževе, samo su

dom, a Tomislav Radić presicu garnirao pričicama o Markovićevu prošlostoljetnom neuspjehu upisivanju glume na ADU.

telja – iz razloga inherentnih samoj kvaliteti filma ili zbog *osvete* kolektivnog pamćenja autorove bliskosti s prošlom vlašću

Zašto se film zove *Holding* sugerirajući da je kraj milenija vrijeme kad je samo marketinškim premošćivanjem moguće prodati iglu ili lokomotivu? I transportni Kurdi, i bogati Hercegovci i Gregurević ko Bosanac – sitni muljator poslovođa – sve ih je Radić pošlihtao, svima dao jesti i piti, što je gargantualna obveza svakoga postmodernog

Nad kritikama filma lebdjela je Maja Freundlich, Radićeva suprugica, k'o do jučer gorljiva hadezeova pamfletistkinja, a postavlilo se i pitanje podrijetla imovine s kojom je film snimljen k'o u *imaš kuću – vrati stan* vremenima.

Dopustite da sam propustila spomenuti i koje originalno medijsko obraćanje na film, no moj je dojam da se filmska kritika iz ove priče najmanje bavila

– vjerujem da je u najmanjoj mjeri isprovocirala kritika.

Koje je tisućljeće vani?

Jer osnovni je problem *Holdinga*, ugrađen u film kao željezo u armirani beton – nedefinirani milje. Manjak krvnih zrnaca na nalazu bez datuma. Heredijalni zicer dramaturgije teško je uklopiv u Radićevu *blisku prošlost*. Prijelaz u novi milenij odrednica je koja tek potkrepljuje dosjetku s prodajom milenijskih vinskih čestitaka, a zapravo je u Radićevoj galaksiji *far, far away neprijatelj* ostao neizrečen. Redatelj ni da šapne njegovo ime u razlomku Sveopće Recesije koja bi do istih zapletnih rješenja vodila i da je smještena u sredinu osamdesetih, a osobito u sredinu devedesetih.

prijepisa, *ali ne'de pa ne'de*, ni *bab* da istisnem.

Jer tko je *unutarnji neprijatelj*? (Bar nas je Tuđman učio da se te stvari mora jasno definirati.)

A pustopašna je istina da je *Mirek* jedan promašeno napisani lik koji propada što mu nisu *napisali* dovoljno pameti. Scenarist ga je jednostavno učinio glupim. (Kupujete li vi dvadeset tisuća litara vina, a da ni gutljaj ne probate vjerujući prvi put viđenom prodavaču iz Mađarske?).

A glupan bi, govori zdrav razum, propao i na vrhu gotičke crkve i u Osmanlijskom carstvu i iza 3. siječnja. Plus višak romantičnih premisa *Mireka*, *Mireka dobroga* do retardiranosti (ne zna se ljubiti, ne zna jesti čevape ...) i dobili ste lik za žaljenje, nad kojim biste se kad mu još kola krenu nizbrdo 120 na sat jedino mogli iskreno rascoljiti. Eto, zato nije bitno jesu li vremena olovna, pa ni satire ne može biti. U tom *flah* grmu leži *bojkot* publike.

Mačak u čizmama

Sjećate se mačkova gospodara? Nesposoban tip za kojeg se morao pobrinuti čak kućni ljubimac. A na kraju priče vjenčanje nedjelotvornog/nedjelatnog mladica s kraljevnom. Baš ko u *Holdingu*. Ovo bezbolno prepisivanje od Andersena ukazuje da je *urnebesna komedija*, kako je nazvaše, zapravo bajka koju nam pod bubrege hoće prodati Radić. Hercegovske vile sa sto i trideset tisuća maraka u naramku i kraljevna koja s *Fendi* maramom traži posao u kopiraonici iritantni su larpurlartizam Radića kad KUĆA ČASTI. ■

usamljeni glasovi govorili da film i nije tako loš; da priča funkcionira, da je redateljski ritam zadovoljavajući, gluma dobra. Dragan Jurak u *Feralu* čak je filmskoga kritičara Daria Markovića, koji u filmu ima manju ulogu glazbenog menadžera proglasio novorođenom zvijez-

– filmom (uz preporuku gospodinu iz *Nacionala* da ozbiljno razmisli o objavljivanju memoara). Publika je autistično zaobilazila kino s *Holdingom* tako da je već u prvom tjednu film skinut s repertoara u Zadru i Šibeniku, a katastrofalno je prošao i u Splitu. Ipak, izostanak gleda-

A smijemo se samo znamo li točno čemu. Britkost i sažetost poluge su komičnoga. Ne dokazuje li to upravo forma vica?

Zašto Mirek ne uspijeva poslovno? Koji su to konkretni utjecaji sredine koja je nesklona poduzetniku Mireku u realizaciji njegovih poslovnih zamisli?

projekata. Pritom se, primjerice, događa da, boreći se protiv Austro-Ugarske Monarhije, medulićevci posuđuju simbolističko-secesijski i monumentalistički sti-

stroža selekcija, na poprištu likovnog života ostaju tek *Exat 51*, *Gorgona*, *Grupa šestorice autora* i *Biafra*. O važnosti same *Biafre* postoje podijeljena mišljenja. Jedni smatraju da je riječ o velikoj temi naše poslijeratne umjetnosti (Josip Depolo), za oponente radi se samo o grupi koja forsira emotivnu dopadljivost ruž-

– Pomirljivost i nekonfliktnost postmodernističkog modela umjetnosti nešto je što ne pristaje uz bijafransku polemičnost i potrebu da se upozorava na društvene negativnosti i žigoše socijalna bešćutnost. *Biafra* je zato isticanjem aktivističkoga i antagonističkog trenutka bliža neoavangardi, iako je u zavadi s njezinim *apstraktnim formalizmom* i oblikovnim elitizmom. Zasigurno joj je strana postmodernistička ideologija citatnosti, eklektičnosti, pa i moralnog relativizma. S druge pak strane, *Biafri* se prigovara nezainteresiranost za iskorak u plastičkom oblikovanju, ustajalost izraza, što je udaljava od neoavangarde. No, nerijetko se spominje upravo ono što odlikuje postmodernu prilagodbu na društvene uvjete, a što je svojstveno bijafranskom ulasku u institucionalni sustav i službenu kulturu. *Biafra* se u dijelu kritike proziva zbog prihvaćanja društvenih pogodnosti i akademskih stimulacija, ulasku njezinih članova u žirije, savjete, fondove, akademije, što je prava blasfemija za avangardistički otklon od društvene popularnosti. No, kao što je *Biafra* postupno konformirala sa službenom kulturom, tako je i neoavangarda već krajem sedamdesetih prihvatila sve društvene uvjete i pristala na sve kompromise s institucijama. Nakon herojskog razdoblja *Biafre* koje je imalo mnoge manifestne odlike avangardnog otpora stimulativnim uvjetima socijalnog prilagođavanja, obnova figuracije nagovještaj je tipično postmodernističke restauracije figurativnoga i njezine specifične gladi za ponovnom uspostavom vidljiva svijeta u umjetnosti.

Estetika ružnoga

Kakav je odnos Biafre prema izlagačkom prostoru, osobito u odnosu na prostor tzv. intervencionista u urbanom ambijentu, kojima Biafra tih godina oponira?

– Intervencionisti nastoje preoblikovati prirodnu zadanost prostora, oni se trude neumjetnički okoliš učiniti dijelom umjetničke instalacije, psihološki i fizički se nadograditi na ambijent, dok bijafranci reagiraju upravo na prostorne uvjete kao takve, na život koji je u njima izgubio smisao, na ulicu, trg ili sobu koji *ubijaju u pojam* svojom životnom neadekvatnošću. Zato oni u te prostore naseljavaju svoje rugobne spodobе, svoje poluljude i one koje je društvo učinilo takvima, dodajući sol vlastite plastične rugobnosti na ranu društvene nakaznosti. No, isto je tako uočljivo da bijafranskoj *estetici ružnoga* nije potrebna prostorna proteza, i da ova djela jednakom je-zovitošću opstoje na kakvu zapuštenom gradilištu i u umjetničkoj galeriji. Čak se može reći da posljednja retrospektivna izložba postavljena u Umjetničkom paviljonu 1978. simulira tipični bijafranski *deponij*, i da od historicističke patetike prostora nije ostalo ništa. Prostor zagašen radovima koji ne mare za njegov arhitektonsko plastični okvir doimao se morbidnom kulisom koja je pojačavala dojam izvitoperenosti i nesklada. Ne negirajući konstituciju slike ili kipa kao tradicijski konvencijeni entiteta, bijafranci su tek skinuli okvire i odbacili postamente, a sve ostalo može se tumačiti kao klasična slika, crtež ili kip, koji ne moraju nužno imati posebne prostorne uvjete niti je potrebno uspostavljati dijalog s prostorom da bi oni dijaloški zaživjeli.

Djeluje li Biafra kao spona s hrvatskom novom figuracijom?

– Unatoč osporavanjima, koja su ponekad nadmašivala afirmativno pisanje o *Biafri*, možemo reći da je riječ o grupi neizbježnoj za rezimiranje sedamdesetih godina. Ili, bolje reći, da *Biafra* nije uložila toliko energije u obnovu figurativnog modela u umjetnosti, naša nova figuracija teško da bi tako snažno zaživjela. Bez *Biafre* ni *postojanost figurativnog*, kako je jednu izložbu tih godina nazvao Zdenko Rus, ne bi snažno kontinuirala do postmodernističke obnove. Nije, dakle, pretjerano reći da su sedamdesete na figurativnom planu obilježene upravo onim što je stvorila *Biafra*. ▣

Razgovor – Vinko Srhoj, likovni kritičar i teoretičar

Anakroni eksces ili postojanost figurativnog

U povodu knjige Vinka Srhoja, *Grupa Biafra 1970.-1978., Art studio Anzinović, Zagreb*

Ivica Neveščanin

Nedavno je u izdanju nakladničke kuće *Art studio Anzinović* objavljena monografija o umjetničkoj grupi *Biafra*, nešto skraćena doktorska disertacija Vinka Srhoja, likovnoga kritičara i teoretičara te predavača umjetnosti 20. stoljeća i teorije umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru. U knjizi se na dosad najiscrpniji način, na jednom mjestu, prikazuje nastanak, rad i djelovanje umjetničke skupine koja je dobila ime po jednom krilu negdašnjega zagrebačkog studentskog doma *Moša Pijade* u Zagrebu, od kuda se grupa mladih otputila u umjetničku avanturu. Jezgru grupe početkom sedamdesetih godina činili su Miro Vuco, Stjepan Gračan, Ratko Petrić, Branko Bunić, Zlatko Kauzlarić-Atač, Ivan Lesiak, Rudolf Labaš, Ratko Janjić Jobo, Emil Robert Tanay, Stanko Jančić, Vlado Jakelić, Đurđica Zanoški Gudlin, a tijekom vremena kao simpatizeri i gosti grupe pojavljivali su se njihovi profesori i stariji kolege, među kojima Krsto Hegedušić, Valerije Michieli, Miljenko Stančić i Vasilije Jordan.

Monografijom svraćate pozornost na grupu koja je očito u drugom planu našim povjesničarima umjetnosti. Zašto je Biafra dosad bila prešućivana i gdje se danas nalazi umjetnička ostavština Biafre?

– Angažirana figuracija *Biafre* javlja se u vrijeme dominacije tzv. urbanih intervencionista, konceptualaca i minimalista. Prateća kritika, kao listom podržava ove tendencije u vremenu, doživljava *Biafru* kao anakroni eksces. Zamjera joj da zanemaruje formu na račun izražajnosti sadržaja, da se premalo bavi upečatljivošću likovne materije, a previše ističe životnu stvarnost, naturalizam svakodnevnice kojim nastoji impresionirati publiku. Iako se u svijetu sedamdesetih godina obnavlja interes za razne oblike figuracije, *Biafrin* naturalizam, ruinizam i grozljivost smatrani su afekcijom i isticani kao primjer bijega njezinih članova od zahtjevnijih *metierskih* zadaća. No, ostavština *Biafre*, osobito stoga što joj je postmoderna dala za pravo, može se smjestiti ondje gdje tradicionalni oblici zemljaško-michielijske erozije tjelesnosti prelaze u bijafransku *sociopatiju* i nastavljaju se u postmodernističkoj preobrazbi figure u samo jedan od znakova slike ili kipa, rasterećene moraliziranja i etičke nelagodice.

Dotrajalost tradicije i otpor novome

Kako biste odredili mjesto i ulogu grupe Biafra u odnosu na druge umjetničke skupine djelatne u to vrijeme?

– Pokušamo li *Biafru* staviti u kontekst umjetničkih grupa u Hrvatskoj, vidimo da kroz cijelo 20. stoljeće imamo skromne naznake tako profiliranog zajedništva, koje zapadnije od nas upravo buja na plodnom tlu moderniteta i avangardi. Hrvatske prilike govore više o dotrajalosti tradicije i otporu novome, nego o masovnijem istupanju umjetničke alternative koja svoj dom nalazi pod okriljem grupe, pokreta, struje, ateljea, senakla, kabarea. Na početku stoljeća nadmetanje *Lade* i *Medulića*, grupa koje se više bore za određeno političko pozicioniranje kulture unutar nacionalno-patriotskih državnih modela, nego za veće stilsko ili svjetonazorno razlikovanje, govori da su grupe u nas bile dijelovi političkih i ideoloških

Biafra se proziva zbog prihvaćanja društvenih pogodnosti i akademskih stimulacija, što je blasfemija za avangardistički otklon od društvene popularnosti

lem koji dolazi upravo iz one političke (germanske) sfere kojoj njihovo slavenofilstvo ogorčeno oponira. To samo govori da raskorak između ideologije i stila zna biti upravo tragikomičan. Kada se govori o angažmanu grupe *Zemlja* u međuraću, opet kao da je više riječ o društvenom i političkom izazovu (ne zaboravlja se njezina ljevičarska opredijeljenost), koji je od struktura tadašnje vlasti tako i shvaćen, pa slijedi i policijska zabrana djelovanja grupe. Ovdje nije na odmet spomenuti da umjesto o stilskim prinosima i *Biafru* prati nesretno politiziranje o tome je li članovima grupe mjesto u političkoj areni ili u umjetnosti, jesu li sklapali kompromise s politikom smjestivši svoju priču o čovjekovoj ugroženosti na daleki Zapad, umjesto da su reagirali na događanja kod kuće. Politika kao da je *Biafri* presuđivala i u vrijeme studentskih demonstracija početkom sedamdesetih kada dolazi do razilaženja članova zbog neslaganja treba li podržati studente ili se držati po strani. U cjelokupnoj situaciji nakon Drugoga svjetskog rata *Biafra* ulazi u uski krug od jedva šest grupa jače konzistencije, a kada se provede

nog i okrutni voajerizam (Željko Sabol), i koja pažnju na sebe nastoji privući jezivim verzimom i šokom (Vladimir Maleković).

Ideologija kao središte

Zbog čega vas Biafra, kako primjećuje i recenzent knjige Tonko Maroević, više zaokuplja svojom ideologijom negoli samom "umjetničkom praksom"?

– Istina je da radeći na "slučaju" *Biafre* nisam pažnju fokusirao na stilsko definiranje pojedinačnih doprinosa grupi, jer sam smatrao da upravo *bijafranska ideologija* zavrjeđuje glavnu pozornost. Bijafrance ne zanimaju formalni eksperimenti u mediju, pa im je stilsko-morfološki repertoar statičan. Njezini članovi drže da uz određene sadržaje ide i pripadajuća forma. Misle da se o čovjekovu udesu ne može govoriti drukčije nego figurativnim načinom jer će samo otjelovljujuća figurativnost približiti tog čovjeka u životnoj stvarnosti. Ili, kako bi to zgodno poentirao Stjepan Gračan, važnija im je egzistencija čovjekove figure od egzistencije neke crte, boje ili kvadrata. Zamka u koju *Biafra* povremeno upada sadržana je u isticanju tematske progresivnosti i spektakularnosti životnih trauma koje prikazuje, a da to ne prati likovna inovativnost i *spektakl* forme.

Postoji li i bijafranski avangardizam? Možete li ga usporediti s tada ovjerenom neoavangardom?

– Bijafranski avangardizam moguće je prepoznati na valu obnovljene figuracije sedamdesetih godina, no koji ne korelira s tada prevladavajućim tendencijama ikonoklazma tzv. druge avangarde. *Biafra* je antipod ozračju onih umjetničkih inovacija koje donosi *egzaktna estetika* Novih tendencija (1961.–1973.) kao i težnje, snažno prisutne u vremenu, za scijentifikacijom umjetnosti. Unatoč, ikonoklastičkom vremenu, *Biafra* strši sa svojim ikonodulstvom, što je još vidljivije suprotstavi li joj se tih godina zamah konceptualne umjetnosti. No, to je i vrijeme koje je i u svijetu obilježeno umjetnošću koja podupire nove oblike figurativnosti kako bi njima odgovorila na društvena zbivanja.

Kakav je odnos Biafre prema postmoderni, koja se javlja istodobno s gašenjem grupe?

Vrtovi i neboderi

Način rada *Agencije* subverzivan je prema pokušaju muzealizacije i tržišne logike jer izbjegava stvaranja kulta umjetnika-pojedinaca i ne proizvodi umjetnička djela

Kobe Matthys, Agencija, net.kulturni klub MAMA, 4-5. svibnja 2001., Zagreb

Romana Perećinec

Najopćenitije, projekt *Agencije* možemo definirati kao istraživačku mrežu suradnje koju je 1992. pokrenuo Belgijanac Kobe Matthys, i koja se u međuvremenu proširila raznim gradovima i zemljama, pri čemu centrala (pokretač *Agencije*) potiče nastanak podružnica osiguravajući tehnička sredstva i zadajući temu istraživanja. Problematika koja zaokuplja *Agenciju* u najširim se crtama može opisati kao regulacija i zaobilazanje, prekoračenje zadanih pravila, aproprijacija (prvobitna namjena i *ispravna* upotreba) i reapproprijacija (dovrtljivi načini drukčije, nepredviđene upotrebe) različitih vlasničkih odnosa. Sve što nas okružuje u nečijem je vlasništvu na ovaj ili onaj način i stoga pravno regulirano; na lijek koji upotrebljavamo tvrtka koja ga proizvodi ima patent, park kojim prolazimo vlasništvo je grada, granica koju prelazimo vlasništvo države...

Upravo ta svakodnevna zona dodira reguliranoga, legalnoga, određenoga i privatnoga, individualnoga s potrebama i načinima

kojima sebi prilagođava ovo prvo, predmet je istraživanja *Agencije*.

Strategija

Metoda rada je, dakle, znanstvena; nakon definiranja problema prelazi se na njegovo istraživanje i dokumentiranje primjera, dok je treća faza pokušaj njegova rješavanja. Ono što *Agencija* proučava predmet je i brojnih drugih disciplina, stoga je ona neka vrsta interdisciplinarnog sjecišta – pravnika, arhitekata, urbanista, sociologa, antropologa...

Promatrana s umjetničkog gledišta, *Agencija* se uklapa u onu konceptualnu praksu koja glavne poticaje pronalazi u nesppektakularnoj svakodnevnici i skreće nam pažnju na obične stvari i radnje, potiče da ih drukčije promišljamo. Jedina stalna forma predstavljanja *Agencije* je njezina baza podataka na Internetu (/www-agency-computer.com), no ne treba ju zbog toga odmah proglasiti *net-artom* – socijalna komponenta je mnogo bitnija. Zapravo, cjelokupan interes *Agencije*, a posebice nastojanje da se neki problemi i riješe, treba gledati kao vrstu društvenog aktivizma, ne

bučnoga i demonstracijskoga, već suptilnoga.

Način rada *Agencije* subverzivan je prema pokušaju muzealizacije i tržišne logike jer izbjegava stvaranje kulta umjetnika-pojedinaca djelujući raspršeno i jer ne proizvodi umjetnička djela – jedino materijalno jesu dokumenti istraživanja koji uglavnom završe u on-line bazi podataka te tako postaju opće dobro dostupno svakom tko želi iskoristiti taj arhiv u vlastite svrhe. A i sâm sadržaj istraživanja *Agencije* dovoljno je nesppektakularan pa prema tome i nezanimljiv umjetničkom tržištu. No, to ni nije namjera, ovdje je prije riječ o *tihom obrtu* koji se odvija u glavi.

Projekti

Većina zadnjih projekata *Agencije* bavi se urbanim prostorom. Krajem prošle godine u sklopu projekta *Metropolis*, organiziranog u stanicama podzemne željeznice Bruxellesa, *Agencija* je osigurala *slobodnu zonu* na jednoj od stanica. U crvenom bojom izdvojenoj zoni moglo se raditi što se htjelo – u vrlo protočnom prostoru podzemne slobodna zona je pozivala prolaznike da zastanu i osmisle neke druge načine upotrebe tog mjesta.

U travnju ove godine, također u Bruxellesu, *Agencija* se bavila liječnicima. U uredu otvorenom za tu svrhu u jednom kazalištu, predstavnik *Agencije* i liječnik psihijatar skupljali su podatke o tome na koje sve načine, osim propisanih, ljudi upotrebljavaju lijekove. Tako neki upotrebljavaju mukolitike za haluciniranje, a antihistaminike *da bi se bolje osjećali*. Cijeli projekt mogao je biti shvaćen i kao performans, pa je *Agencija* dobila poziv da sudjeluje na jednom kazališnom festivalu.

Prije dolaska u Zagreb *Agencija* je sudjelovala u beogradskom

projektu *Wild City* fokusirajući svoje istraživanje na ilegalno sagrađene kuće na rubu grada, koje su ljudi sami *projektirali* kako su najbolje znali i kako su smatrali da će najbolje odgovarati njihovim potrebama. Budući da je broj takvih ilegalnih gradnji ogroman (samo u Beogradu ih je 100.000), ideja je *Agencije* osnovati *office for after-facts plans* (ured za naknadno projektiranje), koji bi nudio besplatnu uslugu crtanja planova tih već izgrađenih kuća te na taj način pomogao njihovu legaliziranju. To bi također služilo istraživanju i arhiviranju takve vrste kuća te konceptualno dovelo u pitanje i ulogu arhitekta kao onoga tko projektira *prije*, a ne dokumentira *poslije*.

Novi Zagreb

U Zagrebu je *Agencija* boravila već treći put; prva dva posjeta služila su istraživanju na temu grada i reapproprijacije gradskog prostora u sklopu izložbe *Što, kako i za koga* održane u lipnju 2000. u Hrvatskom društvu likovnih umjetnika u Zagrebu. Kao završna faza zagrebačkoga projekta, posljednje istraživanje fokusiralo se na divlje vrtove

Novoga Zagreba, nelegalne, ali tolerirane. Iz intervjua s obradivačima vrtova (vlasnicima ih se ne može nazvati) moglo se doznati koji su njihovi razlozi za bavljenje poljoprivredom između nebodera – većina ih je prije živjela u kućama s vrtovima, a u Novom Zagrebu nemaju mnogo drugih mogućnosti za rekreaciju osim odlaska u kafić. Posve su svjesni da bi grad već sutra mogao iskoristiti tu zemlju u neke druge svrhe. Ideja je *Agencije* da kao i u Beogradu i ovdje otvori neku vrstu ureda koji bi djelovao u toj zoni između nelegalnog – upotrebe gradskog zemljišta – i eventualnog legaliziranja. Upravo se o tome vodila rasprava s arhitektima i predstavnicima Gradskog zavoda za planiranje, koji su upozoravali da grad tj. država ne bi tako lako mogli pristati na gubljenje zemljišta legalizacijom takvih vrtova. No, definitivna pravna regulacija vlasničkih odnosa tek je jedan od mogućih ishoda istraživanja *Agencije*, koja djelujući kao posrednik može potaknuti istraživanje, pružiti mu svojevrсни institucionalni okvir te otvoriti nove pristupe rješavanju problema. ☒

jezika *in situ*, u toj katoličkoj oazi u anglosaksonskom anglikanskom svijetu.

Samostanska skrivena kamera

Slike bosonogih redovnica

Petkovićeve fotografije funkcioniraju kao samostanska candid camera

Izložba fotografija Darija Petkovića, Galerija Miroslav Kraljević, 7. svibnja – 17. svibnja 2001., Zagreb

Silva Kalčić

Iz moje perspektive, vi ste iza rešetaka
(naslov intervjua s karmelićankom Gabrijelom u Jutarnjem listu, 12. veljače 2000.)

Galerija Miroslav Kraljević, nakon izložbenog serijala *Blind Date* (u parove udruženih škotskih i hrvatskih umjetnika sklonih suvremenom umjetničkom izričaju i mediju ima poput video projekcije, ambijentalne i video instalacije i perfomans akcije), mijenja ritam kako bi zadržala dinamiku svoga izlagačkog koncepta. Posljednja izložba predstavlja klasičnu analognu fotografiju gotovo retro-predikata (izborom teme). Crno-bijele portretne fotografije unificirana četvrtastog formata, pod staklom i s *beige* paspartuom (ima ih trinaest, je li slučajno?!), bez naknadnih intervencija u negativ ili pozitiv, snimljene su u karmelićanskom samostanu u Liverpoolu. Umjetnik Darije Petković našao se manje-više slučajno, tijekom usavršavanja engleskog

Darije Petković, Liverpool 2001.

Bezvremenske *genre* scene, koje prizivaju umjetnost nizozemskoga baroka, otkrivaju od vanjskog svijeta pomno čuvanu samostansku svakodnevnicu, redovnice koje poziraju ili rade svoj posao ne znajući ili ignorirajući prisutnost umjetnika. Fotografije funkcioniraju kao samostanska *candid camera*, objektiv kroz odškrinuta vrata kaptira život u klauzuri, primjerice, molitvu introvertirane redovnice pred kipom Bogorodice. Kao kip sučeljen kipu redovnica kleči okrenuta leđima, a draperija oglašlja, škapulara i smeđeg habitusa pridonose skulpturalnosti siluete. Tek detalj sportske obuće s gumenim potplatima ođaje *suvremenost* prizora.

Uranjanje u dubinu kadra Petković

postizhe fokusiranjem na likove (često u profilu preokrojenom svjetlošću u *contralightu*) te predmete u prvom planu, dok je pozadinska scenografija zamućena. Klasični *chiaroscuro* postignut je izborom motiva te kontrastiranjem i ligaturom samostanskog polumraka i *prosvijetljene bjeline prozora*, kako to opisuje Goran Trbuljak u predgovoru kataloga izložbe. Svjetlo je meko, razmazano uslijed dugih ekspozicija; autor, naime, ne koristi *flash*.

Pokret u mirovanju

U neoplatonističkom *pokretu u mirovanju* likovi redovnica prikazani su kako vezu (u pozi s Wiehlerovih goblena), čitaju, barataju peruškom, u sakristiji pripremaju pribor za transsubstancijaciju ili su, u habitu opasanom kuhinjskom pregačom, nagnute nad aparatom za pravljenje hostija iz beskvasnog tijesta.

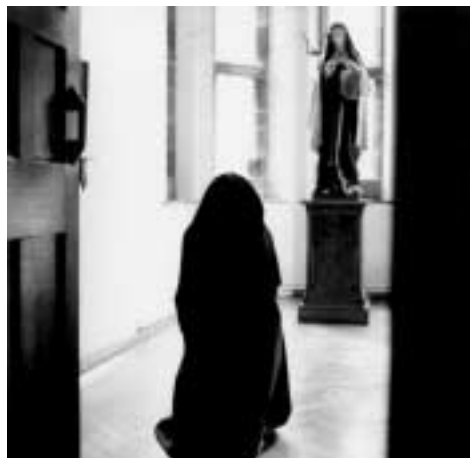
Trbuljak se čudi kako to da još ima žena koje žele provoditi vrijeme u samostanu, no činjenica je da u ovom trenutku na svijetu ima osamsto trideset ženskih karmelskih samostana s oko trinaest tisuća članica (u Hrvatskoj 70-tak). Kar-

melićanke su zavjetovane na čistoću (uzdržavanje od duhovnoga i tjelesnog uživanja; oglašje nose na dječjački kratkoj kosi) i siromaštvo. Ne napuštaju samostan čak ni nakon smrti, jer samostanski kompleks uključuje i groblje. Ženska grana najstrožega katoličkog reda osnovana je u 15. stoljeću papinskom bulom. Među prvim karmelićankama bila je blažena Ivana od Toulousea koja je tražila da je zazidaju kako bi predanije *gradila dušu u kojoj stanuje Gospodin (uronjenje u Boga je razlog zavjeta šutnje poslije Poavečerja)* slijedi reformatorica Reda sv. Tereza Aviljska, čiji trenutak ekstaze obraćanja tako senzualnim prikazuje Bernini.

Poput feministica

Sveta Tereza, međutim, u djelu *Put k savršenosti* "feministički" izjavljuje kako je Bog pravedan sudac, ...ne kao suci ovoga svijeta za koje – budući da su Adamova djeca i konačno svi muškarci – nema ženske kreposti koju ne bi smatrali sumnjivom...". Ante Stantić zaključuje, pišući povijest Reda (*Karmelićani*, izdanje Kršćanske sadašnjosti, 1995.): "Možda je prvi put u povijesti redovnica istaknuta vriednost žene, zdravi feminizam. U ono doba držalo se da žene nisu za drugo nego za domaćinstvo, a što se tiče molitve, da im je dovoljna samo usmena..." (tj. neka budu nepismene). Redovnice su samodovoljne, uzdržavaju se radom svojih ruku. Istodobno, poput suvremenih radikalnih feministica, odbacuju mušku antipodnu energiju.

Sociološki aspekt izložbe stoga je izazovniji od likovnoga. Ali, to nije slučajno. Galerija Miroslav Kraljević izlaže ne samo u izložbenom prostoru, već i na svojoj *web* stranici, na kojoj se može pogledati rad Edite Shubert *Setnje/Walks* te projekt *Get inside the picture* Duje Jurića. ☒

Darije Petković, Liverpool 2001.

dućega Zecova likovnog jezika. To je niz portreta i figuralnih prikaza s početka šezdesetih – kada je Zec tek sedamnaestogodišnjak – koji "naglašavaju onu slobodu

tehnika. Upravo na grafikama i crtežima, primarnom Zecovom mediju izražavanja, to dubinsko sondiranje je najupečatljivije: *Majka*, crtež perom iz 1972., niz *krošnja*

krošnji, ruku pojavljuju se novinski isječci kao podloga i znamenje nasumičnosti, nepredvidljivosti, potrošnosti svakodnevnih medijske konzumacije. U tom smislu, čini se njegov povratak figuraciji, a osobito temi ruku, najupečatljivijim. Zapravo, u tim prikazima gotovo da i nema lica, rukama je ispričano sve, grčeviti zagrljaji mrtvih tijela, okovane žrtve, grabljenje humanitarne pomoći, bijeg, očaj, preklinjanje.

Dvije slike kombinirane tehnike, kojima završava velika Zecova sarajevska izložba, scene su srebreničkog m, nastale po *slavnim* slikama iz medija koje su obišle svijet. Ove fotografije, i prateće skice, smještene su unutar velikih oslikanih formata, otkrivajući postupno njihovu genezu, od onog na što je svijet naviknut kao na svakodnevnu vijest, do dubinske drame. U prizoru žena koje bježe gurajući pred sobom kolica s iznemoglim starcima glavni *protagonisti* su ruke, napete, izdužene, istrajavajuće pod teretom i u hitnji. U posljednjem prikazu, dječaka u bijeloj košulji koji plače, lice je neprepoznatljivo od grča krika. Originalna fotografija u donjem desnom dijelu ima ulogu obrnutog *zooma*, pri čemu je potrošna novinska priča transponirana u istinski dokument tragedije. Koristeći takav suvremeni postupak, Zec zapravo ogoljuje svoju temu ostajući čvrsto u okvirima svoga uvjerenja u moć slikarstva. Upravo s takvim mislima je Pascal Bonafoux, ugledni francuski povjesničar umjetnosti, na konferenciji za tisak prilikom otvorenja izložbe, ovo djelo naveo kao ključni miljokaz jedne europske epohe, stavljajući ga i dokumentarno i likovno uz Delacroixovu *Slobodu* i Goyino *Strijeljanje* te ističući, u katalogu izložbe, definiciju Rogera de Pilesa: "Istinsko je slikarstvo, dakle, ono koje nas poziva na taj način da smo zatečeni; da mu ne možemo odoljeti i da mu se moramo približiti, kao da nam ima nešto reći." Zecovo slikarstvo je to *istinsko slikarstvo*. ▣

Zecove slike srebreničkog egzodusa Pascal Bonafoux navodi kao ključni miljokaz jedne europske epohe, stavljajući ga i dokumentarno i likovno uz Delacroixovu *Slobodu* i Goyino *Strijeljanje*

Safet Zec, Djela 1958. – 2001., Collegium artisticum, Sarajevo, 4. svibnja – 5. lipnja 2001.

Maja Lovrenović

U sarajevskoj Gradskoj galeriji *Collegium artisticum* 4. svibnja ove godine otvorena je izložba radova Safeta Zeca, *Djela 1958 – 2001*. Izložbom je predstavljen gotovo cijeli dosadašnji opus jednog od najvažnijih bosanskohercegovačkih slikara-grafičara, kroz sve njegove faze, od najranijih sačuvanih radova iz dana nadarenog sarajevskoga srednjoškolca, do onih najnovijih nastalih u izbjeglištvu, u Italiji, kada je Zec već postao svjetski prepoznati umjetnik. Izložba predstavlja izniman kulturni događaj na više razina. Kao izložbeni i organizacijski poduhvat, nakon prošlogodišnjeg *Ars Aevi 2000*, kvalitetom i obujmom reflektira predratnu bosanskohercegovačku likovnu scenu i njezin procvat tijekom osamdesetih godina, dok posjećenost izložbe govori o *žilavosti* likovnog senzibiliteta razvijena u tom razdoblju i tek prividno okrnjena u proteklih deset godina. No, važnost ove izložbe je prvenstveno u tome što je dosadašnji rad Safeta Zeca prvi put predstavljen u cijelosti, na jednom mjestu. U intervjuu za sarajevski magazin *Dani*, sam autor kaže da ovaj događaj nije retrospektivne prirode, već je tek uvid u ono što je do danas napravio i potreba da ranije radove poveže s onim što trenutačno radi u Italiji, kao i prilika za ispunjenje jednoga davnog zavjeta Rembrandtu van Rijnu.

Hommage starim autorima

Na samom ulasku u Galeriju, među ranim Zecovim radovima s početka šezdesetih godina, nalazi se veliki bakropis *Hommage Rembrandtu* iz 2001., uz nekoliko manjih *cera molle* studija za isti rad iz 2000. Ove grafike posvećene su Van Rijnovu remek-djelu *List od stotinu guldena*. U katalogu izložbe Zec objašnjava da ga je kao petnaestogodišnjaka opčinila i zanimala jedna reprodukcija tog djela, toliko da je – ne znajući da je riječ o bakropisu, ni o biblijskoj sceni Krista koji liječi bolesne – imao gotovo fizičku potrebu da ga i sam reproducira kredom na papiru. Taj dječaki pokušaj bio je neuspješan: "Materija, svjetlo, dubine, tame, svega toga neće biti. Ni većeg uzora i djela, ni nespornijeg dječaka." Rana fascinacija majstorstvom linije progonila ga je kroz sljedeće godine upornog rada, kroz koje je "ruka prošla sve ono što je morala proći, sve dok nije prestala drhtati, da bi predmet dobio volumen, svjetlo, mekoću ili tvrdoću, jasnost, izražajnost".

Izložbom su obuhvaćena djela iz triju ključnih razdoblja stvaralaštva Safeta Zeca. Sarajevsko razdoblje, od sredine pedesetih do odlaska na Likovnu akademiju u Beogradu, presudno je za formiranje njegova likovnog izraza. U okruženju izvrsnih profesora i temeljitog programa sarajevske Škole primijenjenih umjetnosti, i hvatanju u koštac s djelima velikih majstora (Rembrandt, Breugel, Cézanne, Picasso...), počinje se oblikovati rječnik bu-

pristupa i izrade koja čini odrednicu današnjeg Safeta" (Guido Giuffrè) te prikaza sarajevskih kuća, fasada i prozora, u kojima se javljaju motivi kojima će se on stalno iznova vraćati.

U prvim godinama studija na beogradskoj Likovnoj akademiji prvobitne Zecove likovne težnje prolaze kroz razne kušnje i čini se da napušta svoj tek otkriveni smjer iz prethodnog razdoblja, da bi se, sredinom šezdesetih godina, pojavili prvi radovi njegova *Zelenog manifesta*. Taj veliki i neočekivani zaokret najizrazitiji je tijekom sedamdesetih u magičnim pripovijestima o kućama utonulim u vegetaciju, brojnim krajolicima, velikim krošnjama, sobama, prozorima... Među najpoznatijim su *Kuća moje sestre* iz 1974. i *El Grecova kuća u Toledu* iz 1975., a u nizu *Zima* iz 1979., '80. i '81. osjeća se ono pomno proučavanje breugelovskih *zima* iz ranije fascinacije starim majstorima. Njegove teme čine se malobrojnim – jedna krošnja, ali u bezbroj varijacija, studija, skica. O tom gotovo opsesivnom variranju Giuffrè kaže: "Za razliku od onih koji u varijanti traže novu kompozicijsku ravnotežu, on se njome služi kako bi što dublje proniknuo u smisao, u domet značenja, u implikacije s onu stranu svijeta s kojim se postupno suočava. I zbog toga također voli Morandija: kao životnu filozofiju, dodaje, zbog njegove sposobnosti da s malo toga kaže tako mnogo." Tema krošnje ili ograde (*Tarabe*), kod Zeca se javlja u nizu varijacija na velikim formatima, na kojima svaki put iznova proniče u teksture, služeći se svim poznatim sredstvima, na grafikama istovremeno u dvije ili više raznih

u bakropisu i suhoj igli iz 1983. i *Bentbaša*, u suhoj igli iz 1984., u kojima majstorstvom linije uranja u svoj predmet i odvođi, transcendirajući njega.

Scene srebreničkog egzodusa

U proljeće 1992. Zec i njegova obitelj odlaze iz Sarajeva u Italiju. Rat nije opustošio samo taj grad u kojem je počeo njegov likovni rad, već i Počitelj, gdje od sredine sedamdesetih uređuje svoj grafički atelijer i druge prostore, s namjerom da taj počiteljski projekt, internacionalno zamišljen, postane ljetna grafička škola, centar za umjetnike, galeriste i nakladnike. U Počitelju nastaju prvi ciklusi njegovih bakropisa i akvatin-ti, te četrdesetak ploča i crteža iz predratne grafičke faze. Nakon dvaju desetljeća rada i gotovo završen, taj će počiteljski projekt nestati 1992. – 94. u nacionalističkom divljaštvu. U Udinama Zec nastavlja raditi ostajući vjeran starim temama, ali ožiljci preživljenoga su vidljivi; *Velika krošnja drveta*, bakrorez iz 1992. – "nekad otvorena širokom obujmu krajolika u možda oporom, ali pristupačnom prostoru – sad probija između čadave troske što kao da osujećuje strpljivi trud pera" (Giuffrè). Ovaj bakrorez otvara novo razdoblje, u kojem se Zec vraća crtežu i grafici, i svojoj davnoj ekspresivnoj i osobenoj figuraciji. Pojavljuju se i nove tematske cjeline (kruh, bijele krpe, ruke...) u brojnim varijantama, no nestaje mirnoća izvedbe i magičnost prizora. U starim temama prozora,

SUTRA!

JutarnjiLIST
365 puta bolji!

Usamljeni putopis

Lisabon: 48 sati

Grad sa sposobnošću zavodjenja, šarmantan grad, bez bahatosti i agresivnosti velegrada, bez hladnoće i dosade provincije

Andrea Zlatar

Dugo mi je vremena trebalo da razjasnim osjećaje i doživljaje koji su se uvijek javljali na putovanju, u onome trenutku kad se kroči u svijet drugih, u drukčiji svijet. Namjerno ne govorim o “novome svijetu”, jer ti se osjećaji, neznatno izmijenjeni, javljaju i kada opetovano putujem na isto – *drugo* – odredište; talože se jedni na druge, ali njihov se temelj ne mijenja. Na površini, prividno, riječ je o tome da se *gleda*, upoznaje drugo, ono što je nepoznato ili manje poznato. No nikada ne uspijevam biti neovisni promatrač, gledatelj prizora i zbivanja oko mene; uvijek se radi, možda čak i nesvjesno, o unutarnjem naporu da sebe situiram u taj prostor, da se u njega uvučem, da uđem u tuđe, gdje me nitko nije zvao, gdje nemam što raditi, gdje ne pripadam, ali gdje nitko, osim mene same, zapravo, niti ne postavlja pitanje o tome trebam li ili ne trebam, mogu li ne mogu biti tamo. Kao stranac u Europi uspijevam proći više-manje nezapazeno, mogu se utopiti u grupi prosječnih turista, mogu u gužvi metroa izvaditi neki engleski bestseller i praviti se da funkcioniram kao normalni građanin koji se vozi od stanice x do stanice y s konkretnim ciljem i stvarnim razlogom.

Legitimnost turizma

Znam da je na ovome svijetu sasvim legitimno biti turist i uživati u turističkim putovanjima, no mene je za njihova trajanja uvijek smetao osjećaj nepripadnosti, nedostatak nekog dublje svrhe svih tih poduhvata. Možda me to ne muči samo na jednom nevnim izletima, koji su dovoljno kratak predah u svakodnevici, neosjetan usjek: eto, navečer kad se vratim uspostaviti ću opet svoj svijet, sve će imati svrhu i poredak. Obavljen je godišnji izlet sa školom, obavljeno je kupovanje, komplicirani inozemni shopping, posjet staroj tetki u udaljenom mjestu, odložen je buketić na groblju... To sve ide u red prihvatljivih pomaka. Ali, kad su prava putovanja u pitanju pitala sam se, doista, čemu sve to: naporna vožnja, potrage za jeftinim hotelima, strahovi da će vas netko opljačkati, nepovjerenje prema nepoznatom restoranu, nepregledni nizovi slika koje treba vidjeti i crkvi koje treba obići, pa onda i žeđ, žuljevi, umor, neraspoloženje, iznerviranost vodičem, gubitak orijentacije, krive procjene udaljenosti.... S druge strane, ako nešto mrzim, to su pedantno organizirana putovanja, gdje je u minutu isplanirano koliko ti treba vremena da popiješ kavu (i u kojoj kavani), koliko za razgledanje jednoga “historijskog spomenika”, pa dru-

žena u večernjim satima i mogućnosti da konobari sasvim zaobiđu vašu prisutnost u restoranu, što se ispostavilo netočnim. Grad nas je dočekao na ugodnih +18 stupnjeva Celzijusa, s nešto sjevernoga vjetra. Prvi

gog, i tako unedogled.

Doista, čemu sve to: ljudi tako provode godišnje odmore, vikende, slobodne dane, čekaju penziju da bi mogli na putovanja. Sretnici – oni koji u tome doista uživaju.

Službena putovanja

Tek kad sam počela “službeno putovati”, počela sam doista uživati u putovanjima. Paradoksalno, idem negdje gdje moram raditi. Slobodnoga vremena bit će vrlo malo, tek u kasnijim večernjim satima ili u pauzi za ručak. Konferencije, simpoziji, radionice, znanstveni skupovi, od devet ujutro do šest ili sedam navečer. Slušam predavanja, diskutiram, u nekom svijetu bez realnih koordinata gdje smo svi skupljeni s raznih strana, a istovremeno, jednim dijelom misli okrećeš se nepoznatom gradu, krajičkom oka kroz prozor naslućuješ trgovice i ulice, znaš da se ne može sve vidjeti, ali ipak – grad je tu i dišeš zajedno s njegovim stanovnicima.

Trodnevni put u Portugal, kojim sam bila obdarena početkom svibnja ove godine, predstavljao je savršenu kombinaciju radnoga i slobodnog vremena, svrhe i slobode. Nezavisni centar za kulturu *Culturgest*, u sklopu svoga mediteranskog festivala, pozvao me održati jednosatno predavanje o hrvatskoj kulturi u razdoblju tranzicije. Kada zbrojim vrijeme predavanja i diskusije te filmskoga programa kojemu sam prisustvovala, neformalne razgovore sa sudionicima i organizatorima, omjer je bio nevjerovatno povoljan: dva prema jedan u korist neradnog dijela. Slobodni dani, osim toga, pripali su vikendu, kad ne radi dućani, pa su šetnje bile neometane zaustavljanjima pred izlozima i kombiniranjem što bi se moglo kupiti.

Sraz starog i novog

Za putovanje u Lisabon pripremala sam se uz pomoć malenog vodiča kupljenog u *Algoritmu*: isti takav imala je barem trećina putnika od njih gotovo tri stotine i pedeset u “Lufthanseinom” vikendaškom avionu. S olakšanjem sam pročitala podatke da je sam grad teško stradao u velikom potresu polovicom 18. stoljeća, što znači da je opasnost od pravih “historical monuments” bila svedena na razumnu mjeru, svega dvije stotine godina gradskoga života pod različitim kulturalnim utjecajima. Korisne napomene odnosile su se još na upozorenje o statusu usamljenih

taksist se potrudio da me orobi, posve nalik zagrebačkim taksistima na aerodromu, i, moram kazati, da se tu nisu zaustavile sve sličnosti između naših dviju zemalja. Prve asocijacije na stari dio Lisabona išle su u pravcu Splita, Šibenika, manjim dijelom Dubrovnika. Sraz starog (u smislu zapuštenog) i modernog (u smislu novoizgrađenog), sraz siromašnog i bogatog – prvo je što upada u oči. Neka vrsta opuštenog kaosa u kojemu se u uskoj ulici ne mogu mimoći automobil i tramvaj (i jedan i drugi stari), a pješacima, ako se naslon uz rub zgrada, prijeti realna opasnost da budu zasuti žbukom koja otpada. Činjenica da je Lisabon smješten na morskoj obali ne pomaže mnogo u orijentaciji gradom: strme vijugave ulice najčešće vas vode tamo odakle

ste krenuli ili kamo niste namjeravali doći. To i nije katastrofa jer je Lisabon u osnovi grad savladiv pješice, što ga odmah čini bližim i poznatijim. Grad sa sposobnošću zavodjenja, šarmantan grad, tako bi ga se najkraće moglo opisati. Bez bahatosti i agresivnosti velegrada, bez hladnoće i dosade provincije.

Literatura na ulici

Drugi taksist kojeg sam upozнала pokazao mi je (vlastitom odlukom) sve kapelice, crkve i katedralu u širem centru grada. Pritom je pričao o Majci Božjoj i svecima, mješavinom portugalskog i francuskog koju jedva da sam razumjela. Nakon polusatne vožnje ostavio me (također po vlastitom izboru) ispred kafića gdje je, za jednim stolom, sjedio kip Fernanda Pessoa. Nešto poput našeg Matoša na Gornjem gradu. A oko Pessoa, za drugim stolovima, sve turisti-intelektualci, s bilježnicama, blokićima i olovkama. Svi nešto pišu i gledaju neodređeno u fasadu preko puta (jer se “u daljinu” s te pozicije ni ne može gledati). Za tre-

nutak sam se nećkala, a onda hrabro oduprla zovu turističkih Muza (pa ja sam ipak profesionalac!) i potražila neko drugo mjesto za svoju bilježnicu i olovku. Našla sam idealan prostor, moderan trgovački prostor s nizom kavana i restorana, u čijem je podrumu smješten ogroman pogon FNAC-a. Ako izuzmem Vasca de Gamu, Samostan sv. Jeronima i tvrđavu u Belému, knjižara i cedeteka FNAC-a svakako su na mene ostavili najjači dojam. Obnovila sam duhovne baterije novim Kureishijem, seksualnom autobiografijom Catherine Millet i glazbom s *Cabo Verde*. Kupnja Pokemon igre za gameboy riješila me svih obiteljskih problema, pa sam mogla, olakšana u financijskom i mentalnom smislu, mogla nastaviti s turističkim obavezama.

Samoća u restoranu

Sasvim neočekivano, ozbiljni problemi pojavili su se u rubrici “gdje piti & jesti”. Pravo poglavlje o piću i hrani ne mogu ovom prilikom ni započeti, ali moram priznati da me je *forma* mučila više od *sadržaja*. Osnovna poteškoća sastojala se u tome da sam shvatila kako jednostavno ne znam jesti sama: ne znam kako se sjedi sam/a u restoranu, što se radi u pauzama dok se čeka hrana, koliko se pije kad si sam/a. Je li bolje biti okrenut/a

PRIČA O PORTUGALU

nade u vezi s našim perspektivama za pridruživanje Europskoj uniji. Jest da Portugal ima dvostruko veći BNP i dvostruko manji broj urbanog stanovništva, ali ipak dijelimo temeljne kulturalne odrednice. Za stariju generaciju to su nogomet, sapunice i katoličanstvo. Zemljopisno najdalja europska država kao da nam je najbliža. A što se identiteta mlađih generacija tiče, samo napominjem da je za 29. svibnja u Zagrebu najavljeno gostovanje grupe *Madredeus*, one koju poznajemo iz Wendersova filma *Lisabonska priča*. ☒

Culturgest je nezavisni kulturni centar u Lisabonu koji je osnovan početkom devedesetih godina, a financira ga jedna portugalska banka (Caixa geral de depositos). U središtu njegove programske orijentacije su multikulturalni projekti i istraživanja novih umjetničkih praksi, posebno u domeni vizualnih i performativnih umjetnosti. Od travnja do lipnja u tijeku je Mediteranski festival, u okviru kojega je organiziran niz predavanja i filmskih projekcija s jednim zajedničkim nazivnikom, da njihovi autori dolaze iz mediteranskih zemalja i govore o suvremenim problemima, o onome što ih se najviše tiče. Predavanje o hrvatskoj kulturi bilo je istu večer kad i turski film o maltretiranjima Kurda. Jedan od onih koji su dobili neke berlinske medvjediće. Portugalce je zanimalo što je s našom školom crtanog filma, komuniciramo li sa Sarajevom, kako ide privatizacija kulturnih institucija i koliko smo okrenuti Mediteranu. Kad su postavili pitanje o povezanosti kulture i turizma, duboko sam uzdahnula, skupila sve svoje (nevelike) diplomatske moći i biranim riječima opisala blagodat Splitskog ljeta i Dubrovačkih ljetnih igara. Nisam zaboravila ni Pulu ni Motovun niti Lazarete i radionicu Slavena Toljaja. Samo mi je nedostajao diaprojektor s nekoliko lijepih morskih panorama. ☒

O tugo, moja vječna drugo

Čini se da su čežnja i fatalizam neodvojivi dio portugalske glazbe

Dina Puhovski*

Izvan glazbenih priručnika Portugal je u svijetu možda najpoznatiji po – *fadu*. Riječ *fado* izvorno znači "sudbina", iako, kako vole upozoriti prikazi portugalske glazbe, *fado* za Portugalca znači još mnogo više, ako je to moguće. *Fado* je pak baziran na *saudade*, što je neprevodiva portugalska riječ, kojoj navodno najbliže dolaze naša "nostalgija", ili "potpuna melankolija", ili "čežnja", sve prilično jake riječi, ali navodno nedovoljne za portugalsko stanje duha. Slično kao španjolski *duende*, ta je osobina karakteristična također za glazbu sa Zelenortskih otoka, a, navodno, također opisuje međusobno razumijevanje između publike i izvođača. Tema tekstova pjesama u stilu *fado* gruba je životna stvarnost, ali i dostojanstveno prihvaćanje sudbine, kao više sile, prije nego brbljavi otpor. Često se tumači da portugalska čeznutljivost proizlazi i iz, ovdje poznatog, života uz more – i čestog opraštanja od onih koji preko mora odlaze. Pjesme *fada* izvode se najčešće uz pratnju dviju gitara, portugalske *guitarra*, s dvanaest ili deset žica te *virole* koja je zapravo španjolska gitara. Smatra se da se portugalska gitara mogla razviti od instrumenta koji su afrički robovi u 16. stoljeću donijeli u portugalske kolonije u Latinskoj Americi, ili da se razvila iz arapske lutnje za vrijeme maurske okupacije Algarvea. Neobično je, međutim, da su se portugalske gitare donedavno proizvodile samo u Engleskoj, u tvrtki *Simpson*, a tek u posljednje vrijeme u Portugalu i drugdje. Na *fado*-gitari svira se katkad i drukčija glazba, također narodnog podrijetla, po čemu je najpoznatiji gitarist Carlos Paredes.

Kombinacija utjecaja

Nekoliko je teorija o podrijetlu *fada*. Vjerojatno se razvio iz plesova koji su u Portugalu nastali pod afričkim utjecajima za vrijeme kolonijalizma (u vodiču *Rough Guide*... portugalski je imperijalizam opisan kao "uznemiravajuća kombinacija arogancije i poniznosti", jer pretpostavljali su da se ostatak svijeta želi portugalizirati, ali su bili spremni i miješati se s lokalnim stanovništvom i davati državljanstvo svima iz miješanih brakova). Plesovi *fofa* i *lundum* nastali su vjerojatno u Alfami, siromašnom dijelu Lisabona iz kojeg potječe i *fado*. *Lundum* je bila pjesma uz koju se plesalo u paru izmjenjujući lascivne komentare i pokrete. Prvi put se govori o *fadu* kao oznaci za elemente *fofe* i *lunduma*, za plesnu formu koja je afričkog podrijetla, praćena je gitarom, a u prvom je planu njezin emocionalno bogati sadržaj. S druge pak strane, Portugal ima dugu tradiciju narodne poezije za koju je

karakterističan rimovani dvostih *quatrain* koji je govorio o *uobičajenim* temama, događajima iz godišnjeg ciklusa, pričama za djecu i besmrtnoj ljubavi. Iz kombinacije ove vrste stihova, plesnih ritmova i baladne tradicije *modinha*, koja je mješavini dala formu, nastao je *fado*. Danas se pjeva i na narodne i na *novokomponirane* tekstove.

Tradicijske glazbe pojedinih kultura često se želi uspoređivati – kod mnogih naroda može se, primjerice, naći tradicijska glazba koja govori o tužnim događajima, ili, recimo, veseli plesovi. Čeznutljivi *fado* tako uspoređuju s grčkom *rembetikom* i s tangom, a na tragu tih usporedbi popularno ga nazivaju i *portugalskim bluesom*. Da je Robert Johnson, bluzer s Missis-

isipija, bio Portugalka, bio bi, kažu – Amália Rodrigues.

Prije nje, međutim, prva je zvijezda *fada* bila Maria Severa, sredinom 19. stoljeća u Alfami. Iako nije bila u mogućnosti ostaviti snimke, njezin je utjecaj navodno bio golem, a koncert velik uspjeh: za vrijeme njezina uspjeha počele su se tiskati note *fado*-pjesama, a kružili su i mitovi o podrijetlu pjesama te o njezinu burnom ljubavnom životu (društveno neprihvatljivoj vezi s jednim grofom). Ona je bila prva poznata *fadista*, kako se u oba roda nazivaju izvođači *fada*, i uvela je tradiciju omatanja velikim crnim šalom za vrijeme pjevanja. Kasnije su *fadistas* nosili crne kape, široke crne hlače, uske jakne i dugu kosu – i uvijek su bili na sumnjivu glasu. Amália Rodriguez podrijetlom

je iz iste siromašne četvrti, Alfame. Pjevati je počela 1939. i ubrzo postala poznata po bogatom glasu i lijepom pjevanju s vrlo jakim emocionalnim nabojem. Njezinih albuma ima mnogo, no znalci preporučuju ranije snimke kao vrhunac *fada*. Uz lisabonski *fado* nastao u Alfami, postoji i *fado* iz grada Coimbre, staroga sveučilišnog centra. Taj je stil doživio uspon dvadesetih i tridesetih godina, rabeći istu formu i instrumentalnu pratnju (gitara iz Coimbre malo je veća te je stoga nešto dublji i zvuk), ali s drukčijim pristupom. *Fado* iz Coimbre smatra se više akademskim, rafiniranijim, ali uz obavezni *saudade*; govori također o čežnji i iluzijama, ali vrlo stilizirano (kao *blues* i *opera* zajedno), uz stav da nije još sve izgubljeno.

Razumijevanje bez teksta

Uz Amáliu Rodriguez, najpoznatiji predstavnici portugalske glazbe su *Madredeus*, sastav sa sjevera Portugala. Spajajući

elemente *fada*, europsku glazbu, tekstove o čežnji, virtuoznost i repetitivnost, jednostavne forme na žičanim instrumentima, dvije gitare, violončelo, kontrabas, harmoniku, sintesajzer i tanak, ali vrlo topao i neobičan glas Terese Salgueiro, stvorili su gotovo ambijentalnu glazbu, jednu od onih koja slušatelju komunicira određene priče i emocije čak i ako ne zna o čemu govori tekst. U Zagrebu su dostigli kultni status, osobito kod sofisticiranih slušatelja i *depressivaca* pa ih se sluša i, recimo, među studentima humanističkih znanosti, i u finijim frizerskim salonima. U nas su najpoznatiji po albumu *Ainda*, s glazbom iz filma *Lisbon Story* –

PRIČA O PORTUGALU

da su sadržaj, *saudade*, i mitovi te karizma gotovo kultni status glazbenika i stilova njezin neodvojivi dio. Priča, međutim, ne prestaje s Amáliom Rodriguez i grupom *Madredeus*. Novija zvijezda *fada* je pjevačica Cristina Branco koja obično nastupa sa Custodiom Caselom i u čijoj glazbi instrumentalni dio navodno igra veću ulogu. Branco je počela kao džez pjevačica, a kasnije se vratila "korijenima", jer tvrdi da je Portugalcima *fado* u krvi, iako naglašava da je prilično prpošna osoba i da *fadistas* danas više ne žive teško i dramatično, ali moraju imati empatiju za takvu vrstu sudbina. Lijepa *fado* pjesma nastaje, kaže, kad osjetite pjesnikovu bol. Cijenjena je i pjevačica Dulce Pontes, kao i udaraljkaški sastav o *Ó Que Som Tem*, vokalni kvartet *tetvocal*, neki *heavy metal* sastavi te *fado*-pjevačica *Misia* koja u Zagrebu nastupa 27. svibnja. Na ulicama i u kafićima Lisabona, međutim, navodno se uvijek može naići na turistički i pop-*fado*, u uličicama koje tamošnji turistički ured, navodno neopravdano, još proglašava opasnim zbog džepara, što je dio atrakcije. Ove inačice vjerojatno su daleko od izvorne čežnje i nisu za čistunce, ali nisu nevažne jer tradiciju održavaju na životu. A *fado*, kako zacijelo stoji u svakom turističkom vodiču, za Portugalce jest život. ☒

*Prema podacima iz *The Rough Guide to World Music* te iz tiskanih medija i s Interneta priredila Dina Puhovski

Čeznutljivi *fado* tako uspoređuju s grčkom *rembetikom* i s tangom, a na tragu tih usporedbi popularno ga nazivaju i *portugalskim bluesom*

filma Wima Wendersa, koji kaže da je, kad ih je prvi put čuo uživao, znao da *mora* tu glazbu uvrstiti u još nepostojeći film koji će biti o Lisabonu – a nakon pola sata znao je da mora u film uvrstiti cijeli *band*.

A vi ste...?

Ako je Wim Wendersu za vjerovati, snimke *Madredeusa* samo su djelić slike koju se može doživjeti na njihovim koncertima (29. svibnja nastupaju u Zagrebu). To vjerojatno vrijedi za većinu glazbe utemeljene na portugalskoj tradiciji, jer čini se

Alkemija *fada* u Zagrebu

U Zagrebu će 27., odnosno 29. svibnja, nastupiti prva postava portugalske glazbene scene, pjevačica Misia, odnosno skupina *Madredeus*

Dina Puhovski

Nakon što zagrebačka publika dugo vremena gotovo uopće nije imala prilike uživo upoznati portugalsku glazbu, uskoro će imati čak dvije prilike u tri dana. U organizaciji *HT hinet Music Cluba*, koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog u nedjelju 27. svibnja ugostit će *fado*-pjevačicu Misiju. Uz Anabelu Duarte navodno najpoznatija suvremena predstavnica glasovitog žanra, koji sama doživljava kao "urbanu pjesmu", Misia je

dugo vremena živjela i u Kataloniji te je njezina glazba spoj različitih utjecaja s iberiskog poluotoka. Debitirala je 1991. eponimskim albumom, nakon čega je snimila još tri nosača zvuka u Europi te nekoliko u Japanu, gdje je iznimno popularna. Za svoje je albume dobila nekoliko prestižnih nagrada, a organizatori najavljuju izvrsnu interpretaciju, sofisticiran scenski nastup te *fadski* sjetan koncert, koji će izravno biti prenesen na *HThine-*

tovim Internet stranicama.

Kulturna skupina *Madredeus* nastupit će pak u *Tvornici* 29. svibnja. Debitirali su 1987. albumom *Os Dias da Madredeus*, snimljenim u crkvi jednoga portugalskog samostana, što je njihovoj, već prilično misterioznoj, glazbi dodalo mističnu dimenziju i navodno podijelilo mišljenja portugalske javnosti "između strastvene fascinacije i gotovo religioznog poštovanja" (!). U međuvremenu su snimili osam albuma. Pretposljednji album, *Antologia* iz prošle godine, nastao je inspiriran putovanjima po svijetu u sklopu svjetske turneje, a posljednji, *Movimento* donosi šesnaest novih pjesama opisanih kao "šesnaest novih strasti kreiranih kristalno čistim glasom njihove pjevačice". I konačno, iz *Tvornice* poručuju da je riječ o "skupini koja ima čudnu alkemiju kojom jedinstveni osjećaji postaju univerzalni". ☒

Egzistencijalizam i eros

Urbano Tavares Rodrigues primjer je uspješnog prožimanja europskog i nacionalnog

Nikica Talan

Egzistencijalizam, ta “apsurdna moda 20. stoljeća”, kako je ovaj filozofsko-književni pokret svojodobno, ne bez ironije, prozvao Emmanuel Mounier, kao što je općepoznato, ima duboke povijesne korijene. Prema samom Mounieru, ti korijeni sežu daleko u antiku, sve do Sokrata, Platona, stoika i sv. Augustina, da bi, preko sv. Bernarda, Pascala i još gdje koje srodne im mistične duše bile stvorene osnove za više ili manje koherentan filozofski sustav Kierkegaarda, Heideggera, Jaspersa, ali i Sartrea, Merleau-Pontya i Camusa. Pa ipak, premda je tijekom čitave svoje tako duge (pret)povijesti bio na neki način i književno obilježen (ako ni po čemu drugom, onda svakako po određenoj beletrističkoj formi koju je zadobivao u većine autora), njegova snažna literarizacija otpočinje tek sa Sartreom i Camusom. Upravo zbog ove radikalne literarizacije tog sustava (vjerojatno najradikalnije u povijesti filozofije Zapada), što je dobrano “razvodnila” izvorne misaone postavke pojedinih stvaratelja, omogućivši na taj način njihovo ubrzano posvajanje od prosječno obrazovanog čitateljstva, sama filozofija egzistencijalizma često je puta bila svedena gotovo na razinu popularnoga pučkog “kiča”. Tome je zasigurno u veoma velikoj mjeri pridonijelo i povremeno sporadično vezivanje egzistencijalizma, kao filozofsko-književnog pokreta, uz “novokomponirani” neorealizam, čija je filozofska, odnosno, točnije, ideološka pozadina (marksizam) bila znatno slabije književno problematizirana od egzistencijalizma. Da je između velikog broja književnih epigona unutar egzistencijalističke struje doista bilo krajnje teško izboriti i očuvati književno-filozofijsku izvornost i u isto se vrijeme otihvati zamamnosti “kiča”, zorno pokazuje i primjer Portugala.

Apsurdna moda egzistencijalizma

U toj su zemlji, naime, ranih pedesetih godina 20. stoljeća, dakle u vrijeme kada “apsurdna moda” egzistencijalizma sve više uzima maha i izvan matične joj domovine Francuske, mnogi pobornici neorealističkog pokreta, koji se također sve više razbuktavao, prigrllili egzistencijalizam kao svojevrsnu nadopunu svoje neorealističke “filozofije”, obogaćujući je ponajprije novim, karakteristično egzistencijalističkim temama i motivima, zacrtanim još u neposrednih preteča egzistencijalizma: Kierkegarda, Dostojevskog, Nietzschea i Kafke. Tako će osjećaj posvemašnje čovjekove napuštenosti (“bačenosti u svijet”, kako bi to rekao njemački filozof egzistencije Martin Heidegger), izrazito veliku važnost tzv. “graničnih situacija” (da se posluživimo riječima drugoga velikog

egzistencijalističkog filozofa Karla Jaspersa), kao što su, prije svega, tjeskoba, smrt, prijeteće ništavilo, egzistencijalna mučnina (poput one Sartreova autodidakta Roquentina), ali i uzaludan napor da se postane Bogom, kao i prokletstvo osuđenosti na slobodu, postati dominantne teme velikog broja portugalskih književnih stvaratelja pedesetih i šezdesetih godina prethodnog stoljeća. Uz usvajanje ovih općeegzistencijalističkih tema i inozemnoga egzistencijalističkog nazivlja (tako će, primjerice, Heideggerove sintagme “kuća bitka” ili “zaborav bitka” postati svojevrsni poetički toposi značajnog dijela portugalske poslijeratne proze), kao i općeg pesimističnog, pa i nihilističnog raspoloženja, portugalska književnost egzistencijalističkog usmjerenja krajem pedesetih godina pokazuje zamjetnu težnju za izgradnjom svojevrsne nacionalne egzistencijalističke filozofije.

Prožimanje europskog i nacionalnog

Vjerojatno najuspješniji model takva prožimanja europskog i nacionalnog pokazuje književno stvaralaštvo Urbana Tavaresa Rodriguesa (rođ. 1923). Rodriguesov opus doista je golem. Uz brojne romane i novele, objavio je i tridesetak knjiga putopisa, eseja, kronika i književnokritičkih tekstova. Od Tavaresovih romana najuspjeliji su *Bastardos do Sol* (*Kopilad Sunca*, 1959), *Disolução* (*Raspuštenost*, 1974), *Desta Água Beberei* (*Od ove ću vode piti*, 1979), *Oceano Oblíquo* (*Kosi ocean*, 1985) te *Violeta e a Noite* (*Ljubičica i noć*, 1991). Između više od 20 knjiga novela, odnosno pripovijedaka, izdvojit ćemo desetak najpopularnijih. To su: *A Noite Roxa* (*Purpurna noć*, 1956), *Uma Pedrada no Charco* (*Kamenom u baru*, 1958), *As Aves da Madrugada* (*Ptice zore*, 1959), *Nus e Suplicantes* (*Nagi i molećivi*, 1960), *Dias Lamacentos* (*Blatnjavi dani*, 1965), *Imitação da Felicidade* (*Oponašanje sreće*, 1966), *Casa de Correção* (*Popravni dom*, 1968), *Contos da Solidão* (*Priče o samotništvu*, 1970), *Fuga Imóvel* (*Nepokretni bijeg*, 1972), *As Pombas são Vermelhas* (*Golubice su crvene*, 1977), *Estóreas Alentejanas* (*Dogodovštine iz Alenteja*, 1977), *Abecê da Negação* (*Abeceda nijekanja*, 1980), *Filipa Nesse Dia* (*Filipa tog dana*, 1989). Dio njegova stvaralaštva preveden je i na desetak stranih jezika (španjolski, talijanski, francuski, njemački, švedski, nizozemski, ruski, češki, bugarski itd.).

Izuzetno povoljna međunarodna recepcija Rodriguesova književnog djela ponajviše je, čini se, rezultat autorove kozmopolitske orijentacije, orijentacije što se sretno podudarila s tada vladajućom “apsurdnom modom našeg stoljeća”, uz istodobno insistiranje na lokalnoj portugalskoj (ili još uže, alentejanskoj) posebnosti, skladno ugrađenoj u opću egzistencijalističku problematiku. Dodatnu popularnost Rodriguesovom pripovjednom opusu osigurat će veoma česte ljubavne teme i motivi, što će kao druga karakteristična nit (pored egzistencijalističke filozofije) taj opus cje-

lovito povezati u koherentan poetički sustav.

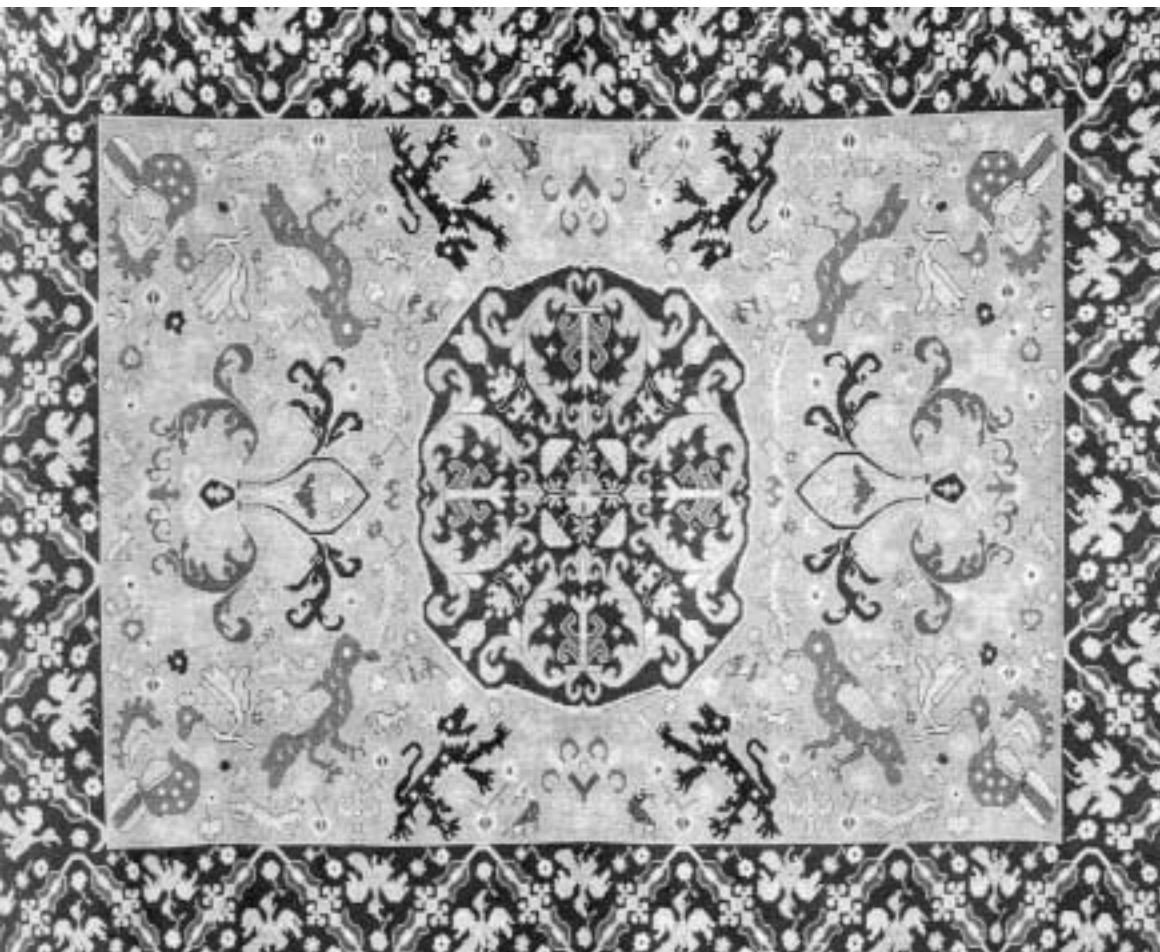
Upravo navedene odlike mogu se, malo pomnijom analizom, zapaziti već u prvim Rodriguesovim proznim radovima – u pripovijesti *Horas Perdidas* (*Izgubljeni časi*), nastaloj 1944., dakle još u autorovim studentskim danima, kao i u Rodriguesovoj prvoj objavljennoj zbirci novela *A Porta dos Limites* (*Vrata granica*, 1952).

Rodrigues i eros

Egzistencijalističke “granične situacije” (mladih poratnih naraštaja) Rodrigues razrješava erosom, odnosno ljubavlju u njezinoj ponajviše tjelesnoj dimenziji, što, međutim, baš kao i u vršnjaka mu Eugénia de Andradea, istovremeno uključuje i duhovnu komponentu. Budući da je ljubav za Rodriguesa ključ rješenja svih

krivanje čitatelja trebalo dovesti do svojevrsne “katarze”. U tu se svrhu služi čitavom lepezom ideja, (nerijetko proturječnih) osjećaja i, napose, proživljenih iskustava. Možda bi baš na tom tragu valjalo tražiti njegov sve izrazitiji prijelaz od kozmopolitizma (kojeg se, međutim, nikada nije do kraja odrekao!) k domovinskim temama i motivima, kako bi, na taj način, “prizemljio” svoje apstraktne (i apstrahirane!) vrednote i (moralna) načela. Rodriguesovo pripovjedalaštvo karakterizira, nadalje, i svojevrsno “ravnovesje između sociologijskog i psihologijskog”, odnosno socijalnog i individualnog, kako to zapaza José Carlos de Vasconcelos.

Gotovo sve navedene karakteristike mogu se uočiti i u jednoj od najpopularnijih Rodriguesovih zbirki novela – *Nus e Suplicantes*.

čovjekovih egzistencijalnih tjeskoba i frustracija, i on, kao i E. de Andrade, smatra da se čovjek uistinu potvrđuje kao čovjek tek kada ljubi, tek kao *homo amans*. Erotičnost je stoga jedna od najuočljivijih sadržajnih osobina Rodriguesova stvaralaštva.

Pored erotičnosti, Rodriguesovo književno djelo odlikuje i svijest autora (odnosno njegovih literarnih junaka) o ljudskom dostojanstvu, slobodi i pravdi kao najvišim mjerilima ljudskosti; svijest što se u Rodriguesovu djelu “neprestano odražava kroz nespokojno traganje za putevima koji će dovesti do konkretnog ostvarenja spomenutih vrijednosti” (E. de Andrade). Takvo Rodriguesovo povremeno inzistiranje na strogom moralnom kodeksu što ga je, kao književnik, dužan ponuditi svojim čitateljima, stvorilo mu je reputaciju gotovo donkihotskog idealista, čiji idealizam graniči s “nekonsekventnim lirizmom” (J. C. de Vasconcelos). Prihvatanje najviših moralnih vrednota Rodrigues želi postići književnom obradom “ekstremnih slučajeva” (neljudskost, okrutnost, zvjerstva) čije bi razot-

ganje za onim što se gubi čim se otkrije...” (Antonio Quadros). Otud možda i neprestana potreba Rodriguesovih likova za samopotvrđivanjem u ljubavi, samopotvrđivanjem koje je, međutim, uvijek nužno “gubitničko”, čime se uvijek iznova zatvara začarani krug želje za ljubavlju i nemogućnosti da se ona (potpuno) ostvari.

Lica što nestaju i stvaraju se

U taj se “začarani krug” uklapaju i svi oni elementi što ih Werner Weisbach navodi kao tipične za barokni iracionalizam, a kojima inače uvelike obiluje Rodriguesovo pripovjedalaštvo, napose zbirka *Nagi i molećivi*: egzotičnost, misticizam, asketizam i okrutnost. “Autor se do mile volje kreće egzotičnim podnebljima, egzotičnim barem u odnosu na lisabonski epicentar. Njegovi likovi (...) imaju erotičnu predodžbu o ljubavi, shvaćajući je kao sredstvo susreta tijelâ radi susreta duša; osjećajući jasan poziv na junaštvo, čak i kada ga ostvaruju tegobno; proživljavajući često neku vrstu ‘pounutrašnjelog’ misticizma, misticizma

‘ljudskosti’ što zahtijeva asketizam, asketizam što se izražava altruizmom, kroz ljubav o kojoj je govorio Freud, bilo erotsku bilo čovjekoljubivu; čemu, na poslijetku, valja dodati i to da su mnogi od njih okrutni, okrutni pri punoj svijesti...” (isto).

Ova “okrutnost” u Tavaresa, međutim, ponekad može biti i krajnje sublimirana i “benigna”, kao, primjerice, u slučaju glavnog junaka zasigurno jedne od njegovih najpoznatijih pripovijesti – *Lažni istražitelj*. Prema sudu J. Carlosa de Vasconcelosa, “u *Lažnom istražitelju* susrećemo najuravnuteženiju i savršeno građenu novelu ove knjige (*Nagi i molećivi*): gradnju, razgradnju i ponovnu izgradnju činjenica kojima, u obliku dostojnom divljenja, Urbano izražava problematičnu narav svoje istine, ako ne i istine uopće. Tako smo postavljeni pred razna lica što naizmjenice nestaju i stvaraju se, sve dok se pred nama ne pojavi izvorno lice, svjesno lica što su lažna, ali, usprkos tome, možda i neophodna kako bi se odredili obrisi i smisao njegove izvornosti.” (Vasconcelos). ■

Lažni istražitelj

Urbano Tavares Rodrigues

“Zanimajte se, dakle, otkrivanjem razloga ljudskih postupaka... Da, gospodine. Uvijek su mi drage osobe što razmišljaju. Pa i gospodin razmišlja. Kako vidim, čak i previše. Možda toliko da se vara učestalije od onih što ne razmišljaju. A? Ne vjerujete? Da, možda ja kompliciram... Ah! Već se slažete... Pa da: važno je da se radi. Ne čini li vam se? Da ljudi rade bilo što. Razlog, iskrсне li uopće, istražuje se poslije, ili se pak nikada ne nalazi... I kakve li napokon koristi od toga pogodi li se sve, do u dlaku! Slažemo se?”

Gospodin... mi dopušta da mu se obraćam s vi? Mora da smo gotovo vršnjaci. Četrdeset? Dobro, ja sam nešto mlađi, ali sam zato upropašteniji, no pustimo to. Ne valja piti. Pijem, da, ali odmjereno. Čak ću vam priznati nešto: ne dolazim ovamo toliko zbog pića, koliko zbog neutralnog ugođaja ovog bara. Ovog ovdje nema nigdje. Počevši od imena što ne znači ništa. Oslo Bar. Pa nismo mi u Os-lu. Niti ovdje vidim išta što bi, više ili manje, izgledalo norveški.

Ako baš navaljujete... Pa može, još jedan viski. Kao što vam dakle rekoh: naši postupci...

Ne, ne, ne valja ni tako. Sustavno obezvređivati sve redom, ne valja, ne. Gospodin, hoću reći, vi ste, na poslijetku mlađi od mene. I ja također općenito sumnjam u dobrotu, u plemenitost... Itekako! Već i zbog vlastita iskustva... No... Vi niste bili u prilici da iskažete plemenitost? Neću reći onu posvemašnju, već... relativnu. Gledajte, prijatelju: ispričat ću vam slučaj koji mi se dogodio. U dvije riječi. No... zar vi nikada niste osjetili upravo slast dobrote?

Ni da ni ne... Vidim da ste ironični. Ni je to loše. Ironija je najviši vrhunac... Ali ja, kao što sam rekao, kada me – povremeno – spopadne bijes dobrote, kao da rađam ticala: posla napretek, te lijevo, te desno, svi me trebaju. Sve u svemu, stanje je upravo takvo: sve ostalo su nesretnici... Ovdje! Vani: u ovome gradu...

U istom danu, bez pretjerivanja... Jer ja obično nisam nikakav altruist. Smijte se samo, moj dragi: i ja se smijem. Svemu tome. I sebi samom.

Počelo je rano ujutro. Pred tri mjeseca, za Uskrs. Išao sam na svoju eclair-kavu. Kao i uvijek, za doručak, eclair. Kažu da “šlag” šteti jetri, no nikad to nisam primijetio. Dijabetes također nemam. Pa, jer je bio lijep dan, iskapih jednu staru šljivovicu u počast prirodi, proljeću. Ne znam razumijete li me. Uputih se prema izlazu iz mljekare, kad odjednom, što li to vidim? Neki momčić od devet ili deset godina, ako i toliko, s golemim zamotuljkom ispod ramena, gotovo većim od njega samog, zabezeknut i zadivljen motri izlog u kojem je krajnje tromo kružio prekrasan snježnobijeli kolač s čokoladnim obrubom.

“Bi li volio kušati ovaj kolač”, upitah ga. Nije se udostojao odgovoriti mi. Bila je to gorda životinjica, bijedna i ponosna, crnčević već u onoj dobi... “Evo, rekoh, ozbiljan – smeten: smeteniji od njega – uzmi ovih stotinu škuda.” Moradoh ga milostivo zamoliti, s usiljenim smiješkom: “Ako vam nije teško...” Pritom poprimih veoma dostojanstven izgled. No ubrzo zatim pomislih: “Stotinu škuda, za mene – premda sam tek obični radnik – nije nešto za čim se žali.” Mora da sam osjetio grižnju savjesti. Izvjesno je da zavukoh ruku u lisnicu i izvukoh odande drugu novčanicu od stotinu škuda, gotovo ga zdvojno prisilivši da je prihvati. Ništa ga više nisam pitao. Nisam bio željan kupljenih odgovora. Razumijete li? On više nije mogao biti moj prijatelj. Ni ne znam zove li se João José

ili José João...

Još jedan viski? Ovaj je sada moj.

Odnesi te kocke odavde, čovječe. Zašto to želim. Ovaj je konobar davež. Danas imamo nešto bolje od pokera, zar ne?

Ostavite, ja ću vam dati vatre. U redu. Pušim samo *Três Vintes*. Stvar navike. No jedan *Chester*, za promjenu, neće škoditi.

Onog istog dana – to trljanje ruku sa svih strana druga je navika koje bih se trebao osloboditi – kada sam se spremao izaći iz ureda (ne znam jesam li već rekao da radim u jednom uredu za posredništva i konsignacije, određujući si sâm radno vrijeme, budući da je vlasnik ureda moj ujak, a uz to također prodajem i automobile, pri čemu katkad, kada mi je neophodan novac, na neki način, naravno, znam biti i ciganin...), kada sam dakle izlazio iz ureda, sjetih se da moram telefonirati, pa da nanovo ne bih bio gore salijetan, neka ih nosi vrag, približih se jednoj govornici, onoj ondje na uglu ulice Duque de Loulé. Oboružah se strpljenjem, iščekujući da djevojka što se nalazila unutra završi razgovor. No kako se to nije događalo, umjesto da se živciram, zagledah se u nju, smiješeći se. Nato mi ona isplazi jezik, uistinu ljuta, kako se činilo. A možda i ne...

Kasnije spazih da se napokon doista uzbudila, ali nipošto ne zbog mene, nego zbog muškarca s kojim je razgovarala. Dečka. Ili ljubavnika. U izvjesnom trenutku čak je počela i plakati... Veoma zgodna djevojka. Visoka. Tako visoka kao vi. Pa, metar i sedamdeset i pet možda nije imala. No, iznad metra i sedamdeset svakako. Mogla bi biti Nordijka, da taj izraz, istodobno zloban i uvredljiv, nije karakterističan za ovdašnje lake žene. Povrh toga, bila je veoma loše odjevena. Sve to skupa pobudilo je u meni samilost. Slutnja njezine nesretnosti, izruganosti i promatranje onog dražesnoga, veličanstvenog tijela, ogrnutog u prnje... Rekla mi je da je krojačica. Upravo je prekinula s “njinje”, saznajući da je oženjen. Ima svakakvih gadova! Ono što ja u tim stvarima ne odobravam jest laž. Tješio sam je kako sam umio. Da sam htio... Ne bi bilo teško u onoj prigodi. No, bio bih svinja, zar ne? Iskristiti onu nemoć...

Pozvao sam je na ručak. Momak joj je bio automehaničar u nekoj radionici. Grubijan, nasilnik. A djevojka ga je voljela. No, raznježila se i nada mnom. Nad mojim oplođenjem, nad mojom košuljom od popelina. Nad mojim upaljačem od morske bisernice. Promatrala ga je s tako djetinjom pohlepom da sam joj ga poklonio. Naprosto nije mogla vjerovati...

Znate li kamo sam je odveo na ručak? U “Quintu”, prijatelju moj, gore u dizalo Svete Justine, odakle se vidi rijeka, s pijevcima iz Barcelosa i sva ona prepredena živopis-

nost koja joj je prijala više negoli jastog...

Udoh onamo s njome, odvažan i vedar. Ne, nitko nije izazivao. Bio je to junački ručak. Svi su nas ogovali... Svete li zemljice!

Par maslina?

I ja više volim kikiriki. I pečeni kukuruz. No, ovdje to nemaju.

A potom? Pa... Odvedoh je u kino. Išli smo gledati... “Brežuljak čežnje”. Posao poslah dovraga. Pa ja sam mu gospodar, koliko već mogu raspolagati sa sobom. Po izlasku iz kina pođoh s njome u prodavaonicu čarapa i kupih joj vestu. Baš to joj je trebalo. Odmah se preobrazila. Pravi slatkiš... Da samo znate!

Eto kako se s dvjesto škuda obuče žena. Kad ima ono najbitnije. Na lijepome tijelu sve stoji lijepo, zar ne? No nisam je ni taknuo. Samo joj pružih ruku, već gotovo na oproštaju. Bijah uzbuđen skoro jednako kao i ona. Ili još i više. No činilo mi se da je ne smijem dotaknuti. Bilo bi to prljanje jedne lijepe geste.

Ne mislite li i vi tako, prijatelju?

A možda ste ipak vi u pravu. Možda me ona tako zapravo i nije doživjela kao pravog muškarca. Možda je naklonost trebalo iskazati životinjski, kožom. Jednostavno. Bez razmišljanja.

U svakom slučaju, sljedećeg dana, u tri popodne, čekala me ona na Terreiro do Paço. Trebali smo se povesti barkom *cacilheiro*, kako je prethodno bilo dogovoreno. Zašto? Zašto sam se sjetio rijeke? Ne znam: voda je za mene najdostupniji izvor čistoće. A upravo to sam htio da me opije njome: čistoća. Plavetnilo. Ono već žarko sunce što još ne mlitavi ljude, kao ljeti, doimljući se kao da ispire sve mrlje, izvana i iznutra.

No, na kraju krajeva, zamislite samo, nisam se ukrcao. Ostao sam kako bih iz prikrajka vrebao na nju. Promatrao što radi. Kako reagira. Naročito sam strahovao od toga da se ne prepustim izazovima večeri. Ne znam jeste li već primijetili kako se lako zaboravimo uz pomoć prirode. Uzmimo muškarca i ženu: dotaknu li im se slučajno ruke, sâmo će se sunce pobri-nuti da stvar postane posve izvjesna... Naravno da se to već i vama dogodilo. Riječ je o nekoj vrsti zova tijela, svjetla i zaslanjenog zraka... Vrag je tu na djelu! Ljudi se stanu približavati, a potom... slijedi bezazleno milovanje kose. Prsti postaju prozračni poput leptira. Još uvijek bez namjere... No... Glas se raznježuje. Osvaja nas neko uzbuđenje... Sve je još neodređeno. Bez zle namisli. Meni se, međutim, učinilo da ih ta iskustva, kada se primjenjuju, čine upućenijima, onemogućujući im da ih ponove s istom bezazlenošću. A djevojka je još uvijek raspolagala mnogim djevičanstvima. Da je učinim svojom travanjskom zabavom? Ne. Naprosto ne. Ona je zaslužila nešto više. Stoga se sakrih iza telefonske govornice, pored južnog i jugoistočnog pristaništa (govornice su veoma važne u ovoj priči), pa kada pristizhe, stadoh je promatrati.

Bijaše vesela i nestrpljiva. Svake dvije minute pogledavala bi na sat. Ja se, međutim, nisam pojavljivao. Jednom zamalo da ne odolje... No, svladaoh se. Pravi muškarac. Sve dok barka nije krenula. No, nesretnica je nastavila čekati drugu barku. Napokon se stala gnjeviti, slijegati ramenima. Krajnje razočarana! Liših je njezina sunčanoga, bezazlenog popodneva! Posljednji put je pogledala na sat (već je prošlo četiri), svjesna upropaštene nedjelje, i, ojađena, otišla.

Na milost i nemilost prvog neznanca, reći ćete. Možda... Još jedan lopov poput onog iz radionice... A što ako je baš taj neznanac njezina druga polovica, čovjek sposoban da joj se potpuno posveti i usreći je?...

Ne znam... Znam samo da sam se sâm ukrcao na prvi *cacilheiro*, kako bih se prisjetio naše neobavljene zajedničke šetnje... I upravo tada se zbilo treći događaj koji vam želim ispričati. Jer kada krene, krene, pa kada nam romantičnost pokuca na vrata, više se ne zaustavlja, i mi počinjemo živjeti u podlistku. No nije li život upravo poput gomile presavijenih podlistaka, od kojih svaki ima svoju boju?...

Peti viski. Peti ili šesti? Svejedno!...

Taj se događaj može ispričati u dvije riječi. Vozih se na krmi, pomalo sjetan, vi-deći u svim stvarima, inače obasjanim suncem, u tvrđavi, katedrali, pjenušavoj brazdi barke, odraz svoje frustriranosti... Čežnju za događajima što se nisu dogodili... Trag *cacilheira* bijaše uzavrelo staklo. Kad odjednom – sve te stvari čine se nevjerovatnima ako ih niste doživjeli – neki čovjek, nedaleko od mene, padne u vodu. “Pomozite mu jer ne zna plivati”, zavapi malešna žena što ga je pratila. Bilo je opasno ići po njega zbog krakova propelera. No ne znam što me ponukalo... Altruizam? Gorčina što sam je osjećao? Gotovo instinktivni poriv samilosti? Bacih se naglavce. I zgrabih ga, zvrncnuvši ga o podbradak kako se ne bi koprcao i povukao me za sobom na dno.

Ne vjerujete? Čini vam se da je to ipak previše? No znajte da se sve to dogodilo. Kunem se najsvetijim što postoji! Što bi to zapravo bilo najsvetije? Na poslijetku, dogodilo se, vjerovali vi ili ne. Samo što je sve malčice iskrivljeno. Pretjerao sam, naime, naravno da sam pretjerao. No, pokajat ću se. Ispričat ću vam svu istinu, takvu kakva jest. Bez ikakvoga ukrasa.

Ne obraćajte pozornost, prijatelju, ne-mojte loše suditi o meni. Riječ je samo o višku mašte. Gotovo se stidim samoga sebe. No dakle! Stid poslije petog viskija postaje gotovo nedoličan, zar ne? Vi ste već i sami posumnjali da nije sve istina.

Pijan još nisam, to ne. Malčice tek. Gotovo ništa. To mi zapravo daje život. I čini me bistrijim. Čak ću popiti još jedan. Sada mi treba.

Ma ne, kakva votka! Vi to ne govorite ozbiljno... U ovom psihološkom trenutku ježim se na mješavine. Od njih nikako da dođem k sebi. Počnem li s viskijem, s njime ću i završiti.

Da se vratimo na početak. Nije riječ o stotinu škuda koje sam dao dječaku. A još manje o dvije stotine. Posrijedi je pet škuda. Već sam zavukao ruku u džep kako bih mu pružio novčanicu od sto škuda. No sjetio sam se da mi je do kraja mjeseca ostalo još svega devetsto. A morao sam platiti benzin za auto, pri čemu sam i krojaču dugovao tisuću škuda (taj je, međutim, navikao čekati), no mogla bi mi također uzmanjkati i lova za kino. Loše, zar ne? Sada, uza svu iskrenost, nisam siguran je li me baš to spriječilo da mu dam stotinu škuda ili se radilo o stidu zbog moje velikodušnosti. Osjećao sam se poput nekog prisilnog svetog Nikole. Klinac uopće nije surađivao. Šutljiv, tragičnog, ispitivalačkog, već izbrazdanog lica. Činilo se da me prosuđuje, “čita”...

Eto vam. A sada moja mala krojačica. Jesam li je smazao? Smazao sam je, smazao, gospodine. Poput tovljenog prasca. Kada sam je pozvao na ručak, moje su namjere još uvijek bile čiste. Inače, sve ono što sam vam ispričao, ja sam to stotine puta i uradio, barem u mašti. Pa jesu li zbog toga te radnje manje moje od onih drugih, što vam ih sada ispovijedam? Ne znam...

Predodžbe sam promijenio u taksiju. Ona možda i nije bila tako lijepa kao što sam je opisao. No uvijek je uspijevala izazvati donhuane iz četvrti da se okrenu za njom. Vrat joj je bio visok poput jednog Modigliania, što joj je, na prvi pogled, davalo izgled žirafe. Uz malo dobre volje, dapače i gazele. No, upravo to je u intimnosti taksija bio još jedan izazov više. Kad su joj se, zbog poskakivanja automobila na nekoj izbočini, razotkrila koljena, inače izrazito obla, usprkos njezinoj suhošnjavosti, moja joj se ruka nehotice – kunem se da je to bilo nehotice – spustila u krilo. Nisam je odmaknuo, niti je to učinila ona. I čim sam osjetio da su mi se prsti ukliještili u svili njezinih koljena, što se nisu nimalo opirala, nagnuh se naprijed, kako bih vozaču obznanio novi pravac kretanja.

Dva smo sata proveli među suzama i cjelovima u iznajmljenoj sobi. Ne pjesnikujem. Među suzama i cjelovima. Bilo je upravo tako. Kćer kućevlasnice u izvjesnom je trenutku otvorila vrata, koja sam zaboravio zaključati, zatekavši nas kao Adama i Evu. Smijala se. Do sitosti. I ona se već, naime, dobro izveštala u erotskim vježbama. Ah da, to glede... Automehaničar koji je bio u Bruxellesu, radeći na izložbi, dobar je profesor. Pa ipak, kada me uhvatila za bradu, kako bi mi lice učinila nepokretnim, e da bi slobodno mogla uroniti u moje oči, gotovo da sam se prestrašio, jer to ispitivanje, koje sam ja sa svoje strane sreo u njezinim očima, bilo je već ispitivanje o ljubavi. "Što hoćete od mene?" Ja joj nisam mogao odgovoriti: "Upravo to." Inače nisam od nje tražio samo to, budući da sam joj izmamio potpuno priznanje o ljubavnoj vezi s mehaničarom. No, u jednom je trenutku upravo ona sama izustila: "Ostavi to!" Ja sam počeo istiskivati onog drugog, što mi je također godilo. Upravo zbog toga se osjećam najviše krivim. Kušajući potom s njome malaksalost, tankočutnost i nježnost, sa želucem što se nauživao, zasitivši je se, samo zato da bih porazio tog drugog. Ne, nisam pravedan prema sebi. Jer unatoč seksualnoj zasićenosti moja raznježenost nije bila lažna. Radilo se o nekih pedeset posto samilosti i pedeset posto užitka. Ili, možda, mnogo više no što sam ja sâm predmijevao o ljudskoj naklonjenosti... Gledajte vi kako se ljudi varaju. Kako neopazice upadamo u zabludu ponovnog iznalaženja prošlosti. I što, na poslijetku, znači iverica zablude?!

Kasnije postupih veoma loše. Kasnije da. Jer nisam je zapravo odveo na ručak u "Quintu", kako sam to želio učiniti, već gotovo potajice, u jednu prljavu krčmu, u nekoj uličici Baixe, kako na nas ne bi naletio koji znanac. Pa čak ni ondje nisam bio spokojan. Njezina suknja, sva poderana, rasparane čarape, pamučna bluza, već dobro izbljednuta, djelovala su strahovito kompromitirajuće. Sada to ne bih rekao. Ali tada, ta bijedna raskoš, što se čak činila lažnom, zgromila me. Naročito jer sam je već posjedovao u krevetu. Odratno, zar ne? U sobi, naga, bila je to djevojka žilava, ponešto mršava, ali slasna, dojmrljive otmjenosti. Ondje, u restoranu, u zaprljanoj staroj odjeći, raskuštrana, pobuđivala je sve moje ljudske obzire. Jer ih, naravno, imam. A tko ih nema? Ove ili protivne vrste. Da, da, jer ima obzira građanskih i protugrađanskih.

Još jedan viski molim, da umrtvim ovo ružno sjećanje.

Tijekom cijelog ručka ona mi se divila. Vi naravno ne razumijete, baš kao ni ja kada se pogledam u ogledalo, kako je to moguće. Nekoć, međutim... No, na poslijetku, kako bilo da bilo, zagrijala se za mene, za moje obrve à la Robert Taylor, kako mi reče, za moju kravatu, za moje ruke, čak

dotle da nije ni jela. "Ti si gospodin doktor." Nisam, jer nisam završio studij, čekao me ujakov ured. No za nju sam bio. Gospodin doktor! Počela me smetati ona pseća blagost u djevojke što se u početku pokazala tako grubom. Pa čime sam je ja to osvojio?

Osjećao sam se loše, ne znam to objasniti. Imao sam prijeku potrebu pobjeći. Izmislih tada kako se moram vratiti u ured, jer se, zamislite vi, jer se moj šef, glede točnosti, prema meni odnosi upravo životinjski... Ona nije odgovorila. No rastužila se, razočarala. Svemu je došao kraj! Pokorno je pokunjila glavu, prihvaćajući objašnjenje. Neće ići u krojačnicu jer se sinoć pričinila bolesnom. Bila je na rubu živčanog sloma. Shvatio sam da bi ovaj trenutak mogao doista biti odlučujući u njezinu životu. No ja nisam htio, nisam smio uvući se duboko u taj život. Nisam je volio. Tek sam je upoznao. Između nas nije bilo, nije moglo biti duhovnih sklonosti, zajedničkih navika... A u isto vrijeme grlo mi stezalo grizodušje... Svi postupci podrazumijevaju neku odgovornost. Zašto sam je povrijedio?

Dao sam joj broj telefona u uredu. Neka me nazove sutra ujutro. Ona me također primorala da zapišem njezin, to jest onaj susjedne trgovine, odakle će poslati po nju. Otkako je došla u Lisabon stanovala je na četvrtom katu, bez dizala, u kući nekih licemjernih ljudi, zlih poput kuge. Dozlogrdilo joj, jadnici. Već ih je pre-

dobro poznavala, gosp. Contentea (oca obitelji) i tri kćeri, ljenčuge, jedna slična drugoj. U njihovu domu bila je kućno potrkalo.

Nisam imao ništa zajedničko sa svim tim, povrh svega, malograđanskim svijetom, u koji nikad nisam istinski prodrio, tj. s odnosom jednakog prema jednakom, što je jedini način da shvatimo druga stvaranja. Taj me, dakle, svijet gladi, vriskova i plačeva, priznajem to, rastuživao. Da gospodine, priznajem da griješim. Priznajem, no govorim vam o stvarima onako kako su se događale... Ono što sam osjećao, bilo je upravo to.

Potom sam, iz sažalnosti da je ne ostavim tek tako, nasred ulice, odlučio da mora u kino. "Ali ja to ne želim, ne ide mi se." Ustrajao sam i zamolvši novine da pogledamo program, uspio sam je nagovoriti. Ovedoh je u Politeamu, sjećam se dobro. No filma koji je ondje igrao više se ne sjećam. Ako sam ga uopće i gledao!

Zatim sam joj dao dvadeset škuda da kupi ulaznicu. Upravo time sam sve upropastio. Opravdano pretpostavljam. Novac sve prlja. Najgore je kada on uđe u igru. Rađa toliku nezasićenost, prokletnik!

Tako se to, dakle, pouzdano zbilo...

Vesta? Ah, da... Vesta. Već sam zaboravio. To je zbog manjka viskija, prijatelju. Sipajte, samo sipajte. Sada više neću upotrebljavati vodu, samo led.

Tek podvečer sam se opet sjetio nje. S nekom neodređenom čežnjom. Radosnom čežnjom. Godilo mi je razmišljati o tome da će mi ona sutra telefonirati. Zbuniti me, priuštiti mi neugodnosti... Bez ikakve dvojbe. No, možda se ipak isplati. Odlučio sam ponovno se naći s njome. Čim izađem iz ureda.

One prnje što ih je nosila na sebi su... Naslućujete? Naslućujete već? Jesam li joj vestu kupio zbog sebe ili zbog nje? Razriješite vi sami. Birajte nasumce. Ja sâm ne znam. Kako bih je mogao pratiti na ulici, reći ćete. U pravu ste, zacijelo. Uvjeravam

vas, međutim, da je to bilo i zbog nje same. Vestu sam kupio zbog istinske samilosti. Doživjevši tisuću puta zanosnu radost radi tog poklona... koji joj nikada nije dospio u ruke.

Istina je: nikada. Čut ćete kako. Te iste noći bila je neka zabava u kući Peres Coutinhovih, vi ih zacijelo poznajete. Naravno, mi se svi međusobno poznajemo, zar ne? Ples je završio u šest ujutro. Ja uvijek, i ne znam zašto, ostajem do kraja. Mora da je to zbog viskija. Počinjem s čavrljanjem (ja malo plešem), pa jedan gutljaj, pa drugi, i na kraju nikako da stanem. Katkad se čak i opijem. Ali rijetko. Uostalom, najbolje na zabavama događa se nakon što spadnu maske. Nije li tako?

Taj put zabavu sam napustio upravo s posljednjim "tulumašima", već pomalo pripit. Nije svaki dan svetak. Bio je ondje neki momak, *teddy-boy* svoje vrste, što je "čistio" čaše viskija, na kojima je Ju ružom za usne nacrtala naše inicijale, ukravši istodobno nekoliko srebrnih žlica, prvorazrednih dragocjenosti D. Lucílie. Bila je to kobna noć. Nešto veličanstveno, Vi niste bili ondje? Ne, niste. Igrali smo ozbiljno, s tako poraznim rezultatom da je neka ženska progutala zbog toga foliju tableta. Prava sreća što nije smrtno stradala. Njezin ljubavnik, inače oženjen, kao i automehaničar, sjetio se da je bio glupo iskren (jeste li ponekad pomislili kako iskrenost u određenim trenucima može biti okrutna i štetna?). Slušajte ovo. Pitali su ga koga bi bacio s tornja kad bi morao birati između sina i voljene žene. Idiotsko pitanje, bez daljnega. No on ga je shvatio ozbiljno, tvrdoglavo izjavivši kako se nikada, ni pod kakvim okolnostima, ne bi odijelio od sina.

Zbog svega toga legao sam kad je već bilo gotovo sedam, spavajući sve do jedan, a kada sam stigao u ured, ona je već bila telefonirala. Mislio sam da će me ponovno nazvati sljedećeg jutra. Ali za svaki slučaj nazvah onu trgovinu pored njezine kuće. Još nisam bio izgubio broj. No nisam baš imao seće. Imaju važnijeg posla – odbrusio mi neki ljutiti tip – od toga da idu po gospođicu Lourençu. Ukratko, poslali me k vragu. Čekao sam nekoliko dana. Ništa. Ići onamo nisam imao hrabrosti, to jest osjećao sam odbojnost prema takvom načinu približavanja. Razumijete li? Kada sam se ipak odlučio, nje više nije bilo ondje, niti je radila u krojačnici. Što joj se moglo dogoditi? Tko bi to znao. Možda se pomirila s mehaničarom. Kada povremeno naletim na ženu veoma visoku i vitku, ni plavušu ni crnku, istoga oblića, zalupa mi srce i okrenem se motreći joj lice, kako bih provjerio nije li to ona. Čak je zamišljam kao prostitutku. Ili prosjakinju. No njezin poziv... bio je tek biti sretnom.

Čekajte. Ne, ako vas zanima priča, pustite me da završim. Ah, u redu, pričekat ću ja, samo vi telefonirajte.

Zauzeto je? Pa da, lisabonski telefoni vječito su zauzeti. Kada nisu pokvareni. Ja imam običaj nalupati ih. Znam da to nema smisla, no čovjek se tako "ispuše".

Dakle... Gdje sam ono stao? Ah da, vesta. Znate li gdje je završila? Dao sam je jednoj Španjolci, koja je uopće nije trebala. Ali što sam drugo mogao napraviti?

A o Španjolci vam pričam stoga što je povezana s trećim događajem o kojem sam vam pripovijedao: sa spašavanjem. Da, jer stvarno je riječ o spašavanju. Časna mi riječ. O spašavanju koje se veoma razlikuje od onoga što ste čuli... Počevši od samog mjesta, jednog prozaičnoga bazena.

Teško je shvatiti da se netko može utopiti u bazenu. No znajte da je tip zamalo otegnuo papke. Za dlaku.

Još jedan viski? Da, moj dragi. No sada sam potpuno izgubio nit. Ipak, ništa me ne sprečava da nastavim.

Išao sam dakle sa Španjolkom na bazen. Španjolkom iz kabareta. Da, skromno. Tko to od nas već nije imao neku takvu Španjolku? Još jedan model, prijatelju. Pokazat ću vam je. Sada već ima drugoga gazdu.

Bilo je negdje oko tri sata. Upravo smo stigli i u bazenu se nalazio samo neki tip.

PRIČA O PORTUGALU

Dobro je plivao. Čak sam mu pozavidio. Kad najednom spazim kako tone. Nisam se odmah snašao. Činilo mi se kao neka šala. Sav osovljen, ruke još uvijek na površini, tone te tone sred zelene vode (dno bazena je zeleno). Samo ruke mu se miču. Tada mi sinu: moždana kap. Jer ako je tako vješto plivao, drugoga objašnjenja nema. No, dragi moj, nisam se ni pomaknuo. Zbilja sam ostao paraliziran. Pomislili: "Ako ga je udarila kap, onda i mene, u kojem je još uvijek naprobavljena *paella*..." Baciti se u vodu bila bi prava ludost. Radilo se o trenutku, no moja unutrašnja neodlučnost trajala je čitavo stoljeće.

Sve dok Španjolka ne vrisnu. Tek tada zaronih. Mora da mu je život visio o koncu. U posljednji čas sam ga spasio. A zašto? – pitam ja samoga sebe – zašto sam ga spasio? Da bih zadivio Španjolku? Ne. Da bih ispunio svetu dužnost ljudske solidarnosti? No bih li ga jednako tako spasio i da sam bio sâm? Ne znam: ona je kriknula i taj je krik djelovao na mene poput zapovijedi. Blagoslovljena Španjolka! No upravo i zbog krika ne znam. Možda bih se na kraju ipak bacio u vodu, čak i da ona nije kriknula. Vrlo vjerojatno. No to je tek puka pretpostavka. Ispunjena željom da se to doista dogodi. Mislim da je njezin krik bio neka vrsta društvenog suda... Razumijete li?

Znam da razumijete. Inače vam ne bih sve to pripovijedao. Pardon! Još uvijek sumnjate? Ali što je to u što sumnjate? Ne, sada nemate razloga za sumnju. Već sam vam izložio činjenice i razloge u mjeri u kojoj ih se mogu prisjetiti. Viski ima, između ostalih, i tu veliku vrlinu da bistri i uvišestručuje maštarije. Stoga ću vam priznati nešto: Španjolka... Da, jer ostatak pripovijesti o spašavanju, sve je to istina, do u pojedinosti. Španjolka nije bila Španjolka. To jest, postojala je ona u momemu životu, to da, ali sam je krivo smjestio. To je zbog viskija...

Sa mnom je, međutim, išla na bazen jedna profesorica u osnovnoj školi. Ali prava intelektualka! Ispričat ću vam kako sam je upoznao...

Ne zanima vas? Ne govorite mi to. Budite mi prijatelj. Sve ću vam, na poslijetku, ispričati, vidjet ćete da znam razjasniti stvari i razumjeti samoga sebe. Naravno da lažem, jer lažem. No gospodin je siguran da uvijek govori istinu, čak kad je uvjeren da govori istinu?

Slušajte me, dakle! Popijte još jedan viski sa mnom. Ja plaćam, ako dopuštate. Vidite, gotovo sam plakao, a sada mi se već smije. Život je farsa. Ne zaslužuje sve to poštovanje...

Progoni li me osjećaj krivnje? Da, svakako ste morali nadoći na to pitanje. Naravno da me progoni. Oduvijek griješim. I nema načina da se popravim, da se pomirim sa sobom, razumijete li?

Reći ćete da krivnja leži na društvu, da je društvo u zabludi?...

No tada sam ja tek otužni plod te zablude: a to baš i nije neka utjeha...

Kako srediti svoj život? Uskladiti sve te maštarije što me nasumce salijeću, s mnoštvom glava, kao u hidara?"

Portugalsko pjesništvo osamdesetih

Među mnoštvom autora koji su se nametnuli čitateljstvu, desetak portugalskih pjesnika steklo je i međunarodni ugled

Priredio i preveo Nikica Talan

U suvremenom portugalskom pjesništvu osamdesetih godina, koje se, valja odmah napomenuti, u cjelini ni po čemu ne razlikuje od, primjerice, španjolskog, francuskog, engleskog ili hrvatskog pjesništva osamdesetih, među mnoštvom autora što su se nametnuli čitateljskoj javnosti, desetak njih je već uspjelo probiti granice Portugala i zauzeti čelno mjesto u domaćim i stranim antologijama najnovije portugalske poezije. Za ovu smo prigodu odabrali četvoricu pjesnika koji su se prvi put predstavili čitateljstvu (u obliku pjesničke zbirke) između 1981. i 1985. godine. To su: Gil de Carvalho, Jorge de Sousa Braga, José Oliveira i Fernando Luís.

GIL DE CARVALHO

U BRIJAČNICI

O cheiro da terra penetra

1
Miris zemlje prodire meku caklinu dobi, putuješ površjem tog slatkog pruta, uznosi se sjećanje.
Promatrani sretnom oštricom zrcalâ, sve više smo drijemežni, brnistre odlaze do visoka sunčana zdenca, na pokožici, okrajci podnose sjenu.

2
Zaštićeni od vodopada, pržimo vijenac kose, na zemlji, buka škara prisjećenih tek u lađi, na odlasku. Držeći ruku na kvaki, vraćam se. U uhu, na pramcu, neki pauk, kako bi preživio, proizvodi tanak mlaz vode. Zemlja se grušâ nedaleko žrtve drugi puštaju da im na sjedalice popada obličje malo se pomalo izobličuju.

USKRSNUĆE

O quarto dos mortos abre-se.

Otvara se odaja mrtvacâ. I ti ispunjaš zakon, škare režu tetive, usta skraćuju usne jedno dijete prostorom potrkuje uzicu pukotinama lica, vrijeme mrlji dana.

Silazi raskomadâ štakar držeć se za žicu sperme. U lišću, živi rijeka, ljubavnike što se udaljuju osluškuje, sokol. Tečan, tvoj svijet pada u vodu.

Budiš se od ljubavi.

ZAVIČAJ KASIOPEJE

Terras da Cassiopeia.

Zavičaj Kasiopeje. Galješka sova se vraća Na Zid što ga preskače Lasica. Puni je mjesec. Tek dim Nas zime okružuje.

HOLANDSKA PITANJA

Um puro sangue vai...

Čistokrvnost ide do kraja. Ako gubica prži u predjelima breze, Iz zagasite pustopoljine izbija endorska vještica, a do obraza pristiže oganj. Oslobođen, u tegu svijećâ, u portretima Što izlaze iz mora, u dahu svjetionika Bdiuć nad slikama namijenjenim smrti.

Kočija kaska gotovo usporedna pramcu A studentarija izbacuje na graničja neba Istu pjesmu što je harpunira kitolovac. No... jesu li ovo holandska pitanja?

U najnižim krajevima prži se odjeća, bolje Se vidi nebo. Svijetleća Dama, u pjenastom zidu Puše u orgulje. Usredotočen pored Patuljaste vrbe, pedal stvara Pismovne pošiljke. Jer uviđavni sled, Glad, kuge, prava – i Bog, vraćaju stranputice – na površju, mi, A slamnati psi na dnu. Silazeći s planine, ovješeni o jedno pitanje – Je li ono holandsko?

Cincin! Za jedan florin ostaju gradovi, nepokret-ni, Dine i nasipi sjedinjuju nebo i zemlju, vla-daju Oklade što se gube na usnama pridošlica. Što li se vidi odozgo? Je li to odgovor? Na holandska pitanja, na veliku sliku, Na obred u skladu s crvenom zemljom hi-podromâ, Na pješćanike stepe, Na šetnju biciklom uz obalu mora?

Prašina krvi tako... no gdje Smo? Cincin! Cincin! Holandska pitanja – u ovim daljinama? Cincin! Cincin!

LUCANUS CERVUS

A tua boca

Tvoja su usta kratak poček svijeta, skrivajuć stepenište, od pojava. Tvoj let iznova između slika izvjestan poček što svršava.

POVRATAK

Vemos de novo...

Nanovo vidimo harpunirane pute u zglavku spolovila, tminu, obješenu o lišće, kamen gdje gubiš stopala.

Tek ono što, skrito, vene, krvari lubanjom, baš kao i nekoć, ljudi, u zraku, više vole, na jantara tragu, rasute dane i noći ogrljak zarobljen u sjaju mišića ukradenog sjeni.

HELIOPOLIS

Por enquanto afastamo-nos...

Zasad se udaljujemo od sunca, Putujemo u svjetlu nepca, Zasad, nebo mjeri utjecaj Noći na prstu vinogradâ, Sigurnu kožu na zglavku Zidova od škrljevca. Ti poznaješ rijeku, tetoviranu u krošnjama Gradskim, onostran su probrane, U golemim zadimljenim staklima, Jeka rzanjâ u naporu Disanja hvatam tvoju vrpcu, Među planinama i morem, boje jorgovana. Koliko već vremena Taj razgovor traje Pod vodom? S koracima zadimljenim, Na drugoj obali, Čujnim, tko li Te slomi, bazalte na suncu?

Poznaješ ušće u dimnjacima Bez krova, sutra – Prsti iznalaze žilu, pa s njome Titravo pale komad neba Na obje strane rijeke. Trag neki Vječito, svjetlu, stvara Damu Što se smije u gradu podno sunca.

Podne je. ☒

Gil de Carvalho rođen je 1954. u Lisabonu. Objavio je nekoliko knjiga poezije koje je portugalska književna kritika odavno zapazila zbog njihove “poetičke izvornosti”: *Alba* (Praskozorje, 1983), *Aboiz* (Zamka za ptice, 1985) te *De Fevereiro a Fevereiro* (Od veljače do veljače, 1987). Prema pokojnom pjesniku i književnom kritičaru Luísu Miguelu Navi, hermetizam Carvalhova pjesništva još je jedan znak da (pjesnički) jezik više uopće ne odgovara stvarnosti koja se u Carvalhovu slučaju ponajviše svodi na svijet seljaštva i lova. Na taj način u stihovima Gila de Carvalha dolazi do “stapanja slika najrazličitijih provenijencija (napose onih zemljopisnih, što jasno ilustriraju naslovi *Holandska pitanja* i *Heliopolis*), kao da tekst više ne bi bio doli mjesto za odlaganje osjeta što nasumce plutaju i između kojih se tek rijetko donekle jasno ocrtava pokoja primjedba, učestalo seksualne ili afektivne naravi, pogodna za usmjeravanje našeg čitanja.” Tome svakako pridonosi i trajno narušavanje sintaktičkog “poretka” u kojem pojedine riječi istodobno postaju sastavnim dijelom različitih rečenica, ali i nimalo “pravovjerni” sustav rečeničnih znakova koji dovodi do namjerne dvoznačnosti, odnosno višeznačnosti pojedinih riječi ili rečenica. ☒

PRIČA O PORTUGALU

JORGE DE SOUSA BRAGA

USNUTI NA STRANI PROLJEĆA

Adormecer num colchão...

Usnuti na madracu s oprugama na strani proljeća a probuditi se na strani ljeta Baciti se s prozora pedesetog kata a prizemljiti se neozlijeđen na listu bijela lopoča Projuriti sto na sat kroz sve crvene znakove a najednom zastati na prvom zelenom znaku Progutati jednog *Mirage-a* a odmah zatim povratit na usta dva milijuna ptica Bludničiti uzastopno sa slonicom indijskom kokoši

kolibrićem i leptirom Razarati udarcem u tur sve riječi rječnika sve dok ne dođe na red riječ olovo Ispruziti crveni jezik na zrakoplovnoj pisti e da bi služio kao tepih holivudskoj zvi-jezdi Odrezati ruke svim zatvorenicima i vikati “ruke u zrak” prije nego ih strijeljaš Poraziti sve vojske istoka i podleći napadnut s leđa od jednog jese-njeg lista Pojesti za desert tek jabuke marke Cézanne

Prisustvovati vlastitu pogrebu za upravljačem BMW-a boje pepela i istinski plakati suze Otkriti karavelu pred petsto godina poplopljenu na dno tvojih očiju i uz jednu tonu papra i drugu klinčaca uspjeti iznijeti

na površinu dva Budina kipa Provesti pet godina u samoći desetmili-junskog grada a potom okušati vrevu u Penhas Doiradas* Ući u veletrgovinu pa u odjelu za vitamine zasaditi limun Uzmaknuti nekoliko stoljeća u vremenu da bi uhvatio u ruke glavu Marije Antoa-nete Oprati ruke u krvi prije no potpišeš mi-rovni sporazum

*Penhas Doiradas – zabačeno planinsko selo u gorju Serra da Estrela (središnji Portugal) ☒

POTKRAJSTO LJETNI KRAJOLIK

Vou comprar a Vénus de Milo

Kupit ću Veneru Milojsku
kako bih je postavio za vješalicu u svojoj
sobi

Jedno moje podrignuće romantičnije je
od Straussova valcera

U stvari ono što ja imam jest poziv pali-
kuće
Baš kao i Neron
Budući da ne mogu zapaliti Rim zadovo-
ljavam se time da
zapalim tvoje srce

Moj jezik često se brka s jezikom vjetra
Oboje smo do glave uvučeni u trgovinu
peludom

Ne stavlajte preda me orhideje inače ću
povraćati

Nebo je plavo a tvoje su sise ružičaste
Hvala pijem samo pasterizirano mlijeko

Da mogu obojio bih nebo u crno
a potom bih kroz tvoje oči stao motriti
zvijezde

MISSISSIPI

Há muito tempo que...

Ima već dugo vremena što ne izlazim iz
kuće (osim kako bih otišao do
veletrgovine ili sladoledarne)
O da znaš zbrku rijeka što teče mojom
sobom
Mrijem od želje da ti predstavim Mississi-
pi
Mrijem od želje da dođeš mrijem od želje
da čujem razdražujući
zvuk ulaznog zvonca
Ima već dugo vremena što ne izlazim iz
kuće
o kad bi znala koliko žudim da prošećem
unutrašnjošću tvoga uha

PROLJETNI SAN

Adormeço sempre com...

Ja uvijek usnem s bradavicom tvoje dojke
među prstima moje ruke
I san je moj spokojan
poput sna ruža

D rugi portugalski pjesnik osamdesetih **Jorge de Sousa Braga**, rođen je 1957. Dosad je objavio sljedeće zbirke stihova: *De Manhã Vamos Todos Acordar com uma Pérola no Cu* (*Ujutro ćemo se svi probuditi s biserom u guzici*, 1981), *Plano para Salvar Veneza* (*Plan za spašavanje Venecije*, 1984), *Boca do Inferno* (*Paklena usta*, 1987), *Os Pés Luminosos* (*Osvijetljena stopala*, 1987) te *O Poeta Nu* (*Nag pjesnik*, 1991). Ono po čemu Braga već na prvi pogled uvelike odskaae od najvećeg broja portugal-skih pjesnika “naraštaja osamdesetih” jest njegov kritički “dijalog” s prošlošću, s pojedinim povijesnim likovima i događajima, posebno, dakako, onim iz pustolovnošću u svakom pogledu bogate nacionalne, portugalske povijesti. U tom je smislu pjesma “Portugal” postala gotovo “zaštitni znak” Bragina pjesništva, odnosno one struje u suvremenoj luzitanskoj poeziji koja “držeći korak” s najnovijim europskim i svjetskim pjesničkim tendencijama ne prestaje biti u pravom smislu riječi *portugalskom* čak i onda kad to “portugalstvo” shvaća kao politički (ali ne i pjesnič-ki!) anakronizam. ☒

PORTUGAL

Portugal

Portugale
Ja imam dvadeset i dvije godine a ti me
katkad dovodiš do toga
da se osjećam

kao da imam osamsto
Što sam ja skrivio da je D. Sebastijan po-
šao u boj protiv nevjernika
na sjever Afrike
samo što nije mogao suzbiti bolest koja
mu je napadala spolne organe
pa se nikada više nije vratio
Gotovo da pomislim kako je sve laž i ka-
ko je Infant D. Henrique izmišljotina
Walta Disneya
a Nuno Álvares Pereira prosto oponaša-
nje Junačkog Princa
Portugale
Ne možeš ni zamisliti ukočenost što je
osjećam kada slušam

nacionalnu himnu
(neka mi oprostite moji vrli preci)
Jučer sam igrao poker sa starcem s Reštela
Ide na liječnički pregled u bolnicu Júlio de
Matos
Dali su mu nekoliko elektrošokova pa se
oporavlja
na stranu činjenica da me sada pokušava
uvjeriti kako nas čeka
ružičasta budućnost

Portugale
Jednoga dana zatvorih se u Mosteiro dos
Jeronimos da vidim

hoće li spasti groznica
Imperija
no jedina stvar koju sam uspio uhvatiti je-
st prehlada
Okrenuh naopačke Torre do Tombo ne
uspjevši naći jednu
jedinu laticu
ruža što ih Gil Eanes donije iz Bojadora
Portugale
Da imam novaca kupio bih Imperij i dao ti ga
Kunem se da bih bio u stanju napraviti to
samo zato da te
vidim kako se smiješiš

Portugale
Ispričat ću ti nešto što nikada nikome ni-
sam ispričao
Znaš
ludo sam zaljubljen u tebe
Pitam sebe sama
Kako sam se mogao zaljubiti u starca koji
je oronuo i sulud
kao ti
ali koji ima srce slatko još slađe od slastica
iz Tentúgala
i tijelo prepuno crnih točaka kako bi mo-
gao gnječiti po

mojoj volji
Slušаш li me Portugale?
Ja sam se rodio tisuću devetsto pedeset i
sedme Salazar je bio
na vlasti ništa od želja za

osvetom
moj brat je bio u ratu imam prijatelje koji
su emigrirali

ništa od želja za osvetom
jednoga dan ispih ocat ništa od želja za
osvetom
Portugale pošto bezbroj puta spasih Luzi-
tance plivajući u
gradskom bazenu Brage
sada bih ti predložio jedan nadasve nacio-
nalni projekt
Da svi naime pođemo u Ceutu u potragu
za okom što ga ondje
ostavi Camões

Portugale
Znaš li koje su boje moje oči?
Smeđe kao i one moje majke
Portugale
volio bih te strastveno poljubiti
u usta

NA SEMAFORIMA ULICE SV. KATARINE

Ao menos os teus olhos

Bar tvoje oči
cijelu godinu
ostaju zelene

SALATA ZA CESÁRIA

Um molho de agriões...

Stručak potočarki tušci
bije le blitve celer-repa metvica
mladi luk, artičoke modri patlidžani –
posluženi na pladnju jutra ☒

JOSÉ OLIVEIRA

PJESNIŠTVO I NJEGOV DVOJNIK

*(bilješke o violini u Bretanji)
Gesto e matéria*

1.

Kretnja i tvar

ruka što zaustavlja kretnju. redoviti obu-
jam glasa.
zaustavljena kretnja.
pitanje granicâ. pukotine u sjeni, uza zid.
(poput suza?)
njezin glas. oštričine stvari. replay: pole-
đina ogledalâ.
osjetno iverje. slijepa svjetlost.
jasno obličje zaustavljene kretnje.

2.

Pojam i ponašanje

suzdržati more ponad jezika. ostaci nekog
bijelog stava.
šutnju prilagoditi tijelu kada ga napušta
pogled.
uprizorenje mrtvačkih ponjava. gorki
prostor preko ruku.
writing – bolno ljudsko iskustvo.
sučelice svjetlosti: silovan izvor ptice.

3.

Znak i slika

zovem se. moru: dolaziš li? zvuk jezika
što škripi poput
drveta.
ponavljanja; zovem se – Klaus. čak i Ožu-
jak. bičevati ime.
izvući ga iz krvi dati mu ime voljeti ga.
njegova malena sjena drobeći se o pod ti-
jela.
waltz: barka što čeka povratak s pristaniš-
ta. will you dance?

POHOD TRGOVAČKOM CENTRU AMOREIRAS

já não sinto as dores de deus.

više ne osjećam bolove boga.
gusta suza vulkanska stakla povrh starih
propisa.
više ti ne stavljam suze.
gradnja neke brze noćne bezdomovinske
jadikovke.
već ne crtam rijetke ruke.
već samo se umaram.
ovo je subota. poput života.
tek s nešto manje zraka između postaja
glasa,
funktionalna jezgra portugalske sjete.
znam dobro, ustrajemo vjerni ostajemo
poprijeti poput
skladištâ.
neprestance prenoseći naše otoke naše
prinose
naše strahove i namete.

u međuvremenu idemo u kupnju jer ne-
dostaje zrak i noć
deterdžent i hrabrost.
umjesto toga donijet ćemo književnost s
algama
lijebove priklonjene tijelu, nova lica za ki-
šu.
pitanja osjećajna gospodarstva.
ne. ne bi bilo potrebno procijeniti tempe-
raturu čuda.
jer otvoreni smo do dvadeset i četiri sata
i ništa više ne posjedujemo i ništa više ne
postoji i

ne obavijestivši te
sutonski opsjednut kupujem
se.

KRAJOLIK PONA VLJA KRAJOLIK

(o “Glazbi španjolskih
kraljevstava” – oko 1500.)

“Oy comamos y bebamos”...

1. Oy comamos y bebamos” Juan del En-
cina (1468/1529)

Zemlja. Srce žitko.
Riječi gdje svršava tijelo.
Dvoboj mrežnica.
Moje ime pripada studeni, poročnoj ra-
dosti
mrtvacâ,
podno bludeće uočnice.

2. “Vecchie letrose” Adrian Willaert
(1480/1562)

Zemlja. Srce zamoreno.
Riječi gdje svršava kazna.
Licht aus!
Moje ime ne postoji, tonući u san na sva-
koj
fotografiji, krvavi flash
između zabranjene rijetkosti.

3. “Tutte le vecchie son maleciose” Gio-
van Tomas di Maio (?/1563)

Zemlja. Srce čisto.
Basnoslovni progon riječi
između prljave opne žudnje –
kazneno proročište – naočitost.
Samoubilački imovnik što zatvara slavinu
tišine.
“Questo lo dico a te vecchia tramera.” ☒

STORM SHOES AND THE DEAD BEAR

Regresso a “Façade”

1. Vraćam se u “Façade”
- Ne. Napokon postoji sve. Čak i sela rijetka poput srca. Raspodjela vremena kroz sate.
2. IRINT'ZIA – Baskijsko selo pod maglom
- Parije ne spavaju zimi. Tromo svoju putanju otpočinje srce a počev od očiju pa u unutrašnjost naše je malo selo zimogrožljivo.
3. Eye don't remember – provansalska Si-bila
- Posjedujem malu pjesmu sijenskim zemljama. Slušajte: dolazim kako bih izbjegao spase-nje. Ovim je vodama potrebna tvoja bol, – spali se: metilenska modrina ne oponaša more.
4. Na usta Ucella
- “Condottieri: vaš rat je umjetničko djelo”. (Pojednost: oblik cijevi, 12 x 18) “The lost battle collection” autor nepoz-nat.
- Dementia praecox angelorum – kao uos-talom i svekoliko pjesništvo.

POSLEDNJA PJESMA PRIJE RIJEČI

de mim a última palavra...

1.
- mene posljednja riječ ne slova ne riječi posljednje slovo mene.
2.
- ne mene posljednje slovo riječ posljednja slova riječ ne mene.
- 3
- ne riječ mene posljednje slovo mene slovo posljednja riječ.

reći pjesnik što ga predstavljamo u ovoj skupini **José Oliveira**, rodio se 1959. u Lisabonu. Dosad je objavio dvije knjige pje-sama: *Ciclo do Mar (Ciklus o moru, 1984)* i *Melanco-lias (Melankolije, 1988)*. Ako je suditi na temelju uvida u spomenute pjesničke zbirke, onda se može reći da je jedan od najčešćih motiva Oliveirina pjes-ništva pjesništvo samo, odnosno pjesnička riječ, ili, točnije, svojevrsna ontološka problematizacija pjes-ničke riječi kao takve (usp., primjerice, pjesme *Pos-ljednja pjesma prije riječi* ili pak *Pjesništvo i njegov dvojniki*). Potrošačko “društvo obilja”, odnosno bol-na alternativa “imati ili biti”, sljedeći je, izravni ili neizravni, motiv brojnih Oliveririnih pjesničkih tek-stova (najočitiije oprimjeren u pjesmi *Pohod trgo-vačkom centru Amoreiras*). Kulturno-povijesne i zemljopisne reminiscencije naredno su obilježje Oli-veirina stvaralaštva (usp. pjesme kao što su npr. *Storm shoes and the dead bear* ili *Krajolik ponavlja krajolik*) – obilježje koje ga, uostalom, povezuje s mnogim njegovim vršnjacima-pjesnicima, baš kao i (znakovita) česta uporaba engleskog i u znatno ma-njoj mjeri drugih u kulturološkom pogledu “isture-nih” europskih jezika. ☒

FERNANDO LUÍS

JEDANAEST

Quando setembro deixa...

Kad rujan tučom
prosije krovove, prelazim
mali bijeli hodnik, spuštam zastore,
pa između rečenica osluškujem
male čarolije ljubavi.

Pri bijeloj svjetlosti prstiju
Slišiš licu što je napustilo
obećavajući svijet, povedi me
žaru prohujalih dana.

Odjednom more ostavlja lokve
polusjene, iskopava izmaglice
u dnu kuća, krv
stijena dolazi zatamniti
plamen tajni.

WAPPING OLD STARS

Outra vez na cadeira...

Nanovo na stolcu. U mrazevima
sutona Mjesečina je ostavila
ognjene kamenčiće, seviljske
ruže krunile su zdenac.

Plameni jezici sunčeva zapada
silaze padinom, grimizna
uzica šiklja iz stijene,

kroz maglu leti mjesec,
u zvižduku i crnim vrpcama
grom zatvara nebo.

U zavičaj odlaze ptice,
a u posljednjim kućama
osvijetljena vrata oklijevaju
u tišini makadama.

“BIO JE TO ŽELJENI OPROŠTAJ...”

Era o adeus desejado...

Bio je to željeni oproštaj,
prašina nadošla iz ognjenih jezika.
Mijena lišća obnovila mu
suhu vunu usana.

Nosio je prste u pepelu.
Dijelom kroz čamu i duge
kletve što ih bez prestanka brojaše.

Okrutna bora oklijeva
između smiješka i očiju.
Odiyeljeni neizvjesni koraci

asfaltiraju obećane tajne.
Ponovno izgubljen od svijeta,
zbačeni putnik,
čeka tek korak smrti.

HOTEL PIMODAN

*Celui qui regarde du dehors à travers
une fenêtre ouverte ne voit jamais autant
de choses que celui qui regarde une fe-
nêtre fermée.*
Charles Baudelaire

Os crisântemos abriram.

Otvoriše se krizanteme.
Nebo što nadlijeće moj
dom oslobađa
nepodnošljivu svjetlost.

Kameno predvorje ugošćuje
stolce, posuđe i okretna
stanara mojih koraka.

Nad zanosnim vjetrom
putuje svijet.

Incrédulo. O que escrevo...

Nelakovjernik. Što pišem ne kažem.
Sitne liste prožvakalog
duhana pljujem.
Oblikuju smisao, neizreciv,
na dohvat mojih podanika,
knjige. Hotel Pidoman soba
sedamdeset puta bez računa sâm
i gospodar vlasti.

Čini se tornado sred
samoga želuca, ošamućujući,
silazeć raskamenjenom glavom.
Poslužnike, ormare za rublje, pigmente
stropa, mirise što istječu
hodnicima, mrzim. Bio jedan
kretenski kralj koji nije shvatio
“Love, and be silent.” Tko ne
razumije ne ljubi. Tko
prosjaci istine u ovoj boci
ne vidi harpun sreće.

Sentado. Dizem-me perdedor

Sjedim. Kažu da sam gubitnik
izobilna života. Pri prolasku
svjetlosti krizanteme se udvostručuju.
Ondje su kao i ja. Bez uzora.
Ja, gubitnik. Vidjeh gdje pjesmi sudbine
pritječe neizreciv bol.
Opasnost tako plava uručena
naoblačenom kontinentu. Vlat trave bez
mirisa.

Moj stanar širi pandže
duha i kopa zaljeve
odakle pristiže žubor ladica
i magle.
Ovim dvjema stolicama
vjetar donosi tugu.

Iznenadujuća godina berbi, ja
ne htjedoh vjerovati. Kućom se raširio
barut i njegova povorka
vrlina.
Još ni danas ne vjerujem. Nepremjestiva
munja.

NARAVNA POVIJEST

Porque o corpo

Zato što tijelo,
tijelo,

tijelo više nije
najbolji prijatelj čovjeka

PRIČA O PORTUGALU

“NEBO DIŠE...”

O céu respira...

Nebo diše najbjeljom
svjetlošću srca.
Tmina je gledala na te
kao što orao gleda
let žrtve.

Drveće, led, krv
koja je zaboravljena u pjesmi i koja
kuca o usta magle.

On stiže, tvoj život,
naš udes
ruku odvojeni
prsti.

SVIBANJ

A parede lança o punho

Zid baca bodež
na jutro. List
obraza sjaji i pada.

Uzduž hodnikâ
vrata u opasnosti
od brodoloma.

Otpala, ruka ti
mračne žile
drži zlato,

tog posljednjeg taoca pogleda. ☒

Posljednji za ovu prigodu izabrani pred-stavnici portugalskog pjesništva osamdese-tih **Fernando Luís**, rodio se 1960. u Quelimaneu (Mozambik). Objavio je tri zbirke pje-sama: *Conspirador Celeste (Nebeski urotnik, 1983)*, *Sólon (Solon, 1987)* i *Hotel Pimodan (1987)*. Govoreći o Luísovom pjesničkom djelu, već citirani Luís Miguel Nava će utvrditi kako usprkos činjenici da to djelo ne posjeduje neke posebne na-rativne značajke, ono ipak sadrži određenu skrive-nu “fiktionalnost” koja nam dopušta da od ponu-đenih “krhotina” rekonstruiramo “čitav niz epizo-da erotsko-sentimentalna značaja čiji se bljesak može mjeriti hrpom pepela što nam ga podastiru njegove pjesme.” Prividno nepovezane slike – nas-tavlja dalje Nava – sastavljene većinom od pejžaž-nih elemenata (razarateljska sveprisutnost mora, oluja i rastućeg sutona) valja povezati referenca-ma na prognanstvo, samoću i oproštaj kojima obi-luju mnogi Luísovi pjesnički tekstovi (v. primjerice pjesmu *Bio je to željeni oproštaj...*) autorski pre-poznatljivi u kontekstu cjelokupnog takozvanog portugalskog postmodernizma. ☒

PROZA

Kralj, kraljica i PTSP

Helena Perić

Moja prijateljica ima jedan problem. Ali o tome kasnije. Moja prijateljica ima dvije djevojčice. Rođene u Zadru, početkom Domovinskog rata. Nedugo nakon njihova rođenja otac ih je odlučio napustiti. Kao i njihovu majku, razumije se. Moja prijateljica nije morala ostati u ovoj provinciji dok su po njoj pljuštale granate. Ali – ostala je. Ona živi sama s djecom. U garsonijeri. Ima mačku. I tušira se tri puta dnevno. Moja je prijateljica zgodna, pametna, susretljiva, poŕrtvovna i dostojanstvena žena. Ja je zovem Anđela. Ona štiti svoje malo gnijezdo, udovoljava zahtjevima svojih djevojčica (i mačke) i uvijek je spremna pomoći prijateljima i susjedima. Anđela godinama nije osjetila dodir muških prstiju. Zna se šaliti na svoj račun i iznad šalice *capuccina* sasma nenadano i šaljivo-sajnarski izustiti: “Seks, što to bijaše?”

Nedavno, pukim slučajem, u Zagrebu, upoznala je Domagoja – sivookog, visokog muškarca srebrnih zalistaka. Telefonski razgovori između Zagreba i Zadra postaše sve dulji. Nazivao je Domagoj Anđelu svakih par sati, jer mu se činilo “kao da je poznaje godinama”, jer je “unijela toplinu, pažnju i ljubav” u njegov podstanarski stan. Ljubav je čudo. Nastaje. Ni iz čega. I sve čini jednostavnim. Tako kažu. Jednostavni ljudi.

– Hoćeš biti moja kraljica?

– Hm...Može.

“Još jedno farbanje mačora u kriznim godinama”, pomisli Anđela. Ipak, ona podlegne zanesenosti i reče:

– Ali samo pod jednim uvjetom: da ti budeš kralj.

– Upravo sam to htio čuti – reče Domagoj smijući se kroz slušalicu.

Jedne večeri, oko jedanaest, pozvoni netko na vratima. “Tko je sad, u ovo doba?”, zapita se Anđela. Na vratima je stajao postariji gospodin s baršunastom tamnocrvenom ru-

žom u ruci.

– Oprostite što Vam ovako kasno smetam, gospodice – reče ljubazno neznanac – Ali, zamoljen

sam da Vam ovo predam.

– A tko to šalje, šjor? – nesigurno će Anđela prihvaćajući ružu.

Neznanac smeteno slegne ramenima (bilo je očito da ne želi ništa kazati o bezimenom kavaliru) i ode zaželjevši Anđelinom osmijehu laku noć. Nakon par minuta zazvoni telefon.

– Je li stigla? – upita Domagoj Anđelu.

– Ah, dakle: *ti* tu imaš svoje prste! – razdragano će Anđela.

– Htio sam da se osjećaš kao kraljica. Barem na tren. Zaslužila si.

“Znam”, pomisli samodopadno Anđela.

– Bože moj, pa kako si uspio to izvesti? Nisi je valjda poslao iz Zagreba?

– Ne, bilo je mnogo kompliciranije. Dakle: kako nedjeljom u tom *vašem* Zadru nijedna cvjećarnica ne radi, unajmio sam takstasta da ode po vlasnika neke cvjećarnice, a taj stanuje u Bibinju. Taksist je doveo cvjećara u Zadar i...

– A ovaj gospodin koji je donio ružu... to je taksist?

– Da – nasmija se Domagoj – I: kakva je ruža?

– Savršena, upravo onakva kakvu najviše volim: tamnocrvena i baršunasta, tek malo otvorena.

– I treba da je takva. Naredio sam im da odaberu najljepšu ružu u cvjećarnici. Sad ćeš moći učiniti ono što si poželjela: promatrati ružu, čudo – kako je ti zoveš – satima. Samo jednu jedinu ružu, ali: “ona je dovoljna da je promatram satima.” Tako si rekla, zar ne?

Nakon dva dana Anđelin je Domagoj doletio u crvenom *peugeotu* iz Zagreba u Zadar. Nedugo nakon što je ušla u auto i sjela sama za volan, Domagoj je oprezno i važno otvorio ormarić pokraj volana i pokazao joj maleni crni revolver.

– Vidiš što nosim uza se.

– Što će ti to? – pomalo se neugodno iznenadi Anđela jer dotad nije nikad izbliza vidjela pravi revolver.

– Tako...

– Ne osjećaš se dovoljno sigurno bez toga?

Domagoj nije odgovorio.

Domagoj je u Domovinskom ratu bio specijalac, dapače instruktor specijalaca, Tigar, prošao mnoga ratišta, prošao i obuku Legije stranaca, bio majstor *full-contacta*; doimao se čisto, smjelo, disciplinirano i snažno. Nosio je debelu zlatnu narukvicu na desnoj ruci. U uhu je gotovo stalno imao slušalicu da bi spremno mogao odgovarati na pozive s mobitela. Bila je očita njegova djetinjasta želja da fascinira Anđelu: svojom snagom, ugledom, povezanošću sa svijetom, važnim poznavstvima... Anđela nije “padala” na te štošove, ali bilo joj je simpatično. Jer je bilo predvidljivo.

– Jesi li istina ono što kažu? – upita Anđela zamišljeno vozeći auto kroz hladovinu drvoreda prema Boriku, dok se s radija slamao Joe Cocker.

– Što?

– Da su slabi ljudi okrutni a da samo jaki mogu darivati nježnost?

– Zašto to pitaš, Anđela?

– Hoću te zapravo pitati: jesi li ti jak, Domagoj? Dovoljno jak?

Domagoj je šutio.

Sunce je obasjavallo Anđelino lice dok ju je ljubio na Forumu pod Donatom a mršavi talijanski turist, popevši se na kameni stup uza šetalšte, cerekajući se glumio antički kip.

– Što je ovo? – upita Domagoj sat kasnije promatrajući uokvirenu fotografiju na zidu Anđelina predsobla.

– Početkom rata poslala sam Papi apel za Hrvatsku pa mi je uzvratilo pismenim blagoslovom za mene i djevojčice, i svojom sličicom s autogramom. Smiješan je stari: potpisuje se na sličice poput kakve rock-zvijezde. Ali...on je najveća faca koja hoda ovom kuglom.

– Apel za Hrvatsku?... – upita Domagoj zamišljeno – A kad ćeš poslati apel za sebe?

Anđelu nešto zapeče u grudima.

– Nisam znao da još ima takvih ljudi kao što si ti, Anđela...

– Ima – odvrti moja prijateljica kratko, polijevajući opekotinu u grudima hinjenom ravnodušnošću.

Domagoj je poljubi kao da će, eto na, ne učini li to sada – izdahnu ti, srkne val s njezinih usana i pogladiti je po kosi. Zatim joj nježno odmakne kosu s lijevog uha i...

...Iza uha ugleda šav s najlonskim kopčama... Domagoj zaklopi

oči, nekako se ukoči pa zaniže, a onda sjedne na stolac i obuhvati glavu rukama.

– Umoran sam – izusti tiho.

Rez iza uha... Domagoj je u sjeni svojih dlanova ugledao sliku, jednu, pa drugu, stotu... Redom: rezovi... na glavi Ivanovoj, koji je iznenada pao, do njegovih nogu, tamo u šumi pokraj Nadina; na glavi devetogodišnjeg dječaka iz Korenice; mršava voga starca iz Gospiće; žene izdubljene utrobe na Plitvicama, na stazi koju sada zovu Aleja Tigrova...

– Umoran sam – ponovi tiho Domagoj – Moram ići.

– Kako to? – zaprepasti se Anđela.

– Moram ići – obuzdavajući se ponovi Domagoj – Da dođem prije mraka u Zagreb.

– Ta rekao si da ćeš ostati do sutra.

– Ne mogu.

– Znači: odlaziš? Tako, iznenada?

– Tako.

– Možeš li mi objasniti što ti se dogodilo kad si tako naglo odlučio otići!

– Umoran sam. Pusti me! – Domagoj nikad nije dizao glas: kao svaki pravi specijalac odlikovao se samokontrolom. “Samokontrolom”, ponovi u sebi Anđela.

– Čega si se sjetio? Bivše žene? Kćeri?

Domagoj je šutio.

– Ili si možda nešto vidio?

Anđeli ništa nije bilo jasno. Nakratko se zamisli, a onda trgne i opipa lijevo uho:

– Ah, da: šav iza uha. Nisam ti htjela reći da se ne uplašiš. Pala sam nekidan na stubama. Oslabila sam. Postalo mi je prenaporno... Pala sam i razrezala kožu iza uha. Što je tu tako strašno?

– Pusti me: ti ne razumiješ. Moram ići.

– Shvaćaš da te ja *moгу* razumjeti.

– Dosta... Ti si kriva!

– Ja? Za što?

– Dosta!

– ... Ja te možda *jedina* mogu razumjeti...

Anđelin je glas počeo drhtati i ona grozničavo ubrza govor:

– I ja sam prošla svoje: trčala sam s djecom u naručju niz stube kad bi počelo šištati ponad krovova, prošla sam i ja strah i gnjev i nemoć i samoću i studen bez struje, vode... Ah, zašto ti ja to pričam?

Anđela utihne i pribavši se reče mirno:

– Ako si odlučio otići, bit će naj-

bolje da ideš odmah.

Vrata su se za njim zatvorila tiho. Na stolu je ostala ležati potpisana knjižica: Domagoj je nije htio ponijeti. Ništa njezino nije htio ponijeti sa sobom. Ne više. Anđela poleti za njim niz stubište i stane ga dozivati. Nije se ni osvrnuo. Panično se spuštajući stepenicama promatrala ga je s gornjih katova kako silazi ukočena pogleda, mirno, vojnički. Na izlazu iz zgrade Anđela zapne za prag, posrne i padne. Domagoj je gotovo s gadjenjem podigne i nastavi put svog parkiranog automobila. “Gadi mu se slabost”, zaključi Anđela.

– Što radiš? Ali što radiš? – dozivala ga Anđela.

– Zašto si pala? – upita Domagoj ne osvrćući se.

– Zašto? *Ti* to pitaš? Slaba sam. Sve obavljam sama... trudim se iznad svojih snaga, a tu su djeca... Moram ojačati, ništa drugo.

– Dobra si žena – hladno reče Domagoj otključavajući vrata “bijesnog”, jarkocrvenog automobila. “Zašto to svi uporno govore?”, upita se Anđela. “U vrazju mater!”

– Učini sve da ti bude dobro, Anđela...

– Samo tako?

– A što bi ti htjela? Nitko neće onako razgovarati sa mnom.

– Ne kužim...

– Bog, Anđela.

Suze zablistaju u Anđelinim očima dok se nebo ponad Zadra prelijevalo u tirkiznolubičastim nijansama. Kažu da je Hitchcock za zadarski zalaz sunca izjavio kako je to najljepši zalaz na svijetu. “Glupa anegdota. Vjerojatno izmišljena”, pomisli Anđela i reče Domagoju pokošeno:

– Dakle tako: i mi jaki možemo biti okrutni. Kako ti – tako ja.

Anđela se okrene i uputi prema svojoj zgradi. Nije se osvrnula. *Peugeot* je prošao mimo nje. Sporo. Ali: prošao je.

“Kao san“, zaključi ona ulazeći u stan. U stanu je dočekale djevojčice: vratile se s igre u dvorištu. Anđela im uhvati glave i prisloni ih na svoja prsa.

– Što ti je, mama? – upita jedna od njih. – Zašto šutiš?

– Samo malo, djeco, dajte mi malo vremena.

“I mi jaki možemo biti okrutni. Kako ti - tako ja”.

Ljubav je čudo. Nestaje. Ni zbog čega. I time sve čini jednostavnim. Tako kažu. Jednostavni ljudi. ☐

ukratk

Časopisi

Libra libera, časopis za književnost, uređuju Katarina Peović, Boris Koroman, Sven Cvek, Maja Starčević i Ana Grbac, 8/2001, ATTACK, Zagreb

Dušanka Profeta

arapske književnosti te donekle joj srodne frankofone književnosti Magreba. Presjek suvremene književnosti na arapskom naslovljen *Književnost pod embar-*

gom Edwarda W. Saida svojevrni je uvod u proze Ibrahima Džebre, Nagiba Mahfuz, Velida Ihlasija, Hanan al-Šajha, Muhameda Zafzafa i Zekrije Tamera. Prevoditelji s arapskoga su Esad Duraković i Haris Džaferović. Spomenka Vareškić-Šabić prevela je i uvodom popratila izbor iz frankofone književnosti Magreba, a riječ je o prozama Tahar Ben Jellouna i Cécile Ouhmani. Slijedi novela *Vrijeme prijateljstva* Paula Bowlesa, koja, kako kaže Maja Starčević, prikazuje *susret alpske i pustinske kulture*. Ne-arapski dio *Libre* započinje izborom tekstova Hakima Baya *selektora* Zorana Roška, nakon čega slijedi kratka pauza u vidu stripa Vinka Barića. U nastavku se nudi izbor tekstova s LitKonova websitea. *LitKon* je mreža za *diseminaciju književnosti na prostoru Balkana*. *Litkon djeluje preko svojih regionalnih koordinacija: tekstovi se prikupljaju lokalno, a zatim objavljuju na LitKonovom websiteu*. Želite li se priključiti, adresa je www.autonomous-c-factory.hr/litkon. I za kraj, još jedan on-line projekt u *časopis stavljen*. Riječ je o *Uvodu u pozitivnu geografiju*, koji pokreću *Libra libera* i *ATTACK*, a projekt će sačinjavati četiri vrste tekstova *nelicarno razmještene na karti*: teorija, putopisna literatura, putopisni vodiči i samostalno upisani tekstovi.

Fraza *obilje dobrog štiva* funkcionira kao adekvatan reklamni slogan za novi broj *Libre libere*. Osim toga, čitatelju se nudi i rijedak užitek da u rukama drži dobro dizajniran časopis (dk&rutta). Krajnji argument za kupovinu ovoga broja *Libre libere* je cijena – stoji tek 15 kuna. ☐

Quorum, časopis za književnost, urednici Miroslav Mićanović i Roman Simić, 1/2001, Naklada MD, Zagreb

prije napiše ponešto o sebi i o tome što i zašto piše, blok otvara Glamuzinim tekst *Ležanje, pimplanje, debljanje*, u kojem kaže: “Volim pimplat po pjesmama. Zbog toga ih ostavljam da dugo ‘leže’ nakon što

ih napišem. Čekam one sljedeće. Kad sam nedavno u kompjutoru otvorio statistiku ciklusa ‘Trebao bih otići do kuhinje, uzeti nožić i prerezati ta slova’, vidio sam da sam u taj fajl ušao više od dvjesto puta.” Padam u napast da citat fotokopiram, uvećam i šaljem poštom autorima koji previjaju tipku *delete* na svojim tastaturama.

O Glamuzini u nastavku pišu Zoran Ferić i Slaven Jurić. U rubrici *Književne prakse* nove pjesme objavljuju Tomica Bajsić, Neva Grgičević, Nikola Petković, Andrea Zlatar i Kemal Mujčić Artnam. Zatim: Nikica Talan predstavlja portugalsko pjesništvo devedesetih, Polona Glavan, Josip Mlakić i Zvonko Zečević autori su ujedinjeni u rubrici *Dim slova nad Aleksandrijom*, a Helena Perić i Vesna Biga dijele temat *Iskustvo dnevnika, dnevnici rata*. Temat *Kulturalni studiji/1*, koji je priredio Dean Duda, svojevrni je *uvod u uvod* u teoriju koja je, kako kaže Duda, u nas postala predmetom pomalo “papa-gajskih replika” (što je *uobičajen nusproizvod svakoga teorijskog pristupa od ruskoga formalizma do kulturalnih studija*). Što su i kako su nastali kulturalni studiji, pokazat će odabrani tekstovi u ovome i sljedećim brojevima *Quoruma*. Posljednji blok ovoga broja posvećen je slikaru Marijanu Molnaru. ☐

Govori hauzmajstor Šulc

Miljenko Jergović

Bolest Rize abadžije

Tamo leži Rizo abadžija, žena mu prozore ne otvara
Nikad, jer njemu dašak vjetra lomi kosti, jer njemu leptir
Proleti li, sve zglobove u staklenu prašinu mrvī,
I tako već treća godina, u perju, u svili, u tišini
Muke svoje u dušu već zna, Rizo abadžija
A doktor kad dođe govori isto: brzo će on, nema u njemu
Kuveta, žena Jadranka ne čuje to, jedna je gluha
Od rođenja, nego dan po dan, dever po dever, oko postelje igra
Na vrhovima prstiju, u bolest ne vjeruje, od leptira lakša,
Žena koja razgoni buru
Za nju trpi Rizo abadžija,
Pa život ne da ni bogu ni vragu, da njoj ne uzme jedino što ima
Tvoj uzdah mu lomi kosti, ne diši dok ovo slušaš
U ljubavi počiva živ i ne znam što mu je lakše: Voljen biti
Ili mrtav

Nismo ljudi, a nismo ni ptice

Pod našim je krovom, jutros, lastavica svijala gnijezdo
Na mjestu gdje počinje oluk, i prva kiša odnijet će njen dom
Da znamo lastavičji jezik rekli bismo joj: ne čini to
Ženska glavo, dobri smo ljudi, ali mjesto dobro nije
Pod krovom našim, da znamo činiti zlo pod dobro
Tjerali bismo pticu i metlama rušili ono što gradi
Po zlu bi pamtila nas, kao što će prvu kišu, i dom bi gradila
Na sigurnijem mjestu, ali nismo mi takvi
Nego stojimo na avliji i po vas dan gledamo nasmiješeni
Za ruke se u mislima držeći, lastavicu kako gradi gnijezdo
Ne želimo znati ono što ne zna ni ona, da kiša će pasti
I odnijeti sve pred sobom, jer nismo ljudi, a nismo ni ptice

1930., u proljeće, Šulc je po Vojvodini tražio posao

Vremena su oskudice, pošli smo u grad u ravnici, jer tamo se još ne zna za glad
Da tražimo posla za koji se kupiti mogu kobasice, slanina mast i jaja, sve
Po čemu bi mogli postati slavni među vukovima u našoj dolini, mladi smo i jadni
Spremni na svaki lopovluk i da svoja dječja lica bacimo u prašinu i
Svome siromaštvu i ekonomskoj krizi budemo vični, jer takve su godine i svijetu i nama
Došli smo na trg pred Katedralom, mislimo neki je skup, bune se ljudi
Ili se nešto dijeli, kad tamo oni šetaju, muškarci s brkovima i crnim cilindrima
Pod ruku vode žene u ružičastim haljinama i rasipaju riječi umjesto kukuruza pticama
Mađarske, njemačke i domaće riječi sipe pred nas tako da spuštamo poglede
Kao da ćemo ih vidjeti pred nogama, šarene
Vratili smo se kućama nakon deset dana puta, bosī, umorni i gladniji
Svjesni, međutim, da posla za nas nema i da možemo samo iščeznuti
Od pogleda koji traži ono što se ne vidi, a po čemu se razlikujemo od tog svijeta
I nikad mu ni sluge ni lopovi mi ne možemo biti

Šulc je tako sretan da nesreći maše najdražom šarenom maramicom

Zaboraviš sve čemu si se nadao i kažeš: sretan sam čovjek
Sve želje ispunile su se, velike nesreće prošle su mimo
Kao brzi i osvijetljeni vozovi, puni uplakanih lica, oficira
Sa sendvičem u ruci, djece ogromnih crnih očiju punih
Mraka, a ja sam im mahao i šaptao: dobro je Šulc
Dobro, oni idu, a ja ostajem, oni žive, a ja život milujem
I zaboravljam sve čemu sam se nadao, kažem: sretan čovjek
Tako sretan da im mašem šarenom maramicom, najdražom

Šulc priča o jednom čovjeku

Tako hrabar je bio, i ostao kada su pobjegli svi, pa o hrabrosti toj
Ne zna nitko, tako dobar je bio, i ostao nije nijedan da ga po zlu pamti
Ozare se i kažu: da, kakav čovjek!, i ništa više, jer ne znaju ljudi
I nemaju po čemu znati, jer za njim je ostalo samo ime i priča
Da je pojeo tri pečene kokoši u jednom danu, samo za to živih je
Svjedoka još

Razgovor sa šinterom

Sumnjaš li ikad, Ahmede Kanafijo, u ono što radiš, u posao za koji te odabralo
Gledaju li te iz mraka pseće oči, osjećaš li žicu na svome vratu, jesi li čovjek
Ili te je samo odabralo, Ahmede nesrećo, čemu se smiješ i kome dižeš čašu
I koji je među nama tvoj, koji vjeruje da tvoje ruke čine dobro i da nas je previše
Na ovom svijetu pasa, reci Ahmede, ako imaš šta reći, reci onom kome je drago čuti
Meni nećeš, jer ja idem i nema još zakona da ljude po ulici loviš, ili im uvjerenja iščeš
Da nisu psi

Tuga plaćenog ubojice

Pod ovim suncem i oblakom, za birtijskim stolom ispred Katedrale
Radovan sjedi i vreba poznata lica, konobara zove, tri piva i konjak
Priča o tučama na talijanskim kolodvorima, novčanicima koji ispadaju
Iz plitkih džepova zabrinutih očeva i vraćaju se prazni, kao turisti
Nakon kišnih sezona, priča o lažnim policajcima u Torninu i o tome
Da nikome ne možeš vjerovati kad iz domovine donosi dobre vijesti
I o mrtvoj ciganskoj djeci u potopljenom venecijanskom podrumu
Plimi koja dolazi mimo mjesečevih mijena i kupi njihove duše od zraka
Pod ovim suncem i oblakom Radovan, kažu, sjedi i vreba, a šapat
Ga prati, plaćeni ubojica, kažu, poznat u svijetu, najveće ime
Ovoga grada, dive mu se oni o kojima filmove gledamo, na odmoru je
Tužan jer sve manje je onih koji ga znaju

Dobro je dok gospodin Bog ne traži ništa od Kusonje Joze, samohranog oca sedmero djece

Kusonja Jozo sedmero djece svoje na počinak sprema, punoglavaca sivih
Kao podrumski zid, uči ih da se Blaženoj djevici mole, s kojom mater njihova
Svakoga jutra kafu pije, laže im da mrtva je davno, Pemba Dervenčanka
Eno je, po blažujskim birtijama ršum i lom čini, sretna jer se oslobodila jarma
I sedmero neželjene djece, punoglavaca sivih kao podrumski zid i Blažene
Koja na sve to gleda s pogledom onim po kojem se u Bosni udovice znaju
Kusonja Jozo je heroj, govore krupne hanume svojim malim muževima
A oni klimaju glavom i šute, znaju da mu ruka zadrhtala ne bi
Da mu Gospodin kaže ubij

Sarajevo, pun mjesec augusta 1980

Ne budi drago, Varšava, Drezden, Gdanjsk, ne budi djeci svojoj
Rođenoj i koja žive tu, mrsko mjesto, ako možeš, uvijek da si
Ulice tvoje- najprljavije, neboderi tvoji- najružniji, kapije tvoje
I avlije- sve jad i bijeda, tko ih je vidio, bolje da nije, a čije su
Siromah čovjek neka je, samo ne budi drago, ne budi Varšava
Drezden, Gdanjsk, ne otkidaj se od srca kao tromb, ne putuj
Krvotocima onih koji nisu tu, budi ružno i mrsko kakvo si mi noćas
Dok mjesečinom svijetle sve kaldrme tvoje, bez razloga strašnog
Da ih vole, rođena djeca i koji žive tu

Oštri rub kuhinjskog stola

Njene šake, sklopljene kao krov kolibe u snijegu, poživaju na rubu stola
Njegova kašika tone u duboku mutnu čorbu i smješka mu se brk tom zrnju
graška
Koje usamljeno plovi i otok je u južnom Pacifiku, mjesto savršenog mira
Na kraju radnog dana, ona čeka njegove riječi, šta bilo je danas u Svijetu
Koji ratovi, kakve nesreće i koga je u zlo doba mašio ovaj dan, on misli
Što će joj prvo reći, natovariti joj brigu ako je brižan, razlog za sreću
Ako mu je dobro išlo, i tako žive svako popodne, sami, Đuro i Dragica
Dobri ljudi iz Ulice Nikole Kašikovića, sve dok on ne završi s ručkom
A njoj ostane crvena crta na dlanovima, oštri rub kuhinjskog stola

Učenje konobara Rude Hauptmana

Život je, Mitke, prosta stvar, stol koji ne klima i na stolu sifon
Sjediš i čekaš, pristojan gost, a onda dođem i pitam te, Mitke
Iako odgovor znam, jer pitati treba da bi se znalo kako je počelo jednom
Život je, Mitke, veselje i oprez, paziš da ti na glavu ne zvekne kesten
Jer ako zvekne nije na konobaru krivnja, ako se cijela kafana smije
Smijat ću se i ja, na svačiju glavu jednom je pao, i na tvoju će, Mitke, pasti
Zato sjedi i čekaj i ne brini ništa, stara je ovo kafana, a kesten je od nje stariji

Kako ću popraviti samovar ako ne znam čemu on služi

U njegovom samovaru borave duhovi stare kijevske gospode
Serjoža bi za te riječi pustio suzu, ne birajući priliku i mjesto
Čuje li ih- on plače, a ja mu kažem- dobro stari, nema tu njih
Koji bi išta znali, i čemu uopće samovari služe i kakva su zapravo
Kijevska gospoda, ne zna se to u ovom gradu, nikad se neće znati
A bolje je tako, stari, jer kad bi se za svaki gubitak znalo
I za svačije lice svijeta, miris kojim se pamti, i zvuk po kojem se
U uhu slijepca koraci razlikuju, kad bi se za sve ovdje znalo
I u suzama tvojim svačiji razlog bio, tad eksplozija, od atomske jača
Manje bi važna bila od čovjeka kojeg vidiš s leđa
I čija se ramena tresu kao slika starog televizora

Sjećanje na masovni zločin

Onaj čovjek pod topolom, vidiš ga, upravo gleda hoće li kiša
Doveo je svoju kćer na sat klavira i sad ju čeka s kišobranom
Bio je dječak kad sam njegovom ocu došao popraviti kosilicu
Vidim ga kao danas, sjedi kraj ograde u vrtu, zavlaci ruku u crnu torbu
Vadi nešto i onda kamenom razbija i tako sedam puta
Čuo se čudan zvuk, nikad ga zaboraviti neću, čujem to uvijek kad vidim
Tog pristojnog čovjeka pod topolom, a Magda mi kaže: Zaboravi!
I ne znam zašto bih zaboravljao dječaka dok razbija glave mačićima
I sad dok čeka s kišobranom da se završi sat klavira
Kažem daj bože da mu ništa ne moram popravljati

Naše su kosti stijena i kamen

Dučani s kolonijalnom robom, vojnici po povratku s fronta
Bečki studenti, matematičari i violinisti, soldatski bal pod Bistrikom
I nadgrobnici na kojima gotskim pismom piše
Tužbalica za dalekim domom, ah nikad se nećemo vratiti tamo
Mi mrtvi sarajevski Švabe i naše su kosti stijena i kamen
Što zemlju ovu na okupu drže
Bio sam i na Kranjčevićevom grobu, umro je godine iste
Kada sam rođen i ja, daleki jedan drugome
Nađosmo se u ovom gradu, mrtav i živ
Pjesnik i njegov majstor

U Ameriku idem za mirisom velikog elektromotora

U Ameriku neću ići da zlatnu žicu tražim
Ali vidjeh u novinama sliku velikog elektromotora
Što pokreće- ne znam, ali pokrenuti bi mogao
Pola ovoga grada i mali je Šulc pred njim
U Ameriku neću ići da Kip slobode vidim
Ali taj elektromotor ne izlazi mi iz glave
Stao bih pred njega kao što pred tobom stojim
Ovako zatvorio oči i disao duboko taj miris
Kao što se velika šuma diše i znaš
To je čudo pred kojim si prvi put
U Ameriku neću ići da novu zemlju vidim
Čim vidiš jednu, vidio si sve i svaka je
Ko jaje jajetu, jedno je jaje od vrapca drugo od velike ptice
U Ameriku idem za mirisom velikoga
Elektromotora, jer svaka mašina svoj miris ima
I različit je svaki
Kao što različiti jesu čovjek koji prodaje kokice
I onaj koji ide prema njemu

vrane.
I u njegovoj su kosi vlati trave
i poljsko cvijeće.
Bila sam umotana u dugu ha-
ljinu, ružičasta svila s brokatnim

nom svjetlošću. Bombardiraju i
bombardiraju, ruše sve, plakao
je.

Rashid je stajao na platformi

Manhattanska muzika

Meena Alexander

Obrat

Popravljaju cijevi.
Nešto je napuklo, od-
vojilo se. Voda se prolije-
va.

Dala sam mu dojku. Izvukla je
iz bluze. Podigao je bradu. Spus-
tio usne na meso i počeo sisati.

Zagnjurio lice, usta, nos, oči u
moje grudi.

Ležala sam, osjećala kako siše.

Jedan od radnika zakucao je
na vrata. Prevrnula sam se u kre-
vetu, popravila bluzu, poravnala
kosu, ustala.

“Curi li?”

“Curi?”

“Voda, gospodo Rosenblum,
odozgo.”

Odškrinula sam vrata. Zelena
majica, mršavo, tamno lice.

“Sve u redu?”

“Hvala.”

Plamenom upisano u mene.

Njegove ostrice.

Njegova oštra goruća ruža.
Ne mogu se očistiti.

Glasovi: kroz cijevi, tutnje
elegije za mrtve. Bila sam među
mrtvima, ljubičica u kosi.

Kupio je ljubičicu od ruske se-
ljanke i utaknuo mi je u kosu.

Glasovi iskušavaju malajalam,
arapski, bezuspješno.

Mala djeca nikada ne nauče je-
zik, osim ako imaju dobru podu-
ku.

Trebaju nas dobro podučavati
da ne potonemo u divljaštvo.

Doći će i donijeti ljubičice za
moju kosu, pokriti me ljubičica-
ma.

Sita, Ophelia, Draupadi, Anti-
gona.

Moram li biti mrtva da bi me
volio, kao što voli onu koja mu
daje sisati?

U Beiti se masline čupaju sku-
pa s korijenjem. Što li će se s tim
drvećem zbiti u raju?

“Odvest ću te u svoju domo-
vinu, Sandhya. Razumjet ćeš što
znači izbjeglištvo.”

Izgovorio je to na arapskom.
Nisam razumjela i to sam mu i
rekla.

U raju nema potrebe za prije-
vodom.

U raju nalazimo ljubičice, tu-
beroze, jasmin, čampak u cvatu,
veliparithi koji raste kraj bunara
moje bake.

Žena se naginje nad ognjiš-
tem. Ima moju kosu, moje lice.
Lonac je neugledan, bijel. U lon-
cu kuhaju alfabeti.

“Dodi ovamo, dodi Dora, ti
malo zlatno dijete,” uzvikuje
ayah. Dijete izvlači slovo D. Slo-
vo tjestenine.

Ayah šapće djetetu dok joj
uređuje kosu. Bez ljubičica. Šap-
će na jeziku koji nisam nikada
naučila.

Prozori se tresu.

Drveće se trese u prozorima.

Bombardiraju.

On stoji na platformi i maše
rukama ispred lica. “Ka, kaka,
po, po,” pjeva, mašući tjerajući

obrubom i prikladna bluza. Ču-
čala sam iza stubova verande, pa
me nije mogao vidjeti.

“Kraljica sam zmija,” vikala
sam. “Kaka me ne može pojesti.
Umotana sam u ružičasto!” Ma-
hala sam rukama, ukrašenim
grivnama što sam ih uzela iz
Ammine ormara. Bljesak je pres-
trašio vrane.

Iza komada zemlje zasijanog
tapiokom ujak Itty nešto je za-
kopavao. Blato na rukavima. Kad
sam opet pogledala, trava je
prekrila malu humku koju je is-
kopao rukama.

Vidjela sam njezinu krv, mus-
limanke koja je živjela u Ulici
prodavača grivni, iza Charmina-
ra. Nakon *rath yatre* izveli su je
van i silovali na groblju.

“Pokazat ćemo ti,» vikali su,
»tebi i svim tvojim sestrama,
strankinjama u Hindustanu.”

Njezino je malo dijete, tri i
pol godine, bilo sakriveno pod
krevetom. Dijete ih je vidjelo ka-
ko trgaju majčinu odjeću. Od
najgorega je ostalo pošteđeno, ali
treće mu je oko – poput Shive,
djeca imaju treće oko – prodiralo
u budućnost.

“Nema ulja za uljanicu,” uz-
viknuo je netko u Ulici prodava-
ča grivni, iza Charminara.

“Brzo, donesi mi rupiju ili
dvije, da mogu donijeti ulje.
Nešto se strašno zbiva na grob-
lju.”

Nisu mogli pronaći svježe ulje
za svjetiljku. Neki od onih koji
su žurno prolazili zatvarali su oči
ne želeći vidjeti kako mladi *goon-
de* siluju ženu koja je sada molila
da ju ubiju.

Ono malo ulja s dna svjetiljke
proširilo se po gradu i grad je po-
čeo gorjeti.

U Kairu, na mjestu na kojemu
je pokopana njegova majka, ne-
ma obilježja. Nosio je njezino ti-
jelo, umotano u jednostavnu bi-
jelu odjeću, i spustio se u jamu.
Spustio se u grob s majčinim tije-
lom.

Zmijska princeza živi pod
zemljom.

Zemlja je napravila četiri zida i
krov za nju.

Zidovi i krov su se obrušili.

Krava koja je brstila pipalovo
drvo pala je unutra.

Mjesec se spustio s kravinih

usta i nebesa se osvijetliše.

Zasijalo je drugo sunce.

Stajao je na platformi pod jas-

pod reflektorima dok je govorio:
o crvenim plamenovima, plaču
iračke djece, mladićima iz Ore-
gona i Teksasa otrgnutim od jas-
tuka.

Rekao je: otrgnutim od jastu-
ka?

On je bio otrgnut od moga
jastuka.

Contra natura, rekao je, to
oduzimanje života, svaka ga reli-
gija zabranjuje.

Podigao je ruku koju sam lju-
bila prošle noći, noći prije svih
mojih noći, ruku s madežom na
rubu palca.

Dodirnuo je meko meso vra-
tom, ušne školjke s malim dlačić-
cama, u njih usmjerene oštre
škare.

“Režem, režem dlake iz uši-
ju,” reče. “Ti nemaš dlake u uši-
ma, zar ne?” Slatko, slatko. *Ha-
lati. Nur el Ein*. Pokriva mi oči
poljupcima, dlake iz njegovih
ušiju golicaju me.

Kada umreš, ljubavi, bit ću ta-
mo. Gradovi u plamenu iza me-
ne. Amma tamo, Appa, šal preko
njegovih ramena, dhoti naboran i
čist, uzvikuje, “Nevjerniče, što si
uradio mojem djetetu, mojoj
Sandhyi Mariji?”

Gospodine, nisam nevjernik.
Vjerujem u svemogućega, u pro-
roka, u sveti *Koran*.

Rasizam, rekao je, ispaljivanje
raketa, kršenje međunarodnoga
prava. Glava me je već boljela.
Željela sam da prestane.

Rat je brisanje, rekao je.
*Mémoire, mémoire que me veux-
tu?* Pitao je, kao da recitira pjes-
mu.

Sjećanje me stvara. Ja sam tije-
lo sjećanja oživljeno njegovim
rukama, usnama, jezikom.

Njegove me riječi dosežu iz
velike udaljenosti. Suzavac se
prenosi na ulice Delhija, Hyde-
rabada, Basre, Baghdada.

Ne znam otkuda mu dolaze
riječi.

Zamisli, reče, šećeš se ulicama
Manhattana sasvim običnog da-
na, penješ se stepenicama u zgra-
di, u ruci ono što si kupila, prelaziš
ulicu dok kraj tebe jure kola
hitne pomoći, spuštaš se u pod-
zemnu željeznicu. Razum izlazi,
procjenjuje, a onda se povlači,
tone u zatupljenost...

Kako bi bilo živjeti kao obična
žena na ratnome području: bez
vode, struje, tek malo hrane a
uvijek u strahu pred tim životom
od danas do sutra.
Što bi značilo pobjeći? Preko koje
granice?

Što kada bi Manhattan bom-
bardirala neka zamišljena nacija,
udaljena tisućama kilometara?
Kako bismo se snašli u ovom
gradu kojeg volimo, s njegovim
rijekama, betonskim čeličnim
kanjonima, izlomljenim pod-
zemnim prolazima, polupanim
pivskim bocama, tezgama i cvjet-
nim tržnicama, pekarama, mes-
nicama?

Bez grijanja, bez vode, tek
malo hrane, a bombe stalno pa-
daju. Što bismo rekli djeci, sami-
ma sebi?

Samo u prvoj noći bombardi-
ranja saveznički su ratni zrakop-
lovi bacili toliko razorne moći

koliko je bilo sadržano u bomba-
ma koje su na Hiroshimu i Naga-
saki pale u Drugom svjetskom
ratu.

1948. američka fotografkinja
u čistoj bijeloj haljini, zaboravila
sam joj ime, pristupila je Mahat-
mi Gandhiju i upitala ga:

“Treba li Amerika prestati
proizvoditi bombe?”

“Naravno”

“Biste li se bombi suprotstavi-
li nenasiljem?” pitala je.

“Ne bih zakopao lice u zem-
lju,” rekao je okretni stari svetac.
“Izašao bih i pogledao u veliku
nebesku posudu, učinio da pilot
u metalnom avionu osjeti da ga
nikada neću mrziti. I zasigurno,
čak i dok se bude uzdizao u pla-
vetnilo, oči će mu biti otvorene.”

Nekoliko sati nakon što je iz-
govorio te riječi Gandhija je, u
Birla kući, ubio atentator pokre-
tan upravo onim strujama fašiz-
ma koje danas kruže Indijom. A
Gandhi je žudio samo za ljubav-
lju, za vladavinom ljubavi.

Razbolijevala sam se od nje-
gova glasa.

Što podrazumijeva pod vlada-
vinom ljubavi?

Nakon što sam mu oblizala
palac pustio me je da uđem u nje-
govu crnu djellabu.

Kada sam ponovno izašla bila
sam majušna, u crvenoj košari
načinjenoj od nilske trske.

Držao me je u rukama. “Ua,
ua,” plakala sam. Onako kao što
moje dijete zamišlja da sva djeca
plaču.

“Želim da dobiješ još jednu
bebu, mama,” reče Dora. “Dosta
mi je gledati bebe na pločnicima,
a da kod kuće nemam niti jed-
nu.”

Bila sam crvena, poput košare
od trske. Od mesa, bezoblična.

Noću je u Basri, Baghdadu
pjevala mala ptica.

Pjevala je priču o truplima.

Vani radnici lupaju pesnicama.
Voda se diže.

Prešla sam crnu vodu kako
bih došla ovamo.

U meni pjeva, njiše se cijeli
moj život. Suočavam se s njim.
Na svjetlu njegova blijeda majica
postaje tamna poput indiga. Boja
gospoda Krishne. On nosi djella-
bu, i turban. Lice mu je pokrive-
no. U ruci ima bič.

“Ovo je kazalište okrutnosti,”
uzvikuje. “Znaš li što to znači?”

Odmahujem glavom. Pokraj
mene pužu još dvije žene.

“Liži me,” zapovijeda. “Liži
mi nožne prste.”

Osjećajno, kao da je prekriven
s previše soli, spuštam jezik na
njegov prst.

Nakon što vodimo ljubav ski-
da djellabu i oblači crno-bijeli
haljetak, japanskoga stila, s bes-
krajno širokim ramenima i ruka-
vima.

Kada ga pitam zašto, veli da
nikada nije ni nosio djellabu, da
sam to izmislila.

Nakon biča i puzanja mogu u
sve povjerovati.

Kada sam u ruku uzela kono-
pac vidjela sam mu lice.

Opet smo bili u bijeloj sobi.

Maska mu je skliznula niz gr-
lo i vidjela sam mu lice.

Moje su oči bile u njegovima i
nije bilo prostora.

Trag konopca

Što sam mogla učiniti da to
spriječim?

Vidim te kako visiš. Nema
vjetra u sobi. Tijelo ti se njiše kao
da uzicu koju si napravila dodi-
ruju nevidljivi prsti, crna kolijev-

ka što uljuljkuje pazitelja. Je li to
bio andeo o kojemu si govorila?
Jesi li pokušavala biti taj andeo?

Iznad moga konopca krivilo
se tvoje lice: jezik, usne, oči bez
kapaka, tjelesnost mesa gurnuta
naprijed, veo smisla rastrgan.

Prsti ti još uvijek stisnuti oko
majušne lutke napravljene od ži-
ce. Gdje je druga lutka, Sandhya?
Ona koju si držala u ruci bila je
zabodena u bijeli papir. Jesi li
htjela napisati nešto na tome pa-
piru?

Odrezala sam konopac i spus-
tila te.

Gospode, spustila sam, a onda
je ušao Simon Escobar, čuvši me
kako plačem.

“Disat ćeš, opet ćeš disati,”
šaptala sam, boreći se i sama da
dodem do daha.

Nisam znala što mi je u glavi,
a što izvan nje.

Što te je napalo, Sandhya? Što
te obuzelo?

Ponekad, još uvijek, vidim te
kako se njišeš. Pomalo uvijaš na
vjetru. Kao da te ne mogu ostavi-
ti živjeti, ne mogu pustiti. Je li
bilo povjetarca? Jesam li ostavila
otvoren prozor? Ljeto. Čula sam
dijete na ulici.

Utrčala sam. Prerezala kono-
pac.

Trljala tvoj jadni vrat. Oči su ti
bile otvorene. Iznijeli smo te, Si-
mon i ja, dolje je čekala prva po-
moć. Disat ćeš. Disat ćeš. Izgo-
varala sam riječi kao mantru i po-
čela disati za tebe. Tvoj mi je sari
ostao u rukama. Morala sam ga
smotuljati i vratiti. Gledala sam
tvoju kožu, tamnosmeđu, tamni-
ju čak od moje. Ništa pepeljasto
na njoj. Samo trag konopca na
vratu. Nazvala sam Stephena.
Bio je u Greenwichu. Broj sam
dobila od Muriel, ali joj nisam
ništa rekla, samo “Moram govo-
riti sa Stephenom”. Morala je ču-
ti da ubrzano dišem. Mislim da je
mala Dora bila s njom svo vrije-
me. Ne bi mogla podnijeti užas
da sam dodirnula to dijete.

“Treba mi Stephenov broj,”
rekla sam Muriel. Na kraju sam
ga dobila. Čula sam kako se zag-
rcnuo dok je slušao, ali su riječi
koje je izgovorio bile sasvim mir-
ne. Kao da je bio pripravljen.

Rashidu sam rekla tek mnogo
kasnije. Vidjela sam ga na križa-
nju Pete i Četrnaeste, točno kraj
Nove škole. Naslonjena na zid,
rekla sam prirodnim glasom: “Je-
si li čuo za Sandhyu?”

Odmahnuo je glavom. Povje-
rovala sam mu, ispričala gole de-
talje. Kako sam te našla, znak
konopa na vratu, i dodala, “Bit će
joj dobro”.

“Dobro, dobro,” progutao je
knedlu. Bio je blijed, bljedi no
što sam ga ikada vidjela. U lijevoj
je ruci stezao knjigu.

“Imaš nastavu?” pitala sam,
trudeći se da budem ljubazna.

Klimnuo je. Napustila sam ga
i odšetala do stanice podzemne
željeznice na Union squareu.
Nisam imala hrabrosti da se
spustim, sama u tu tamu. Čutje-
la sam kako mi se tijelo trese.
Pronašla sam novčić i nazvala
Rinalda u ured. “Gospodin
Montesori je na sjednici. Da,
doista se vratio iz Napulja, ali je
na sjednici,” hladni mi je glas od-
brusio. Stajala sam kraj telefona
i čekala.

Onda sam izašla i šetala oko
Gandhijeva spomenika, gledala
kako se divlje cvijeće probija
kroz procjepe, gomile golubijih
govana osušenih vjetrom.

Slušala sam glasove osvijetlje-
ne suncem. Zovu te, zovu. ☐

PROZA

Jasmina

Bharati Mukherjee

Rođena sam osamnaest godina nakon nemira prouzročenih podjelom. Cijeli mi je svijet bilo selo Hasnapur. To ni u kojem slučaju nije bilo mrtva točka ravne, spržene, nasilničke zemlje. Sjećam se kako sam virila u kuću svoje prijateljice Vimle, paleći i gaseći prekidač za struju uvedenu u zidane kuće bogatih trgovaca na donjem dijelu ulice. Moja su braća mrzila Vimlina oca; iza leđa su ga zvali Krompir-babu, ali meni je bilo svejedno. Gola žarulja koja se ljuljala na kraju upletene žice bijashe magija! S dlanom na prekidaču, osjećala sam se vladaricom svega.

U našoj smo kući prije mraka morali završiti s jelom, čišćenjem, šivanjem, čitanjem. Ulje za glinene lampe bilo je skupo, a nije ga se moglo uvijek ni kupiti. Aveti i duhovi vladali su mrakom. Kad si imao struju mogao si protjerati i najzlobnijega duha. Kada je struja stigla u Hasnapur, a sve ju je više i više ljudi dobivalo, moja se majka žalila da će svi duhovi iz velikih kuća biti protjerani od prstena neosvijetljenih koliba – naše ili kolibe Mazbijevih, još udaljenije – gdje će se moći sakriti i prouzročiti nesreću.

Sjećam se kako je vladin čovjek pokrenuo ručnu pumpu te više nismo morali vući sudove pune vode s bunara ili s obale rijeke. U liječnikovoj sam ordinaciji prvi puta vidjela televizor. Liječnik je bio visok muškarac s brkovima koji je pokazivao ozbiljne video-filmove o djelatnosti malih obitelji i važnosti čistih ruku. Moje su ruke bile grube i iskrzane. Prokuhaval sam riječnu vodu tri-četiri puta, dok su svi drugi samo čekali da se blato staloži odmah počinjali piti.

Jedanput smo vidjeli pravi film – američki. Bilo je to u školi. Masterji je volio sve američko. Imao je nećaka u Californiji. Čitao nam je njegova pisma. Tamo su seljaci bili poput nas; i oni su se brinuli zbog vremena, obitelji su se u teškim prilikama okupljale, a svojoj su djeci ugovarali pristojna vjenčanja. Rekao je da će svijet biti razumniji ako njime umjesto generala i političara budu upravljali seljaci. Film je bio sinkroniziran na Hindi i u njemu se mnogo pjevalo i plesalo. Zvao se *Sedam seoskih djevojaka pronalazi sedam mladića za udaju*, ili tako nekako, ali pjesme nisu bile tako dobre kao naše, bombayske.

Mataji je stalno prigovarala Pitajiju zato što mi je dopustio da u školi ostanem šest godina, tri više od mojih sestara. Pitajijeva sestrina iz Armitrara pronašla je prikladne muževe. Sestrina, krupna, staromodna žena, pričala je da muškarci iz velikih gradova više vole nas, seoske djevojke, jer smo odgajane da bude-mo brižljive, a nemamo ni svoga mozga. Seoske su djevojke poput stoke; kamo god da ih vodiš,

bit će to i njihov put.

Moja dva brata, Arvind-prar i Hari-prar, otisnula su se u Julundhar nadajući se da će dobiti

mjesto u nekoj od tamošnjih tehničkih škola. Plan im je bio pronaći posao u nekom od Emirata – imali smo bratiće koji su se nazivali elektroinženjerima i koji su kućama iz Bahreina i Qatara slali stotine tisuća rupija. Bili su majstori za sve, kotlokrpe koji nikada nisu studirali. I bez pohađanja tehnološkoga instituta moja su braća mogla popraviti doktorov televizor. (Krompir-babu je poslao sina na institut u Loughborough, u Englesku, gdje se oženio Engleskinjom i nije se više nikada vratio, čak ni kada je Vimla umrla.) Hari-prar i Arvind-prar su se šalili da će me, kada dođe vrijeme ispita, prokrijumčariti u salu, kako bih mogla pisati za njih. Bili su ponosni zbog mene jer je Masterji rekao da pišem najbolje sastave na engleskom. Prevodila sam im uputstva za uporabu i pisala prijave za posao ili školu.

Iz ležaljke u dvorištu Pitaji se bunio tiho gundajući: „Misli li taj Masterji da si ti lotos koji cvjeta na kravljem dubru?“ ili „Donesi drvo! Skuhaj čaj! Nahrani kokoši!“ Mataji i ja smo mu ugađale jer je liječnik rekao da ima visok tlak. Ostala sam u školi.

Kućni me posao nije usporavao. *Voljela sam ga* obavljati. U zoru bih odgurnula služavku Mazbi i sama prokuhala mlijeko – četiri puta – jer ona nije imala pojma o čistoći i pasterizaciji. Neposredno prije sumraka, kad su najbolji sati za kupovinu jer su prodavači povrća skidali cijenu onome što nisu mogli prodati a što nisu mogli sačuvati preko noći, išla bih sa susjetcama i donosila majci najjeftiniju robu. Ženama je bilo drago kada bih išla s njima jer sam znala brzo zbrajati napamet i uvijek bih otkrila kada bi ih trgovac čilijima i limetama pokušao prevariti. Zauzvrat, najčangrizavija od svih žena podučila me je kako mogu spuštati cijene. Bila je udovica i za sebe je kupovala samo pola kilograma krumpira i luka (kao udovica zapravo nije ni smjela jesti luk); čak sam i tada znala da sam svjedok dopuštene pobune.

Dida, Pitajijeva majka, bila je jedina u obitelji koja se bunila zato što ostajem u školi, ali najveći je dio godine provodila u ašramu u svetome gradu Hardawaru i nije nas prečesto mučila svojim posjetama. Uzrečica joj je bila: „Iznosat ćeš sandale prije no što se ove riješiš.“ Ob-

račala se samo Pitajiju. Ponekad bi promijenila u „Neke žene misle da posjeduju svijet zato što su im muževi prelijeni da ih izbičuju,“ ali bi je Mataji samo zaobilazila čvrsto zatvorenih usta i oborene glave zastrte velom.

Prijelom se zbacio kada je Dida obznanila da joj je, uz pomoć pobožne i boležljive žene koja je živjela u istome ašramu, konačno uspjelo pronaći pogodnoga mladoženju spremnog da me odvede od roditelja. Nije mi bilo ni trinaest godina. Ženina sestra (Dida je mislila da sestra živi u Ludhiani, ali još će provjeriti) imala je susjeda koji je bio posljednik gotovo dvije stotine jutara dobro navodnjene zemlje. Znalo se da seljak ima četiri sina od kojih je jedan bio udovac s troje djece i trebala mu je žena koja bi se o njima brinula.

Mataji i Dida kao da su bili Sivaji i Aurangzeb iz Masterji-jeve knjige indijske povijesti. Bitka im je bila žestoka i bez riječi. U ovome je slučaju susjedstvo stalo na Didinu stranu. Udovčev je otac bio bogat, a Mataji je bila ogorčena žena nedovoljno razumna da spozna moju priliku za ugodan život. Tko sam ja da odbijem mladoženju kakav se pojavljuje samo jednom u životu?

Mora da je Masterji čuo da će me vjerojatno izgubiti zbog udovca iz Ludhiane. Jednoga se nedjeljnoga jutra biciklom dovezao do naše kuće od čerpiča, bijela mu je brada bila kicoški zategnuta, a duga kosa skupljena ispod naboranoga zelenkastog turbana, kako bi se sreo s mojim ocem, Hindu-gospodinom iz Lahorea. Čak je nosio i kirpan što je značilo da je to za njega posebna prigoda. Masterji je bio Sikh. Svi su Sikhi u našem selu, čak i preobraćeni pripadnici niže kaste Mazbij, pa i poneki starci, puštali kosu i bradu, ali se rijetko moglo vidjeti nekoga od njih hodati s ceremonijalnim bodežima priučvršćenim na grudima.

U školi smo mi, Hindu-djevojke, mislile da je Masterji religiozan, pobožan Sikh ali udaljen od zajednice; onda su se u razredu počeli pojavljivati pamfleti u kojima je optužen da je loš Sikh – zato što, na primjer, puši. Isprva smo pretpostavili da su plakati mangupka posla. Nova banda dječaka-Sikha, nazvali su se Lavovi Khalse, uživala je u akciji. Khalsa znači čist. Kao Lavovi Čistoće, banda se odijevala u bijele majice i hlače, s indigo-plavim turbanima, a svi su nosili teške kirpane na redenicima. Imali su novca za krstarenje motorima po bazaru, ali budući da su, kao i Arvind-prar i Hari-prar, bili seljačka djeca, pretpostavljali smo da novac za motocikle potječe od krijumčarenja alkohola i oružja u Pakistan. U selima u blizini granice krijumčarenje je bilo prihvatljivo zanimanje.

Kada je Masterji sišao s bicikla primijetili smo vlažnu crvenu mrlju na stražnjoj strani njegova turbana. Na mrlji su se još uvijek lijepile sjemenke rajčice. Lavovi su Khalse prešli na bacanje voća i kamenja sa svojih motocikla.

Služavka je privukla jedinu stolicu koju smo imali – staru drvenu kojoj je nedostajao naslon – do mjesta na kojemu su Pitaji i Dida raspravljali i otišla skuhati slatki čaj s mlijekom za muškarce. Mataji i ja smo ostale unutra,

nisu nas mogli vidjeti, a mogle smo ih slušati.

Čule smo kako Pitaji kaže: „Huligani! Sada bacaju štapove i kamenje. Sljedećega će mjeseca bacati bombe!“

„Dobro je,“ prošaputala je Mataji. „Govore engleski. Dida neće predstavljati problem.“

Masterji je razvijao svoj plan igre: „Nije to kao u Lahoreu. Lahore je bio Rim. Ali, kao što nas je učio veliki povjesničar Gibbon, tamo gdje je bio uspon bit će i pad. Huligani koji se uzdižu moraju se spustiti.“

Otac, omekšan analogijom, uzdahnu: „Trebali smo imati svoga Nerona da svira violinu dok smo gorjeli.“ I Masterji je bio iz Lahorea, gdje su čak i Sikhi, prema mome ocu, bili kulturni ljudi. Onda naglo presiječe pripremi razgovor. „Masterji, došli ste mi reći da usred ove prljavštine cvjeta jedan lotos, zar ne?“

U Hasnapuru se metaforički i doslovno stapaju. Na udaljenoj strani dvorišta, kraj tora s bikovima, lijepa mala služavkina kćerka lopatom je skupljala svježe gnojivo, gnječeci ga u slamnate gomilice koje je ravnala u kolače veličine dlana. Kolače je lijepila na zidove naše kuhinje i puštala ih da se osuše za gorivo.

Masterji ju je promatrao kako prerađuje bikovsko gnojivo. „Dužnost je učitelja, gospodine, ne spaliti cvijet s gnojom.“

„U ovoj zemlji“ – Pitaji se nasmija – „imamo previše ljudi a premalo bikova.“

„Da, da,“ složi se prebrzo Masterji, „u zemljama s pretoplom klimom Majka je Priroda odveć plodna. Stoga je važno da suvremene dame pohađaju obrazovanje drugoga stupnja i pronađu posao. One ne koriste prvu priliku da se okuju brakom i materinstvom. Zasiurno vam je poznato, gospodine, da u našem modernom društvu brojne pametne dame pronalaze posao?“

„Posao?“ upita Pitaji. „Što točno mislite? Dama koja radi za stranca? Novac koji prelazi iz ruke u ruku?“

Pitajijevo je lice karikiralo bijes. Na trenutak sam pomislila da će mrlja od čaja zatamniti Masterji-jev zeleni turban.

„Razuman sam čovjek,“ reče Pitaji. „Suvremeni smo ljudi. Neka djevojka odluči.“ Onda me je pozvao. Dotrčala sam. Držao me je za obje ruke. „Masterji želi da nastaviš ići u školu.“ Oslabio je stisak, dajući mi priliku da se otrgnem. Ostala sam. Nastavio je: „Masterji želi da radiš u banci. Da budeš stenografkinja. Imaš moj blagoslov. Želi da još bolje naučiš engleski, a i stenografiju. Želiš li raditi kao stenografkinja u Državnoj Banci?“

„Ne,“ rekla sam. „Ne želim biti stenografkinja. Niti blagajnica.“

Otac je bio zapanjen. Milovao je moje grube, izgrebane ruke. Okrenuo se Masterjiju, sav oduševljen. „Čuli ste izravno, iz djevočininih usta, zar ne? Odbija daljnje obrazovanje. Radi se o tome da pametne djevojke radeju pametne sinove, to je nakana prirode.“

Nisam izvukla ruke iz Pitajijevih dlanova kada sam rekla: „Želim biti liječnica i zasnovati svoju ordinaciju u velikome gradu.“ Kao liječnik s brkovima, u ordinaciji u bazaru, i ja sam željela skidati mrene, uglavljivati plastične noge na batrljke, stvarati čuda.

Otac zadahta, „Djevojka je luda! Napisat ću na poledini njezina rječnika: Djevojka je luda!“

Dida se prvi puta uplela. Rekla je na pandžapskome, „Krivi majku. Ludost je morala doći odnekuda. Majka je luda.“

Cijeloga dana, duboko u noć, slušali smo im glasove. „Djevojka je luda. Majka joj je luda. Cijela je zemlja luda. Kali Yuga je već došla.“

Još kasnije, čula sam udarce.

Ali ujutro Mataji reče: „Pre-domislili su se. Samo položi ispite s odlikom.“ Smijala se. Osmijeh joj je bio tako širok da se svježa posjekotina na gornjoj usni otvorila i ponovno počela krvariti. ☒

Preveo Davor Beganović

Roman *Manhattan Music* Meene Alexander (1951) paralelnim pripovijedanjem ocrtava pripovijesti dvaju, na prvi pogled, temeljito različitih junakinja: Sandhyje Rosenblum i Draupadi. Dok je Sandhya indijska emigrantkinja udana za američkoga Židova, Draupadi je (ime ukazuje na nasilnu boginju iz hinduske mitologije) rođena u Americi kao potomak indijskih radnika na trinidadskim plantažama. Struktura je romana zasnovana na smjenjivanju različitih pripovijednih postupaka. Sandhyjina je priča (čije je središte ljubavna veza s Palestincem Rashidom) predočena ili pripovijedanjem u trećem licu ili unutarnjim monolozima koji, kao što je slučaj u poglavlju „Obrat“, tendiraju prelasku u struju svijesti. „Draupadi“ su poglavlja takorekuć umjetna. Svakome prethodi moto, izabran iz kanonizirane tradicije moderne, ispričane današnje u dosljedno u prvome licu, ali s racionalnog gledišta umjetnice koja kontemplira svoj „položaj u svijetu“. Vezivno tkivo obaju pripovijesti tvore spoznaje o izvorno „indijskom“ (istočnom) i o izvorno „ženskom“ koje se profiliraju negativno, u odnosu na svoje antipode – „američko“ (zapadno) i „muško“.

Moj bi osobni favorit za predstavljanje Bharati Mukherjee (1940) bio njezin roman *The Holder of the World*, bogato intertekstualno tkanje vezano uz *Scarlet Letter* Nathaniela Hawthorna kojim se rekonstruira netipično geografsko-imigrantsko kretanje – iz Amerike u Indiju. No, s mojim je prvobitnim polazištem bilo lakše uskladiti *Jasmine*, tekst koji rekonstruira tegobni prijelaz naslovne junakinje iz indijskoga seoskog okoliša, preko urbano-ga New Yorka, do Iowe koja funkcionira kao slika u ogledalu ishodišne točke. U pozadini se tijekom radnje ustrajno pojavljuje slika o podjeli Potkontinenta, na kojoj se Jasminina životna pripovijest može odčitati kao višestruko ponavljanje protjerivanja, bježanja, vanjske i unutarnje emigracije. Jasminino će naizgled beskonačno kretanje smirenje pronaći tek u braku s paraliziranim zemljoposjednikom Budom, nekoj vrsti simboličkoga sjedinjenja dvaju udaljenih, a ipak sličnih svjetova naznačenog u naivnoj Masterji-jevoj viziji o srodnosti američkoga i indijskoga seljaka. ☒

proizvodi ogromna količina novih knjiga. Kako vi, kao književni znanstvenik, doživljavate tu situaciju? Kakvu šansu ima knjiga

ničkim jezikom, nitko na temelju minimalnih razlika između njemačke i austrijske uporabe zajedničkog jezika neće ozbiljno tvrditi da postoje supstancijalne razlike između ovih dviju literatura. Autorima kao što su Robert Musil, Hu-

kušao sadržajno definirati bit austrijske književnosti, time bih ujedno rekao i to da svi oni tekstovi u kojima nema određenih sadržaja ne mogu biti pribrojeni austrijskoj književnosti. Čak i ona najopćenitija i najispravnija definicija koju

austrijskom specifičnošću donekle uočavam kod autora kakvi su Thomas Bernhard, Peter Turrini, Elfriede Jelinek, Marlene Streeruwitz, Werner Schwab pa čak i Gert Jonke. Tu bih specifičnost označio kao istodobno antinaturalistički i antirealistički karakter njihovih scenskih djela. Redom su to tekstovi koji su usredotočeni na jezik, tekstovi koji češće žive od jezičnih bravura, retoričnosti, neologizama i miješanja stilova, negoli od same dramske radnje. To, primjerice, kod Jonkea i Jelinekove stvara poteškoće pri prevodenju i transpiriranju u druge suodnose. Ono povezujuće i specifično *austrijsko* bit će možda u tome da se ti komadi nalaze u jezično-refleksivnoj tradiciji koja preko Huga von Hofmannsthala vodi sve tamo do Johanna Nestroya.

Gert Jonke

Recepcija jednog autora u nekom drugom literarnom miljeu u književnim se krugovima doživljava kao događaj pun napetosti. To je ovih mjeseci slučaj s opusom Gerta Jonkea u Hrvatskoj. Budući da ste se njegovim djelom bavili već dulje vrijeme, zamolio bih vas da skicirate kratak portret ovoga u mnogo čemu osebnog, literarno originalnog austrijskog autora.

– Danas pedesetpetogodišnji Gert Jonke rođen je u Klagenfurtu. Riječ je o najmaštovitijem austrijskom autor. To se odnosi na njegove teme, oblike i prije svega na jezik. On je originalan isto onako kao što su to veliki slikari i skladatelji, poput kojih i on ima svoj vlastiti rukopis što ga se ne da zamijeniti s nekim drugim. Tko god pročita barem nekoliko Jonkeovih stranica, uvijek će biti u stanju prepoznati ovu prozu – čak ako uz nju ni ne stoji autorovo ime. On ima oseban glas koji je nemoguće ne prepoznati, svoj način vođenja misli i građenja rečenice, u čemu ga nitko nije kadar plagirati. Njegovi književni tekstovi (romani, pripovijesti, kazališna djela) pretaču poznati nam svijet u dosad nečuvene jezične melodije. Njegovi su tekstovi pustolovine za uho, oko i um, pustolovine što su upravljene protiv čudljive stvarnosti. Njegova je književnost nešto poput novog organa čutilnosti koji svijet prirode i svijet ljudske naravi opaža, kako u njihovim rastrzanostima i oštećenostima tako i u njihovim neslućenim i neotkrivenim mogućnostima. I ma kako da su fantastični i nečuveni Jonkeovi literarni izumi, uvijek su prožeti neuništivom čežnjom za srećom, lakoćom i ljepotom, ali su ujedno i najdublje politički natopljeni, jer stvrđnuto smatraju neočvrstulim, prikazujući nepredodivo čudesno mogućim.

Kada bi Austrijanci u svojoj imaginaciji zaželjeli pojmiti što je to pjesnik, svakako bi sebi morali predložiti Gerta Jonkea.

Koruška – zemlja pjesnika!

Regionalne književne scene? Možete li vi iz očista Austrijanca, koji je stjecajem okolnosti i germanist, štogod započeti s ovom zvučnom sintagmom? Kako biste kao netko tko je rodom iz Vorarlberga ukratko opisali aktualnu korušku književnu scenu?

– Moj odgovor nadovezuje se na razmišljanje što sam ga ovdje već kratko naznačio, a to je – povijesno gledano – činjenica koja zorno pokazuje da regionalna raspodjela literarnih talenata proturječi svim statističkim vjerojatnostima. Austrijska savezna zemlja Koruška s nešto više od pola milijuna stanovnika, upravo onoliko koliko ih

Klaus Amann, austrijski germanist

Postoji li austrijska književnost?

Nitko na temelju minimalnih razlika između njemačke i austrijske uporabe zajedničkog jezika neće ozbiljno tvrditi da postoje supstancijalne razlike između ovih dviju literatura

Sead Muhamedagić

U gledni austrijski germanist prof. dr. Klaus Amann (1949.) nedavno je u dva navrata boravio u Zagrebu. Najprije je početkom prosinca prošle godine bio gost na Odsjeku za germanistiku Filozofskoga fakulteta; predmet njegovih izlaganja bilo je stvaralaštvo austrijskog pisca Gerta Jonkea. Boravak u Zagrebu zbivao se tijekom međunarodnoga kazališnog projekta kojim je u Zagrebačkom kazalištu mladih 20. siječnja zaživio Jonkeov *Insektarij* – izvođački zahtjevna predstava koja je na našim prostorima neformalno inaugurirala europsku godinu (stranih?) jezika (pridjev u zagradi s upitnikom usputna je digresija, jer se u nas ova godina odveć pragmatiski ograničeno shvaća kao sredstvo popularizacije učenja stranih jezika). Do drugog Amannova posjeta Zagrebu došlo je spontano. Bila mu je, naime, želja vidjeti što su naši glumci iznjedrili iz nepodatkna i kadšto izrazito nazubljena Jonkeova izričaja što se ne strukturira na način koji pogoduje scenskom prikazivanju. Tim je dragocjenija bila mogućnost usporedbe zagrebačke predstave s bečkom praišvedbom i stuttgartskom izvedbom *Insektarija*. I on kao i sam autor bili su zadovoljni našim uprizorenjem, pa je stoga realno očekivati da ova predstava, unatoč nedorečenostima o kojima je kritika rekla svoje, neće prebrzo nestati sa ZKM-ova repertoara.

Slušajući Amanново kazivanje koje je, daleko od profesionalne nadmenosti, svjedočilo da se kod njega doista radi o pasioniranu ljubitelju književnosti, došao sam na ideju zamoliti ga da za naše čitatelje progovori o nekim zanimljivim temama što se djelomice nameću svakom koga zanima književnost, dok s druge strane neke od tih tema nužno prate u nas trenutačno jače izraženu potrebu za sustavnijim promatranjem austrijskoga literarnog obzora. O svom sugovorniku još bih rekao da je redoviti profesor novije njemačke književnosti u Celovcu. Usto je i ravnatelj ustanove koja nosi ime Roberta Musila. Istodobno je to znanstveni institut, književni dom (Literaturhaus) i središnji literarni arhiv Koruške. Urednik je i priređivač brojnih edicija, autor zanimljivih knjiga među kojima se posebice ističu monografske studije o Ingeborg Bachmann (1997.), o Gertu Jonkeu (1998.) i o Werneru Kofleru (2000.).

Njemačka pluricentričnost

Danas se uvijek iznova govori o tome da se vrijeme knjige primiče kraju. Unatoč tome i nadalje se

Svaka supstancijalistička definicija koja bi htjela odrediti nacionalni karakter ili nacionalnu književnost sadrži u sebi nešto eliminirajuće i nužno je ideologijske naravi

u obliku u kojemu je poznajemo? Može li se, po vašem mišljenju, bespapična knjiga promatrati kao prednost ili kao nedostatak?

– Knjiga je daleko više od nosača informacija ili pak pukog sredstva za rad. Komunikacijski oblici što ih omogućuju elektronički mediji nipošto neće dovesti do iščezavanja ili obezvređivanja knjige, kao što ni pronalazak fotografije nije obezvrijedio ili potisnuo slikanje. Raspoloživost i mogućnost korištenja onoga što se tijekom nekoliko stoljeća u ovim krajevima tražilo i većinom nalazilo svakako je, doduše, zahvaljujući elektroničkim medijima, znatno prošireno, no ti novi oblici pohranjivanja i prenošenja podataka neće moći nadomjestiti oblike na koje smo navikli. Ni istarska kuhinja neće biti nadomještena jeli-ma iz Mc'Donaldsa. Utjeha je to za sve one koji i u budućnosti kane jesti i čitati.

Od austrijskog bića do austrijske književnosti

Tijekom posljednjih desetljeća u Austriji se (a sve više i u Njemačkoj) diferencira između različitih književnosti na njemačkom jeziku. Sintagma austrijska književnost u Austriji se vrlo rado i nerijetko s osjećajem istinske samosvijesti upotrebljava s obzirom na suvremenu domaću književnu produkciju. Kako vi kao germanist vidite ovaj očigledni trend? Koji su kriteriji u osnovi ovakve diferencijacije?

– Premda su prema jednoj izjavi što se pripisuje Karlu Krausu Austrijanci i Nijemci razdvojeni zajed-

go von Hofmannsthal i Rainer Maria Rilke – svi rođeni u većim ili manjim gradovima K. & K. Monarhije – nikada ne bi ni palo na pamet da se označavaju kao *austrijski* pjesnici. Oni su se posve samorazumljivo nazivali i osjećali *njemačkim pjesnicima*. Ovakva su etiketiranja plod povijesno bolnih iskustava. Osobito je nakon katastrofe razornog nacističkog rata za koji su Austrijanci podjednako krivi i suodgovorni postojala jaka i od svih mogućih političkih institucija pospješivana potreba da do izražaja dođe distanciranje od Njemačke. Zajedničkim nastojanjem novinara, političara, pisaca, povjesničara i ostalih *rodonačelnika* tragalo se za nečim što je na koncu *otkriveno* kao *austrijsko biće*, za koje se tvrdilo da je s mukom (neoštećeno) prebrodilo to krvavo vrijeme nacizma. To je *austrijsko biće* najzad bilo pronađeno u *austrijskoj književnosti*, a sastojalo se od onoga što smo o sebi najradije vjerovali u mislima: od nešto domoljublja, malko katolicizma, malo habsburgovske nostalgije, od veličanja Beča kao metropole u stilu pjesme *Wien, Wien, nur du allein* i napokon od držanja koje se skrutilo kao karakterno nacionalno obilježje što je u *Šišmišu* Johanna Strauša tako nenadmašno formulirano: “Sretan tko zaboravi što se ne da mijenjati”. Iznasašće *austrijske književnosti* nakon godine 1945. zacijelo je bio neophodan čin koji je uzvatio i rekvirirao ne samo sve ono što je u kulturnom smislu bilo dobro i dragocjeno, ne odbacujući pritom čak ni emigrante i prognanike, kako bi se iz toga izbio politički kapital. No, s druge je strane s time bio povezan ozbiljan napor da se Austriji u liku Druge Republike, uzdrmano nacističkim samorasapom i često potiskivanim sudioništvom, iznova priskrbi samosvijest, čvrstina i neki novi identitet. Nedvojbeno će svaki barem donekle načitan čovjek priznati da u Njemačkoj i Austriji na temelju politički i povijesno različitih odnosa, drukčijih umjetničkih tradicija i raznorodnih socijalnih i kulturnih miljea, barem počev od baroka pa nadalje, postoji i različit književni kontinuitet. Uvelike različiti povijesni i politički preduvjeti proizveli su sadržajno i formalno posve raznorodne literarne posebnosti. Spomenut ću ovdje bečki pučki teatar, zatim književnost koja počiva na *habsburgovskom mitu* (aludiram tu na jednu često citiranu Magrisovu knjigu) i napokon književnost na razmeđu stoljeća sa Schnitzlerom, Hofmannsthalom, Musilom, ali isto tako i s Karlom Krausom, Josephom Rothom; tu je zatim i književnost jezičnog eksperimenta nakon 1945. (Bečka grupa, Ernst Jandl). No, svaki pokušaj da se ove austrijske specifičnosti stiliziraju kao *karakterna obilježja* istodobno u sebi krije svojevrsnu opasnost. Svaka supstancijalistička definicija koja bi htjela odrediti *bit neke zemlje, nacionalni karakter* ili pak *nacionalnu književnost* sadrži u sebi nešto eliminirajuće, a ono je pak nužno ideologijske naravi. Kad bih po-

bih mogao odabrati – ona koja bi se odnosila na njezino građevno tkivo, pa bi tako ispalo da je austrijska književnost pisana samo na njemačkom jeziku – sadržavala bi i onu izopćujuću, ideologijsku komponentu. Ova bi definicija izrazila stav da književnost gradišćanskih Hrvata i koruških Slovenaca nisu dio *austrijske* književnosti, jer nisu pisana na njemačkom jeziku. S druge je strane potpuno legitimno književnost što je pišu *austrijske* autorice i autori nazivati *austrijskom* književnošću. Definijski kriterij ovakve klasifikacije nije stoga neko *austrijsko biće*, ma kako ga mi definirali, nego je to činjenica da pisac posjeduje austrijsku putovnicu, ili pak da pisac – kako je to prilikom dodjele Nobelove nagrade učinio Elias Canetti – sam sebe nazove *austrijskim* autorom, jer je svojim učiteljima smatrao Musila i Krausa. Iz službenih ili pak osobnih zapisaka eventualno se da dnu utvrditi više ili manje slučajne srodnosti, ali to sigurno nije dovoljno da se iz toga izvedu nekakve nacionalne značajke.

Uspješni dramatičari

Osobit prodor austrijskih autora u međunarodnim se okvirima najprije dogodio u poetološkim odrednicama drame (Bernhard, Handke, Turrini, Jelinek, Mitterer, Schwab), iako je poprilično živo kako u proznom tako i u lirskom stvaralaštvu. U kojoj se mjeri pojedini od ovih autora mogu promatrati kao reprezentanti određene (u ovom slučaju svakako austrijske književnosti s određenim nacionalnim predznakom)?

– Zapanjujući nacionalni, pa uskoro potom i međunarodni odjek što su ga neki austrijski autori pos-

Kada bi Austrijanci u svojoj imaginaciji zaželjeli pojmiti što je to pjesnik, svakako bi sebi morali predložiti Gerta Jonkea

tigli tijekom triju posljednjih desetljeća dijelom je u suodnosu i sa sretnim okvirnim uvjetima, kao što je primjerice pojava niza važnih režisera (tu se posebice ističe Claus Peymann) koji su se intenzivno latili suvremene austrijske drame. To bi – usput rečeno – možda moglo imati veze i s time da se tijekom posljednjih godina ni u njemačkoj drami nije događalo ništa osobito (iznimka je ovdje svakako dramatičar Botho Strauss). Iz ove činjenice ne bih izvodio ništa drugo osim tvrdnje da su literarni talenti na začuđujući način neravnomjerno raspoređeni po svijetu, pa se ta krivulja statistički ni ne može pratiti.

Zajedničko obilježje što bismo ga možda mogli smatrati nekom

broji neki njemački grad srednje veličine poput Stuttgarta, mogla se, izuzmemo li više-manje slučajno rođenje Roberta Musila u Klagenfurtu (1880.) u kojemu je proveo samo jedanaest dojenačkih mjeseci, tijekom dugih stoljeća podičiti najčešće pjesnicima čija poznatost nije prešla granice njihova užeg zavičaja. No, nakon Drugoga svjetskog rata nešto se izmijenilo. Tijekom pedesetih godina istodobno su se iz ništavila pred javnošću pojavile čak dvije pjesnikinje: obje međusobno potpuno različite, obje u samom vrhu pjesništva na njemačkom jeziku što je nastalo u drugoj polovici netom minulog stoljeća. Christine Lavant, pjesnička autodidaktkinja, najčešće živeći u oskudnim prilikama, uzmogla je pronaći osebujan lirski izraz što ga čine elementi kao što su priroda, mit, magija i religija, iz kojih pjesnikinja tugom i pjevom gradi impresivan i samosvojan literarni krajolik; Ingeborg Bachmann, koja je kao malo koja pjesnikinja njemačkog jezika poslije prošlog rata bila predstavnik *ženskog* pisma, pa je tako u svojoj ulozi spisateljice postala nešto poput mita. Ako je pojava ovih dviju važnih pjesnikinja u jednoj tako maloj i u mnogo čemu zaostaloj regiji gotovo nevjerojatna, onda se može reći da gomilanje literarnih talenata u generaciji koja je slijedila umalo graniči sa čuđom. Nema trenutno u Austriji nijedne regije (milijunski grad Beč, naravno ovdje ne uzimamo u obzir), u kojoj se kao u Koruškoj u dobnom rasponu od četrdeset do šezdeset godina nalazi tako mnogo zanimljivih i važnih autora. Od onih najpoznatijih spomenut ću ih tek nekolicinu: Peter Handke, Gert Jonke, Werner Kofler, Peter Turrini, Lilian Faschinger, Helga Glanschnig, a među onima koji pišu na slovenskom ističu se Florjan Lipuš, Gustav Januš i Maja Haderlap. Zanimljivo je da dobar dio ovih autora više ne živi u Koruškoj. Možda su uskočali i malenost zemlje, pritisak vrlo tradicionalnog i politički rigidnog miljea preduvjet za razvijanje senzibilnosti, pronicljivosti i potrebe za izražavanjem, ali se baš tu nije moglo naći okružje za spisateljski rad.

Poticađ izdavačima

Evo nam sada prilike da i neke entuzijaste iz hrvatske izdavačkonakladničke branše senzibiliziramo za neke zanimljive pisce i knjige iz Austrije. Što biste nam sugerirali iz perspektive iskusna i pasionirana čitatelja?

– Većinu onoga što je napisao Ernst Jandl, premda će mnogi njegovi tekstovi prevodioce suočiti s velikim problemima; koješta iz pera Thomasa Bernharda, kako prozu tako i komade kao npr. *Frost (Mraz)*, *Heldenplatz (Trg heroja)*, *Vor dem Rubestand (Pred odlazak u mirovinu)* itd.; mnoge stvari H. C. Artmanna (riječ je o nedavno preminulom čarobnjaku riječi i velemajestoru literarne fantazije); štošta iz opusa Petera Handkea (spomenuti su mnogi već prevedeni naslovi, nap. prir.); od Gerta Jonkea barem obje novele o skladateljima (o Händelu i von Webernu), kao i kazališni komad o Beethovenu pod naslovom *Sanftwut und Ohrenmaschinist (Blagobijes i ušni strojar)*; prozu Josefa Winklera, roman *Spielplatz der Helden (Igralište junaka)* Michaela Köhlmeiera te Ransmayrov roman *Die Schrecken des Eises und der Finsternis (Strahote leda i mra-ka)*. I na koncu kao posebnu lirsku poslasticu pjesme koruške Slovenke Maje Haderlap. ☒

kazalište

Tehnike režiranja svetog

Uz kult praznine Naranče u oblacima Ivane Sajko i religioznu etiku ljubavi prema bližnjem predstave Brat magarac Renéa Medveška

Nataša Govedić

Malo proširujući Krležin izbor Marsa za književno ustoličenog *hrvatskog boga*, ZKM-ov repertoar trenutačno nudi dvije nove predstave čiji su protagonisti ili Sveci ili Stvoritelj Osobno. Jedna je napravljena prema svim pravilima kazališne izvrsnosti, upravo u tehničkom smislu pokazujući ozbiljnost i preciznost klasičnog kazališnog obrazovanja i individualne Medvešekove darovitosti za polifunkcionalan te scenski atraktivan detalj (mislim na *Brata magarca*). Kao i u naizgled naivnom kôdu redatelja Federica Fellinija, kod Medveška i najobičnija marama može postati zanosna metafora igre. Medvešek nam se obraća svim elementima složenog i zrelog kazališnog jezika: dijalogom, akcionim i neakcionim monozima, govorenjem *ad spectatores*, monološkim govorenjem u stranu, autorskim tehnikama karakterizacije likova, polilogom,

mimskim ekskursima, razradnim glazbenim citatima, dinamičnim tempom izvedbe, stalnom dekonstrukcijom scenog-

rafske postave, višestrukim tematiziranjem događaja... Riječju: gozbom kazališne profesionalnosti, u kojoj i glumačka ekipa, na čelu s novopridošlim Krešimirom Mikićem te prokušano sugestivnom i ovaj put nepokolebljivo vedrom Natašom Dorčić, sudjeluje maksimalno predano. Druga je pak ZKM-ova predstava o Onostranosti, u režiji Borne Baletića, napravljena kao naivna i statična izvedbena "ilustracija" dramskog teksta Ivane Sajko, slijedeći slovno zna-kovlje drame, no pritom ne poštujući autoričine naputke o metaforičnosti naracije te o raskidanju i sa samom idejom linearnog pripovijedanja, nego inzistirajući na uguravanju *simbolističke drame* u kraj devetnaestostoljetnog "dobro skrojenog komada". Nesporazum je, dakako, strašan: rekla bih da je *Naranča u oblacima* jedna od najlošijih predstava trenutačnog ZKM-ova repertoara; do te mjere scenski nedomišljena da je ne uspijeva spasiti čak ni sjajna scenografija Gorana Petercola; scenografija koja doseže kvalitetu iznimne likovne instalacije. Ne uspijeva je spasiti ni doista sposobna glumačka postava (spomenimo Mariju Kohn, Doris Šarić Kukuljicu, Edvina Liverića, Zorana Čubrila), ni videoprojekcije napravljene u stilu prikazivanja "kriptičnoga" vizualnog prostora i kriptičnog identiteta protagonista. Predstavi *Naranča u oblacima* nedostaje, naime, redateljska osoba koja u njoj vidi ikakvog smisla.

Ideologija i interpretacija

Čak i što se tiče otvorenog izražavanja i istraživanja vlastite ideologijske pozicije, koja pritom ne zapada u jeftinu religioznu propagandu, Medvešek je mnogo **hrabriji** redatelj od Borne Baletića. Najviše čega se

Baletić uspijeva sjetiti glede religiozne hijerarije vjerskih instanci tiče se redateljeve odluke da svom glasu dodjeli ulogu Boga

koji se junakinji *Naranče u oblacima* paternalistički obraća u *of-fu*; vjerojatno zato da bi nas još jednom podsjetio na tradicionalnost vlastita pristupa redateljskom poslu. Pa ako Medveška zanima Gospa Siromaštvo, sa svim njezinim socijalnim te sakralnim implikacijama brige za drugoga, skromnosti i društvene kritičnosti, Baletić svoju junakinju Shillu (svojevrsku Gospodu Iluziju) tretira kao *zadnju glupaču*, čijim se snovima publika može jedino "posprdnno smijati". Ali ne smije se: budući da je publika onaj element kazališta koji nikada ne valja podcijeniti, publika ovu predstavu gleda sa strpljenjem i slabim pljeskom nezadovoljstva. Baletića nadalje zanima retorika praznine, buke (glazbenog urlanja) i bijesa (glumačkog podvlačenja nasilništva), postižući tek zamornu razvučenost prizora i minimum glumačkog angažmana. Ako se složimo sa sada već klasičnim teoretičarem značenja, Rolandom Barthesom, prema kojem "interpretirati tekst nije pronaći njegovu (više ili manje opravdano, više ili manje slobodno) značenje, već, naprotiv, poštovati *pluralnost* mogućih značenja", ispada da Medvešek *umije* redateljski čitati legende o Sv. Franji, DODAJUĆI im na slojevitosti, dok Baletić s tekstom Sajkove čini suprotno: reducira ga na scenske klišeje. Time *Naranča u oblacima* postaje i izrazito konzervativan tekst o nepobjedivom vojničkom nasilništvu unutar zagrobne zone (za koji je vezana i radnja drame). *Brat magarac*, naprotiv, svetost pokazuje kao ispadanje iz konvencije, igru i kooperativnost. Na zemlji; među Živima.

Pretpovijest

U nešto ranijoj teološkoj postavici domaćeg glumišta, bili smo

preplavljeni Matišićevim *Andelima Babilona* te Jergovićevim krlatim kerubinima pod imenom Dar i Smijeh (u drami *Kažeš Andeo*), ali to je bio tek prilično duhovit *uvod* u opći porast *ozbiljnih* bogoavljenja. Naglasila bih da svete instance Sajkove i Medveška nipošto ne pokazuju teoloških srodnosti: Sajkova smatra da je Bog sadistički DJ, dok ga Medvešek vidi kao rasplesalog Franju Asiškog (zanimljivo je da ga oboje bar donekle čitaju u glazbenoplesnom ključu), ali ono što ove dvije predstave ipak približava tiče se dvostruke dramatičarske zainteresiranosti za prostor onostranosti, prostor legende te potrebu izravnog susreta s *apsolutnim Drugim*: božanstvom. Odakle ova čežnja? I kako to da se, recimo, Medveškov opus podudara s očekivanjima publike: najnoviji je dokaz dodjela *Bratu magarcu* prestižne nagrade Festivala malih scena u Rijeci. Čeznemo li, možda, kolektivno za medveškovskom *etikom odgovornosti*? Kako one redateljske, tako i one glumačke i ljudske? Je li možda stupanj ravnodušnog kaosa unutar domaćeg glumišta dosegao točku zasićenja (voljela bih da je to *mo-guće*)? Bilo kako bilo, *Brat magarac* je *novi* stadij u razvoju jednog iznimno sposobnog redatelja: već bi i tu činjenicu u zemlji rutinskog stagniranja mladih (a i onih sve manje mladih) umjetnika trebalo uzeti kao neporecivu vrijednost. *Naranču u oblacima* voljela bih vidjeti u boljoj režiji: Ivana Sajko i pored sve svoje mladosti zaslužuje darovite upravitelje. No, kako ne mogu zamisliti da bi jedan Krleža odustao pred preprekom nekadašnje (ili sadašnje!) devetnaestostoljetne logike uprizorenja svojih drama, nad kojima se zgražao ni manje ni više nego HNK-ov intendant Josip Bach, tako ne vidim ni razloga zašto inovativna dramaturgija Sajkove ne bi još malo putovala do svoga maštovitijeg scenskog odredišta. Ne sjećam se da je ijedan umjetnik ikada izjavio kako su ga prepreke dovele do "sloma": slamanje je tek isprika onih koji se umjetnošću nikada nisu ni kanili ozbiljno baviti. ☒

Shopping & Fucking ili europski novi val

U slučaju "nove europske drame" nije riječ o – parafrazirajući jednu od dvojbi iz Bokina selektorskog pledoajea – pokretu koji još očekuje svoj manifest, nego tek «nizu autora rasutih Evropom»

Hrvoje Ivanković

Prisustvujući prije četiri godine najvećem europskom radiodramskom festivalu Prix Europa u Berlinu, ostao sam zatečen brojem novih drama koje su se bavile temama o kojima inače čitamo u najmračnijim zakutcima crnih kronika: nasilje u obitelji, seksualno zlostavljanje, incest, perverzna sklonost prema bezrazložnom zločinu, suicidalnost i drugi oblici autodestrukcije bili su lajtmotivi koji su se ponavljali u bar petnaestak drama nastalih u jezično, kulturno i sociopolitički posve različitim sredinama, od Velike Britanije i Skandinavije do Balkana i slavenskog istoka. Na svakodnevnom okruglim stolovima dosta je diskutirano o toj pojavi; pokušavalo se prodrijeti do njezinih početnih impulsa, prepoznati joj korijene u društvu i umjetnosti te je proglasiti trendom ili je bar ugurati pod neki zajednički nazivnik. No, nije išlo; razlike u pristupu i izrazu bile su veće nego sličnosti, pa mi se s ove distance samo jedan od često ponavljanih zaključaka, onaj kako je sa sličnim temama dokumentarna radiodrama bila zaokupljena već nekoliko godina, čini donekle važnim za razumijevanje fenomena što će tek kasnije biti uokviren upitnom terminološkom odrednicom «nove europske drame». Ako išta, te je tekstove, naime, ujedinjavala snaga kojom su kritizirali društvenu stvarnost, progovarajući nerijetko do šokantnosti izravnim jezikom o do tada uglavnom tabuiziranim temama. Tada, dakako, nisam mogao znati kako je upravo te 1997. godine novi val europskih dramskih pisaca definitivno stupio na (kazališnu) scenu: na repertoaru londonskog Royal Courta bili su svi dijelovi Leenanske trilogije (*The Leenane Trilogy*) Martina McDonagha te drama *Shopping & Fucking* Marka Ravenhilla, u edinburškom Traverse Theatreu igrani su *Anna Weiss* Mikea Cullena i *Noževi u kokošima* (*Knives in Hens*) Davida Harrowera, tada dvadesetpetogodišnji Marius von Mayenburg dobio je Kleistovu nagradu za Vatreno lice (*Feuergesicht*), u Beogradu je praižvedena *Beogradska trilogija* Biljane Srbljanović. Godinu dana ranije praižvedena drama Ende Walsha *Disco Pigs* počela je svoj proboj na europske pozornice.

Upitnik i veliko slovo

Od gore spomenutih drama čak ih se pet našlo na nedavno (od 3. do 10. svibnja) održanom Osmom međunarodnom festivalu malih scena u Rijeci, što ga je selektor Jasen Boko koncepcijski odredio pitanjem: «Postoji li Nova europska drama?». Upitnik i veliko početno slovo sintagme u ovom su slučaju itekako znakoviti. Naime, odgovor je istovremeno i da i ne, dakle jednako kontradiktoran i paradoksalan kao i postavljeno pitanje. S jedne strane teško je poreći da više-manje točno znamo na koje pisce i kakva djela mislimo kada upotrebljavamo sintagmu «nova europska drama»: o njoj se, pokatkad pod nazivnikom «shopping & fucking dramaturgije», «drame sperme i krvi» ili «novog vala europskih dramatičara», problemski piše u najuglednijim kazališnim časopisima i govori na kazališnim simpozijima i festivalima. Jednako tako, međutim, u slučaju «nove europske drame» nije riječ o – parafrazirajući jed-

nu od dvojbi iz Bokina selektorskog pledoajea – pokretu koji još očekuje svoj manifest, nego tek o «nizu autora rasutih Evropom», od Irske i Škotske do Jugos-

tih i osamdesetih koji su zbog provokativnosti izraza i stavova, te otvorenog bavljenja «najodvratnijim» detaljima različitih fenomena socijalne patologije bili

Treba li, uostalom, ponovno podsjećati kako u Hrvatskoj nisu igrani ni Mayenburg, ni Ravenhill, ni Walsh, ni Sarah Kane; štoviše, nedavni je pokušaj postavljanja njezine Fedrine ljubavi u Dramskom kazalištu Gavella propao nakon što su tri glumice tog kazališta odbile igrati glavnu ulogu u tako opscenom komadu

lavije i Bugarske, «koji samo pišu o onome što ih muči» i koje, prije ičeg drugog, povezuje neslaganje sa slikom svijeta na izmaku tisućljeća. Napominjući kako je riječ o fenomenu začetom u Velikoj Britaniji negdje polovinom devedesetih, Boko u spomenutom tekstu sondira društvene okolnosti koje to neslaganje provociraju. Nova je europska drama, kaže on, reakcija autora na «rasap iluzija o sretnoj, ujedinjenoj Evropi; na povratak konzervativizma; krvoproliće na Balkanu; propadanje obiteljskih vrijednosti; na posljedice tačerizma u Velikoj Britaniji...». Teoretičari, pak, primjećuju kako je dramska književnost bila najmanje dvadesetak godina u zaostatku za onim što se u svijetu umjetnosti (uključivši tu i neke segmente izvedbene umjetnosti) i znanosti događalo, te kako je «nova europska drama» samo logični, no i dobro no zakašnjeni odjek te umjetničke i genetsko-tehnološke renesanse.

Kasna buđenja

U međuvremenu su «dešifrirani» i umjetnički korijeni fenomena: američka i engleska postpunk scena s tekstovima autora poput Iana Curtisa, Nicka Cavea ili Stevena Morriseya i njihovom autodestruktivnom mješavinom ljubavi i politike, socijale i ekonomije, seksualnosti i agresije; tekstovi američkog, poglavito feminističkog, performansa sedamdes-

posve marginalizirani (tijekom osamdesetih redovito ih je objavljivao Schechnerov časopis TDR); obnovljeni kult tijela i body art kojim su umjetnici bez ikakvih skrupula progovorili o glavnim temama «dramaturgije sperme i krvi», te poezija stigmatiziranih angloameričkih pjesnika od Sylvie Plath, Allena Ginsberga i Williama Burroughsa do pjesnika/performera poput Davida Antina ili Patti Smith. Množina umjetničkih impulsa i različitost društvenih nadahnuća teško se mogla jednosmjerno kanalizirati; ono što razdvaja jednog Nikolaja Kolljadu, Ljudmilu Razumovsku, Biljanu Srbljanović ili Dejana Dukovskog od Mayenburga, Sarah Kane, Ravenhilla ili Walsha mnogo je očitije od onog što ih spaja, tako da o nekom spontanom homogeniziranju ni slučajno ne može biti riječi. Prije bi se moglo govoriti o određenom sinhronicitetu u konačnom razbijanju anakronih dramskih formi koje su u prethodnih dvadesetak, pa i više godina, vladale suvremenom europskom dramom. Europski dramatičari konačno su pronašli novi izraz i formu, konačno su oslobodili svoj jezik, konačno su počeli pisati o temama koje nas se tiču i koje nas svakodnevno pritišću. Do tog trenutka,

uz neizostavne iznimke (u širokom luku od Norena do Schwaba), ponašali su se poput Oca u Mayenburgovom *Vatrenom licu*, lika koji se svakodnevno sablažnjava nad vijestima iz crne kronike, ali ne primjećuje kako mu se za obiteljskim stolom polagano priprema teren za udarnu bizarnu vijest nekog skorašnjeg većernjeg izdanja žutog tiska.

Living in Croatia

Hrvatski odjeci ovoga procesa slabašni su i gotovo zanemarljivi, ne samo kada je riječ o recentnoj domaćoj dramskoj produkciji (tu bi se gotovo isključivo moglo govoriti o postavama nekoliko drama u splitskom HNK), nego i kada je riječ o uprizorenjima djela stranih dramatičara. (Treba li, uostalom, ponovno podsjećati kako u Hrvatskoj nisu igrani ni Mayenburg, ni Ravenhill, ni Walsh, ni Sarah Kane; štoviše, nedavni je pokušaj postavljanja njezine *Fedrine ljubavi* u Dramskom kazalištu Gavella propao na-

kon što su tri glumice tog kazališta odbile igrati glavnu ulogu u tako opscenom komadu.) Praktički sve hrvatske postave «nove europske drame» (M.Cullen: *Anna Weiss*, Teatar ITD; S. Stephenson: *Pet vrsta tišine*, HKD teatar Rijeka; M.McDonagh: *Ljepotica iz Leenanea*, Iskonska scena Male scene) bile su pozvane na ovogodišnji riječki festival, a kada tome dodamo i dva autentična hrvatska «odjeka» (F. Šovagović: *Ptičice* i E. Bošnjak: *Otac* – HNK Split), te slovenske postave Mayenburgova *Vatrenog lica* (Mestno gledališče ljubljansko) i Harrowerovih *Noževa u kokošima* (Drama SNG) koje su također bile u festivalskom programu (u posljednji je čas otpalo gostovanje berlinske *Schaubühne am Lehniner Platz* s Walshovim komadom *Disco Pigs* u režiji najvažnijeg promotora «nove europske drame» Thomasa Ostermeiera), jasno je kako je Osmi MFMS obavio važnu kulturološku misiju, dajući konačno hrvatskoj publici priliku da i sama stekne koliko toliko neposredan uvid u neke od procesa koji su obilježili evropsko kazalište i dramu od polovice devedesetih do danas.

Groteska i zasićenje groteskom

Sve predstave, dakako, nisu uspjele posve aktivirati sva naponska polja tekstova kojima su se bavile, no nije mi ovom zgodom namjera ulaziti u kompleksnije kritičke prosudbe viđenih uprizorenja. Ono što mi je, međutim, bilo osobito zanimljivo vidjeti jest način na koji su redatelji ulazili u okršaj s prividnim ili stvarnim realizmom koji karakterizira većinu tih tekstova. Kada govorim o prividnom realizmu imam svakako na umu i izjavu srpske spisateljice Biljane Srbljanović (osobno prisutne na riječkom festivalu) kako «površni tumači griješe kada misle da nova europska drama slika svijet kakav jest, budući ga ona prikazuje u iskrivljenom zrcalu, u grotesknoj slici». S tim njenim stavom (u kojem nije usamljena) posve su korespondirale samo dvije u Rijeci prikazane predstave: *Ptičice* što ih je Paolo Magelli iščitao u groteskno-parodijskom tonu, kao ludističku metaforu u kojoj zatvor postaje velikom pozornicom svijeta na kojoj se s lakoćom prepoznaju traume i antijunaci onoga što je u proteklih deset godina bilo našom svakodnevicom, te *Vatreno lice* u redateljskoj postavi Sama Streleca, zasnovanoj na kontrapunktiranju «iščašćenog» realizma i naglašenog ekspresionističkog iskaza. Realistički redateljski prosede posve je odredio postavu *Ljepotice iz Leenanea* (red. Ivica Šimić), *Oca* (red. Nenni Delmestre) i *Beogradske trilogije* (red. Goran Marković), a s realističkim diskursom poigrali su se i Damiir Munitić u brzopoteznoj postavi *Anne Weiss* i Larry Zappia u svom uprizorenju *Pet vrsta tišine*. U korpus «nove drame» tek uvjetno se može svrstati tekst Tene Stivičić *Nemreš pobjeć od nedjelje* (ZeKaeM, red. Tea Gjergji) koji govori, doduše, o beznađu i bezidejnosti generacija koje dolaze, ali mnogo ležernijim, opuštenijim i duhovitijim jezikom, dok su pak posve izvan konteksta festivala bila monodrama *Američka papisa* Esther Vilar u izvedbi Jasne Ančić i produkciji dubrovačkog Argosytoursa, te predstave *Brat magarac* ZeKaeMa (red. Rene Medvešek) i *Crno runo*, projekt nadahnut usmenom predajom i običajima drevnoga balkanskog nomadskog plemena Karakachani u režiji Margarite Mladenove i Ivana Dobčeva i produkciji Teatra Laboratorij Sfumato iz Sofije. Te dvije predstave su, međutim, pokupile najviše nagrada: *Brat magarac* za najbolju predstavu, režiju, glavnu mušku ulogu i kostimografiju, a *Crno runo* za glazbu, dramaturgiju i kolektivno glumačko ostvarenje. Publikacija je, uz to, *Brata magarca* proglasila najboljom predstavom, a po ocjenama su je slijedili *Crno runo* i *Nemreš pobjeć od nedjelje*. Što to, ponavljam pitanje, znači u kontekstu festivala koncepcijski okrenutog «novog evropskog drami» dalo bi se govoriti i s teatrološke, ali i sa sociološke, pa i psihološke točke gledišta. ▀

kazalište

Gostovanja

Stanje lune

Krvava svadba priredila nam je "teatar lijepih slika" kao primjereno hrabar uvod u eurokazovski nasuprotni, oporbenjački ikonoklazam

Uz predstavu Krvava svadba prema motivima istoimene drame F. G. Lorce, u izvedbi Slovenskog gledališča iz Trsta i režiji Damira Zlatara Freya, HNK, 15. svibnja

Lada Čale Feldman

U godišnjoj zagrebačkoj suši kazališnih gostovanja što će u lipnju naglo poškropiti predstojeći plesni i kazališni festivali, Slovensko gledališče iz Trsta došlo nam je dodatno obogatiti uvid u redateljski rad Damira Zlatara Freya, čije su nam Genetove *Sluškinje*, svojom zasićenom teatralnošću te retoričkom i tjelesnom grozničavošću glumačke ekspresije, još usječene u pamćenje, zapremajući onaj prostor u kojem njegujemo draškave slutnje kako se od naših glumaca može štošta postići, *samo kad se hoće*.

Pir slika

Protivno tom netom doživljenom stro-poštavanju brbljavih kaskada i ispucavanju verbalne municije, koje zato nije ništa manje upošljavalo žestinu geste i bespoštedno optrčavanje uzanoga prostora zagušljiva zabačenog tavana podsvijesti, predstava *Krvava svadba* rasprostrla je svoje dugačke pirne trpeze, koralne nizove, nakupine i raspršenja duž velike pozornice HNK-a, ispunjajući je svu titravošću svojih napetih živaca, čak i u isprva dugočasnu, tromom hod. Nastala "prema motivima" Lorkinih izbačenih rečenica, niti pantomima niti koreodrama, predstava se dugo probijala do našeg pristanka na odlučeno izopćenje riječi, utemeljivši ga ne samo na ishitrenom autorskom "zadatku" - prisili iz koje će se iznjedriti dovrtljivi kazališni nadomjestci onako kao što metričke kostrijeti uspijevaju paradoksalno oploditi jezik – nego i na nadrealističkoj recepturi poštivanja logike sna, u kojoj silovito komešanje virtualno trodimenzionalnih slika nemilosrdno pri-gušuje moguća jezična razjašnjenja.

Istina je da smo prizore u kojima likovi majestetično sjedaju za kobne plemenske stolove vjenčanja-karmina već mnogo puta vidjeli, ali ovaj je stol-pozornica podrhtavao kao bomba koja će naskoro eksplodirati: pred njim se ženama mahalo kao krpenim lutkama, na njemu se, u registru oni-

ričkog ureza u (pod)svijest, plesalo ukočenih udova i pozâ, po njemu se koturalo mjesečevo lice-zrcalo, pod njegov je pokrov nevjesta podmetnula glavu pretvorivši bijelu tkaninu u vjenčani veo i uspevši se kao kakva kraljica-božanska djevica na drveno postolje, taj se stol doskora, zajedno s drvećem od kojeg je istesan, i sam bijesno vrtio u vrtlogu svečanostne pomame.

Sinkretizam i žudnja za žestinom

Sinkretizam gotovo protivnih glazbenih poticaja koji se, u rasponu od istarske ljestvice do bubnjanja tehnološki prerađenog zvukovlja, slijevaju u glazbenu "podlogu" Hrvoja Crnića Boxera, premošćivao je i vizualne ponore između verističkih kostimografskih natruha i hollywoodskog glamoura Lunine pojave. Etno-danak mediteranskih rekvizita – magrebskih feredži, židovskih kapica, španjolskih naušnica, i inih ispremiješanih lokalnih simbola identiteta, što su se svi redom, zajedno s hladnim sjajem srebrnkastih ljustaka na kostimu Lunsirene, na kraju predstave kupali pod pljuskom zanosnih naranči – upravo je zbog u njih učitanih "korijenskih", arhaiskih, ritualnih strasti domahivao preko ruba svojega pri-morskog terena, dosežući i prekomorske i prekostoljetne obale suvremenog medijskog kiča.

Pod korom civilizacije koja je navodno "razračunala" s tradicijskim normama tinja naime žal za žestinom i strašću koje su proizvodili sam plemenski zapt i čvrsti kodovi časti, žal koji se utazuje sapunicama i novinskim izvješćima o emocionalnim plimama, osekama i turbulencijama filmskih i glazbenih diva. Frey je tu požudu da se pre-pustimo zabranjenim emotivnim dramama izvukao na pozorničku površinu i izoštrio rubove njihova prividno pomno povijesno i zemljopisno situirana podrijetla, pokazavši da hirovitost lunina kolebanja i dalje napu-čuje potisnute predjele naše naklonosti neriznatom privlačnošću, nekad davno usidrenom u egzotične mirise i putene ritmove sredozemnog podneblja i njegova patrijarhalnog pritiska, a danas odlutalom neznanim putanjama postmodernih opijata.

Scenski film

Nije me jednom stoga predstava obuzela, nesklapno ću se izraziti, svojom insinui-

ranom "filmičnošću", uostalom oduvijek spremno pridruživanom poetici sna: kada svadbeni uzvanici pohitaju za prkosnim ljubavnicima, kanda odbjeglama s poprišta svadbeno sankcionirana procjepa između sirovih nagonskih opredmećenja i projek-tivnih sanktifikacija, zagledanima u pravcu neke skrovite, nedosezive nježne uzajamnosti, kulise grada plešu zajedno s mahnitim trkom progonitelja, te se čini kao da se mjestance u kojemu se priča zbiva lomi u niz fragmenata, niz pojedinačnih, nasumičnih i brzo smjenjivih "kadrova" s komadićima pročelja i ulica. Ionako zamašan scenski prostor Frey je uspio rastegnuti, vožnjom varljivih "mladenki" (muškaraca okićenih presudnim zgoditkom-fetišem, vjenčanim velom) na biciklima, u prostor razvedenog tumaranja po somnambulnom labirintu koji to zapravo nije, jer je pravac kretanja već

unaprijed određen svojom krajnjom točkom koja se nepogrešivo dostiže – dvobojom mladoženje i njegova suparnika, baš kao što je i crnina koju na početku predstave u trima odlučnim potezima mladoženja trga s mladenke nešto što njezinoj vjenčanoj bjelini ujedno i prethodi i nužno slijedi. Vrtnja u krugu, po diktatu Lunina obličja i okruglog zrcala ljubavnog zurenja u samog sebe, zaustavit će se u areni koreografirane, usporene borbe nožem dvaju muškaracapijetlića, te će podrezivanje repa kose biti prethodnica smrti koju je ponovljivanom pjesmom navješćivao tamni Lunin glas sa čipkastog balkona. Iza svega, u tom sklopu neizostavnih elemenata mediteranske ikonografije, ostat će, na pragu mladoženjine kuće, lik majke-patnice u koroti.

Gluma ukinutih riječi

Bez sumnje, *Krvava svadba* priredila nam je "teatar lijepih slika" kao primjereno hrabar uvod u eurokazovski nasuprotni, oporbenjački ikonoklazam. Bez namjere da zagovaram ijednu od tih opcija ipak moram reći da je Freyev vizualni pathos, prenapunjen slutnjama arhetipskih dubina, ipak možda preglatko klizio niz gledateljsko grlo. Rijetki su se glumci – poslovično apartni Livio Badurina i znalačko lice-maskas Štefke Drolc – znali doista okoristiti jednim im prepuštenim, tjelesnim instrumentarijem, te biti nešto više od usputnih prikaza u tuđem snu. Tu se ujedno i naziru granice poimanja režije u duhu promišljene korespondencije motiva i montaže (nijemih) filmskih slika, koja glumce tjera da iskolačuju oči a glumice da odrešitom gestom raspuste kose. Otuda i dojam artifičijelne tenzije u pojedinim trenucima, kao i osjećaj da i glumci, a ne samo likovi, posreću pod težinom tajnovitih sugestija. No Frey ostaje rijedak kazališni autor koji se nije prepustio jalovom cinizmu stanovnika socio-političkih kaveza, koji dakle vjeruje da postoji još nešto onkraj naših prijelaznostoljetnih sitničavosti i koji još, sa svom žestinom i predanošću, želi biti u osobnom i umjetničkom dosluhu sa stanjem Lune. **z**

HRVATSKI INSTITUT ZA POKRET I PES U SURADNJI S 18. TJEDNOM SUVREMNOG PLESA ORGANIZIRA

Radionicu plesne kritike i analize
Pisati o tijelu, 31. 5. – 7. 6. 2001, DK Gavella
Voditeljica: Nataša Govedić, teatrologinja
Gošća predavačica: Bojana Kunst, dramaturginja i kazališna kritičarka, Slovenija

31. 5, 17,00: uvodno predavanje
Nataša Govedić: *Opiranje teoriji i eksplozivna tijela: Ulazak u ples*
Bojana Kunst: *Autonomna kultura tijela*

1–7. 6: Praćenje odabranih predstava TSP-a

Razgovor s umjetnicima nakon predstava. Pisanje o odgledanim Predstavama i razgovori o napisanim tekstovima.

Mentor: Nataša Govedić

5. 6, 16,00: video projekcija *Klasici suvremenog plesa*

5. 6, 18,00: razgovor s gostima na temu *Odgovornost kritičara*

7. 6, 17,00: Završna radionica: zajedničko čitanje odabranih tekstova, diskusija i mentoriranje tekstova

Radionica je namijenjena svima koje zanima kako i zašto pisati o plesnim predstavama; koji žele produbiti svoje analitičko i kritičko oko; koji žele komparirati, kontekstualizirati, prodiskutirati i promisliti tijelo, pokret, plesne predstave, izraze, ideje, koreografije, dramaturgije, kompozicije, izvedbe; koji žele koristiti TSP za aktivno uključivanje u sve zanimljiviju hrvatsku plesnu scenu; koje zanima plesna teorija i analiza; koji smatraju da je važno pisati o plesu; koji žele razgovarati s umjetnicima o predstavama TSP-a; koji žele da se njihova kritika i mišljenje čita

Cijena: 250 kn (uključuje ulaznice za 9 predstava TSP-a)

Informacije i pismene prijave uz kratku biografiju i eksplikaciju interesa:

Hrvatski institut za pokret i ples, Biankinijeva 5, 10000 Zagreb; tel/fax 4641154; e-mail HIPP-TSP@softhome.net; informacije: Iva Nerina Gattin (091-5376116)

Finski laboratorij zvuka

Aaltopiiri – možda i bez namjere autora – predstavlja najslušljiviji album u diskografiji Pan Sonica

Pan Sonic: *Aaltopiiri* (Blast First / Mute, 2001.)

Luka Bekavac

Kraj devedesetih neće biti pamćen po nekom “prijelomnom trenutku” poput 1967. ili 1977., simboličkih granica stilskih mini-epoha u popularnoj kulturi. Međutim, potpuno je jasno da se u devedesetima pojavio niz imena koji je osjetno proširio granice onoga što se može smatrati popularnom kulturom te promijenio odnose unutar glazbene scene jednako radikalno koliko i spomenute psihodelične ili punk “revolucije”. Grupe poput Tortoise, Gastr del Sol ili Labradford svojim su pristupom nivelirale gotovo sve “vertikale” u funkcioniranju tradicionalnog rocka (od žanrovskih preko izvedbenih do komunikacijskih) te omogućile, primjerice, pojavu velikog broja (kadikad i tržišno uspješnih) izvođača instrumentalne i improvizacijske glazbe. Uz tu struju, usredotočenu na suptilno, kvalitativno raz(g)rađivanje naslijeđa, dogodila se i velika ekspanzija elektroničkog zvuka, koji rock-povijesti nije dugovao ništa, a najčešće je nastupao potpuno mimo nje. U poplavi novih skupina, podstilova i pripadajućih diskografskih kuća, finski je duo Pan Sonic jed-

no od imena koja su se, od samog početka djelovanja, jasno izdvajala iz “konkurencije” – ne samo kvalitetom, nego i statusom naj-

montaže tipične za plesnu glazbu te su već prva dva albuma (*Vakio*, 1995., *Kulma*, 1996. – objavljeni, uzgred, pod imenom Panasonic,

tupnog moduliranja šuma ili to-na, čije se neupitno bogatstvo u potpunosti “otvara” tek kroz duga i uporna slušanja.

Pomaci bez kompromisa

Nakon solo-albuma Vainia i Väisänen, glazbe za brojne instalacije (odlomci galerijskog projekta *Rude Mechanic* su objelodanjeni na dvama CD-ima), suradnje u projektima s drugim glazbenicima (20' to 2000, Bruce Gilbert, FM Einheit...), krajem siječnja se konačno se pojavio novi album *Aaltopiiri*. Sniman prošle godine u Barceloni, *Aaltopiiri* je očito manje recepcijski zahtjevan od svog hermetičnog prethodnika te se uglavnom doima kao svojevrsan “sintetički” rad kojim se zatvara krug opisan kroz prva tri albuma i njihove međusobne različitosti. Dramaturgija albuma slična je onoj koju smo mogli razaznati i na *A*. U prvoj se trećini kraće skladbe, građene gotovo isključivo od šuma (*Ensi*, *Toisaalta*), izmjenjuju s duljim, monotonim i ritmički jasnim kompozicijama (*Vaihtovirta*, *Johdin*). Sredinu albuma zauzimaju kompozicije “otvorenije” forme, bez izrazitijih ritmičkih struktura, a u nekolicini se naslova (*Reuna-alue*, *Hallapyydyks*) čak mogu naslutiti i tragovi melodije. Završnica pripada agresivnijim stvarima, među kojima se razlikuju kraći, ali teški testovi izdržljivosti (*Rasite*) i relativno konvencionalne kompozicije građene preplitanjem jakih ritmova i buke (*Kone*, *Kierto*).

Ugladeniji i mekši od svih prethodnika, *Aaltopiiri* u svojim obuzdanim dijelovima predstavlja razradu mirnijih trenutaka albuma *A*, a u ostatku (pogotovo u duljim, ritmički jasnim stvarima) zapravo najviše asocira na *Vakio*, presvučen finijim produkcijskim filmom. Koliko god kontrola kojom je izveden bila hladna i neumoljiva, a rezultat dalek od bilo čega što se može čuti na radiju ili u klubu, *Aaltopiiri* definitivno

svjedoči o novom stavu Vainia i Väisänen prema glazbi koju rade, te – možda i nehotice – predstavlja daleko najslušljiviji album u diskografiji Pan Sonica. Najpozitivnije je to što takav pomak nije ostvaren nikakvim kompromisom, nego polaganim i prirodnim pomacima unutar jednog iznimno strogo zacrtanoga operativnog okvira: njihova je glazba još uvijek dosljedno i svjesno svedena na najelementarnije vrijednosti, ali si dopušta osjetan odmak od nekadašnjeg inzistiranja na izrazitoj artifičijelnosti.

Mazohizam ili iskrena fascinacija

Naravno, sve navedeno ne znači da je Pan Sonic postao *easy listening* – znači samo da je kontekst u kojem ga slušamo modificiran na taj način da nam ga učini prihvatljivijim, iako njihova glazba ponekad uistinu više gravitira sferama čistoga zvučnog eksperimenta rudimentarne strukture nego elektronicici kao elementu pop scene. Prije deset godina, album kao što je *Aaltopiiri* ne bi mogao biti objavljen izvan nekih krajnje zatvorenih recepcijskih krugova, a i u njima bi vjerojatno bio primljen rezervirano; danas, međutim, Pan Sonic rade glazbu za modne revije i TV-reklame, a publika na njihovim koncertima najglasnije odobrava zaglušujuće trenutke monolitnog, čistog bijelog šuma. Koliko u tome ima mazohizma, a koliko iskrene fascinacije viđenim, moći ćemo provjeriti krajem rujna, kada će Vainio i Väisänen posjetiti Zagreb u sklopu svoje velike svjetske turneje, a to će – s obzirom na provjerenu činjenicu da Pan Sonic, koliko god se doimao teorijski hladnim pothvatom, zvuči najbolje kad je slušan vrlo glasno – biti jedinstvena prilika za uživanje u punom opsegu onoga što jedno od prvih imena elektroničke glazbe može ponuditi.

Glazbena kronika

Snovi

Glazba, kao vjerojatno najapstraktnija umjetnost, upravo je zbog svoje apstraktnosti neobično pogodna za izricanje neizrecivoga

Trpimir Matasović

Uprozaičnosti, ako ne i sivilu svakodnevice, umjetnost nerijetko nudi određeni odmak, ako ne bijeg od nekih uvijek istih sadržaja. Njezina utopija otvara umu prostore nedostupne fizičkom svijetu. Pa ipak, koliko god umjetnost bila metafizička, njezini su korijeni uvijek u realnosti. Stoga je valja percipirati u okvirima njezina odnosa prema realnosti – bilo da je u realnosti ukotvljena, bilo da predstavlja njezinu negaciju, pri čemu se otvara čitav spektar mogućih međufaza.

Glazba, kao vjerojatno najapstraktnija umjetnost, upravo je zbog svoje apstraktnosti neobično pogodna za izricanje neizrecivog. No, istovremeno, glazba pokušava uspostaviti kontakt s konkret-

nim, i to upravo onim koji je, u ovom obnutom poretku, teško izreciv njezinim jezikom.

Nedosanjani let...

U vječitom posizanju za onostranim, san o letenju, kao fizičko prevladavanje zemaljske usidrenosti, i mitski lik Ikara, pojavljuju se kao arhetipski iskaz želje koja nikada neće biti u potpunosti ostvarena, ali čijoj realizaciji valja uvijek iznova težiti. Ne baveći se kobnim padom, Klaus Arp u svojoj skladbi *Ikarov san* usredotočuje se upravo na element čovjekove želje i opijenosti idejom probijanja nevidljivih i tek naoko neprobojnih okvira. Premda izvorno zamišljeno u sklopu multimedijalnog projekta, Arpovo djelo savršeno funkcionira i na koncertnom podiju, kao što je bio slučaj i 7. svibnja na posljednjem ovosezonskom koncertu iz ciklusa *Sfumato* Zbora Hrvatske radiotelevizije. Povezani recitacijama izmjenjuju se zbornski brojevi, popraćeni bas-flautom i glazbalima s tipkama. Arpov je glazbeni izričaj za današnji ukus možda već pomalo staromodan. No, u tim se “avangardističkim” zvucima često provlači i diskretno duhovita crta. Beskonačni kanon završnog broja na tekst citata iz *Malog princa* podcrtava skladateljev benevolentni ironijski odmak od jedne upravo neodoljive utopije.

Dok postludij Arpovu *Ikarovu snu*, u liku Brahmovih *Kvarteta*, možda i nije bio neizbježan, odličan mu je preludij predstavljao Schubertov *Pjev duhova nad vodama*. Tamni zvuk bogato diviziranog muškog zbora i gudačkog kvinteta bez violina u osnovi je još jedan primjer Schubertove ljubavi prema paradoksu: eterični stihovi zaodjenu ti su u ovom zemaljsko ruho. Bijeg od sudbine nemoguć je, ali ipak željen.

... i dosanjani (?) Sanjači

Prosanjavši bijenalisku *Tužaljku za prosanjanim*, Mladen Tarbuk konačno je, na koncertu *Simfonijskoga puhačkog orkestra Hrvatske vojske* 11. svibnja, dosanjao svoje *Sanjače*. Ili možda ipak nije? Uglazbljenje četiriju od ukupno devet pjesama iz istoimenog ciklusa Nikole Šopa djeluje i zaokruženo, ali i otvoreno za potencijalno proširenje. *Sanjači* će, možda, dakle biti i nedosanjani, no i u ovom obliku svojom snovitošću vješto balansiraju na razmeđu realnog i irealnog svijeta. Jer, treća oktava sopranistice Lidije Horvat-Dunjko kao da i nije od ovog, nego od onog svijeta.

Irealni zvuci i inače su obilježili veći dio posljednjeg ovosezonskog *vojnog* koncerta. *Mistični sekstet* Hectora Villa-Lobosa već nas svojim sastavom (flauta, oboa, alt-saksofon, gitara, čelesta i harfa) odvodi u neke nestvarne svjetove, neopterećene prozaičnim imperativima formalne zaokruživosti. Wagnerova je pak *Siegfriedova idila* dvostruko nestvarna: njezina bezbrižnost jednako je udaljena od stvarnog svijeta Wagnerova (pa i našeg!) doba, kao i od gorostasne monumentalnosti njegova nadljudskog poimanja junaka starogermanskih legendi. Začudo, najviše je ovozemaljskog bilo u Milhaudovu *Stvaranju svijeta*: veliki misterij kozmogonije rasplinjava se u idili provansalskog proljeća.

Gala iluzija

Posve je drukčijom snovitošću bio obilježen i koncert iz *Akademskog ciklusa* ansambala zagrebačke Muzičke akademije 12. svibnja. Gala aspekt događaja pod naslovom *Verdi gala* uglavnom se iscrpio u nestvarno elegantnim haljinama mnogobroj-

nih vokalnih solistica. No, u glazbenom su pogledu mnogo više zasjali odličan zbor (izdašno potpomognut pjevačima iz zagrebačkog HNK) i sasvim solidan orkestar. U nizu više ili manje prosječnih pjevača pamtit će se tek sopranistica Valentina Fijačko, nakon tek tri godine pjevanja već kompletna umjetnica. Sa svojom interpretacijom arije Desdemone iz Verdijeva *Otella* ona bez imalo srama može na audiciju u bilo koju svjetsku opernu kuću. A za koju godinu to bi mogao učiniti i dirigent Ivan Repušić, koji se svojim istančanim osjećajem za interpretaciju Verdijeve glazbe istaknuo već i na ovom koncertu, a još i više u svom diplomskom čitanju *Traviate* četiri dana kasnije u Hrvatskom narodnom kazalištu. Ipak, čitav je *Verdi gala* koncert, osim obiljem mladenačkog entuzijazma, ostao prožet i iluzijom da se verdijanskim pjevačem može postati tijekom četverogodišnjeg studija pjevanja. Valentina Fijačko pritom je tek iznimka koja nažalost samo potvrđuje pravilo.

Buđenje

Na kraju ovoga fantazmagoričnog viđenja triju, zadnjih ovosezonskih koncerata u pripadajućim ciklusima, valja se ipak prizemljiti u realne sfere. Treba pritom istaknuti hvalevrijednu programsku politiku kako *Zbora Hrvatske radiotelevizije*, tako i *Simfonijskog puhačkog orkestra Hrvatske vojske* i zagrebačke *Muzičke akademije*. Upošljavajući odlične glazbenike (ili one koji će to tek postati), i to za izvođenje odlične glazbe, ove institucije predstavljaju iznimno značajan segment zagrebačkoga glazbenog života. Stoga ih svesrdno treba podržati i u njihovim narednim koncertnim sezonama. Ako ih bude...

Poetski zapisi o glazbi

Pisanja kroz Biennale

Kao post festum 21. Muzičkog Biennala Zagreb objavljujemo neobičan, gotovo detonijevski, osvrt na neke od koncerata, stilski posve drukčiji od tekstova iz bijenalskog temata

Slobodan Glavaš

(ciklus 'Riječ i Glazba')

SAN
(Milko Kelemen: Interplay)

Skladatelj donosi svoj stari stiropor i oblupane oblutke – perkusije ansambla angažirane distorziranom zovu zemlje ususret... Kelemen voli stiropor, šum sintetski u svojoj primitivnoj neobjašnjivosti (SHHRRŠT); voli oblutke, tucketaj dalek i siv u svojoj snazi (*Pik Tok Pak Tek*). Oboa produhana poštopoto: mikrojeziri sviračeva daha crpe tihe smradove iz zatrovanog tla; zvuk uznošiv jedva do granice gravisne gravitacije. Ansambl anoreksično rezonira poganut po tvrdu i suhu podu raspucale prašume, osluškujući crvotočnu opala drveta, horizontalno uznošit, usljed usnulosti usredotočen na snove.

(Marko Ciciliani: Fabric Reverie)

Svirači sanjaju sisave svjetlosne snove, važne u svojoj vlažnosti, visprene sred sjete sanjačeve samotnosti... (u mikrosekundi Djevojka s Vrpcom u Kosi bljesne na njihovim licima). Poniranja i izranjanja u i iz, plutava aleatorika pulsarnih ambijenata podsvijesnih antipodova, akustičke palestresetnih snova... Klik i usklik, cmok zrcalu, svjetlost prelivena titrajem i dahom od kojih dvorana rezonira crveno... Udaraljke pritišću G-točke prostora podudarnosti, dirigent prigovara pamćenju; Ciciliani zlatnih ušesa u krvavoj košulji.

VJERA
(Miro Dobrowolny:
Kvartet br.2 sa sopranom)

Tmasta arabeska prožimlje sonorno tkivo slogom sputanog kontrapunkta, sopranlice kamenom od strahotna ushita pred tarottajanstvom pukotine tegobna i mučna proniknuća u sobu sitniju od slo-

ga... Glas izvire iz zvuka – zar ne kazuje o zibu kretnje suprotive? (O suprotiva, čime iznjedriti volju osim voljom samom – onda kada ista utihne, kao što utihne motor, ili kakva ptica...)

Dobra Mirova volja raščetvorena usisnim sumracima četiriju strana svijeta; sop-

laska hrli u iskustvo, svakim korakom sve dublje toneći u rahli humus neobujmljenog trajanja.

(Aljoša Solovera: InVerso)

Mlak i kratak prasak unisona rastače se u kiselini neposrednog sjećanja; sopran sporno snatri, zdvojan se upinje znati sred razapeta fona, rastrgan upornom mišlju i ljepotnim strahovanjima. Ansambl užgaje palidrvca zvuka unatraške, tanki odbljesci ideja promiču kroz tajne uz ljeskav longi-

ransilf dašak harmatana na kom koleba Veronikin rubac.

(Evgenij Galperine:
Requiem fantastique)

Uzmi ansambl i dobro ga protresi, pa ga osovi i okuj kamenom; ne daj mu da jede i pije, pa ga našopaj i napoji, *et vice versa*. Jerbo je takav strahovit – energijom hrđastosmedeg kuguara naganja debelu beštiju mašte prašumom paušalne providnosti, potpiruje petnaest vatri sulude strasti, prostire plameni pokrov po površi prljave vode pod kojom Galperine pipka piskutave plovke i zvonke anaerobionte plitko potonule vjere čije je srce križanac srdaca zlatne ribice i pirane... Svojim iščeznućem niz kliz Sonore on naslijepo prebire po tišini koja se umnaža duboko u porama tuste tjelesine tona.

ISTINA

(Olja Jelaska: Tri meditacije o Istini)

Prosvirana rezonantnost škakljivoproduhanog zvuka razblažena glatkoljepljivim vijugama razbarušenih latica koketerije, potom nokturno prigušen toplom vibrantom tminom, smiraj i blagosti proste istine ljubavne intime.

Na poslijetku tiha nemoć čežnje osuta iskrama žudnje – triplet kojim žedna Je-

tudinalni spazam perpetuummobilea, tragajući za traganjem. Solovera se skriva u fraktnom raslinju sonorne hridi jezera zvuka; defragmentira raspucale uzorke lulanja. (Slutnje u raslinju raznih rješenja, tragovi svjetlosti, sjenke).

(Mladen Tarbuk: Tužaljka
za prosanjanim)

Tromo bdijenje u mokromaglenoj noći nakon kratkonemirna sna; Tarbukovi koraci asinhrono ehaju starim popločanim ulicama – sjene učinjene umornim kandelabarima pločari su u penziji; pokret se proljeva niz glatke ulice do čadave lučice koja ne sluti ni broda ni brodice... kuće su tročetveropeterokatnice, zgrade od davnoga kamena čiji je kišni sjaj taman; zidovi nervozno preziru glomazne korozne kazaljke neosjetljivih zidnih ura – ali Bartokov im grob otpovrne providnošću epitafa: kazaljke zaniječuju trajanje i stanu. Dažd o oluk odlupeta začudno značenje (Morseovim kodom): *Istina je zauvijek zaboravljena...ukoliko je san bio stvaran*.

LJUBAV

(Klaus Lang: Space cookies,
belling deer and love)

Bojazni usredsređene, mukle tutnjavice mirisa poljskog cvijeća i rezonancijska ta-

janstva... Gudači podglasom žalopojuju ovapljujući slabosti ljubavne i žude nesmirivo i plaho, opetovano i polutajno... Izbraždan srcolik grozd koji pumpa krv zvuka mrveć se odveć za zaustaviti tinjaj tlapnje ikoje romanse, kratka palucava jas-tućenja s promaštanom tugom... Lang polustidno prebire po pamćenju, čupkajući sjećanja iz šarenog pepela svojih rasutih sličica ljubavnih, šecuć se šumom koja je katalizator čežnje.

(Nader Mashayekhi:
Le temps d'un retour)

Iščekivanje, to golemo samotno vrijeme hibernacije ljubavi, gdje misli preusmjeravane i izmaknule kontroli tiho titraju tananim strunama trajanja...

Mjena na prozoru! Ne – samo sjena... *Prostor obrnuto izgara, pucketav od unutrašnjeg ognja*... Ne, to je crvotočina u kredenci, kukci u mikrotamama tvoje klijeti... Oh, nervozno će srce prepući od tiha straha pred tišinom – ono nemoćno i polunjemo doziva ljubavni konsort (*prijeti ti neuspjela magija*)... Tutnje li to potmulu batovi u tvom toraksu ili tek u mojoj tikvi? Dal' je to srce ustreptalo, ili je bolna misao osmijana željom?

Mashayekhi ljubavniči sa tišinom. Pokreće kinetikon mikrokozmosa te ljubavi.

* * *

(Ansambl Cantus)

Lako je voljeti ansambl Cantus – i dok se prikrada kroz travu otpubujući maslačke, i dok paluca mimikriran u rozariju sonorne prostorslutnje, ili plamti u potresi-ma prostora između čežnje i oćajanja.

(Dubravko Detoni: Tajna)

A što ako ne tajna u međuprostorima ciklusa; ujedno staklen i amorfan, fragmentarij cirkularnih slutnji, cirkumfleks kriomice zakrivljenih sjećanja. Slatka tajna riječi izgovorenih, beskrajno odmatanije slatkiša čežnje koja se cakli lepetajuć mjenjivim prostorima. Tajne boje ehaju jekama i potibo zazubljuju uho; tiba glad pretvara zvuk u tanan odour Detonijevog minulog futura. ☒

(Zagreb, 24-27.04.2001.)

Slobodan Glavaš rođen je 1978. u Makarskoj. Student je fonetike i informatologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. *Pisanja kroz Biennale* poetski su oblikovane impresije sa četrnaest bijenalskih koncerata odgledanih/odslušanih između 23. i 29. travnja 2001. Tekstovi za ciklus *Riječ i Glazba* dio su *Pisanja*..., ali funkcioniraju i kao samostalna i zaokružena poetska kronika četverodnevnih koncertnih zbivanja u prostorijama Muzeja Mimara. ☒

Elektronika za kraj

Završnica koncerta zasigurno ne bi ostavila ravnodušnim ni onu publiku koja elektroničku glazbu osjeća kao nešto potpuno strano

Zrinka Matić

Poslijepodnevni termin zadnjega dana 21. Muzičkog Biennala bio je jedini posvećen elektroničkoj glazbi. Čuli smo pet tipova elektronike koji rabe različite kombinacije sintetskog zvuka, konkretne elektronike u spoju sa živim izvođačem te žive elektronike koja skladbu stvara u trenutku izvedbe. Tehni-

ke mogućnosti kojima su se skladatelji služili pri stvaranju svojih skladbi kretale su se od onih koje su postojale već u najranijim pokušajima skladanja umjetnim zvukom do onih koje su se otvorile s dostignućima najsuvremenijih kompjutorskih programa za kreiranje novog ili simulaciju i obradu postojećeg zvuka. Ako ne mora nužno tako biti, na ovom se koncertu skladateljska invencija po-

dudarala s inovativnošću tehničke kompozicijske podloge.

Prva skladba, *Paessaggio scalare* Agostina Discipija ostavila je slab dojam vrlo skromnim rasponom i nezanimljivim skladbenim tretiranjem sintetskog zvukovlja. Konstantno isti predio na granici šuma i zvuka, koji je Discipi rabio, poznat nam je isuviše dobro, a da bi nas mogao zainteresirati bez primjene neke specifične oformljenosti u skladbi. Igor Karača u svojoj skladbi *Poetry For A Lonely Man* uzima semplirani zvuk glasovira koji suprotstavlja elektronički potpuno transformiranim "nekonvencionalnim" zvukovima glasovira, kao što su rezonancija, udarci po žicama i metalnim i drvenim dijelovima instrumenta. Ova skladba ne ide dalje od samog istraživanja elektroakustičkih mogućnosti instrumenta, ali ipak u istančanim nijansama ko-

je uspijeva postići u obje *dionice* uspijeva se dokazati kao zasebno glazbeno djelo. Nakon prve dvije skladbe, koje su koncertni podij ostavile praznim, ako ne računamo zvučnike, nastupila je skladba Michaela Edwardsa *Flung me, foot trod*, u kojoj smo uz vrpce slušali i živog izvođača. Pisana za alt saksofon i elektroniku koja obrađuje semplirane zvukove alt saksofona nastalih disanjem, mrmorenjem, lupanjem po klapnama i sl., ova skladba ostvaruje pravu glazbenu radnju, zahtijevajući od izvođača, koji odgovara na konstantne provokacije s vrpce, inventivnost, koncentriranost i virtuoznost. Saksofonist Tomislav Žužak odlično se uskladio s vrpcom koja se povremeno zaista doimala živom. Pad raspoloženja izazvala je skladba Mladena Milčevića *God at Work* u kojoj se iritantna (a ne duhovita, kako je bi-

la namjera) recitacija propovjednika s juga SAD-a iz Knjige stvaranja, kombinira s banalnim i zamornim sintetskim zvukom. Za kraj koncerta ostavljena je ipak najkvalitetnija skladba – *Anima – Animus* Zlatka Tanodija, za glas i kompjutor, u kojoj je suprotstavljane soprana i elektroničkog uređaja imalo ne samo izvrsnu zvukovnu, već i scensku dimenziju. Sopranistica Lidija Horvat-Dunjko pokazala je kreativnost i preciznost koju je zahtijevala izvedba, a njezin glas je istovremeno modificiran u elektronicu.

Odlična završnica koncerta zasigurno ne bi ostavila ravnodušnim ni onu publiku koja elektroničku glazbu osjeća kao nešto potpuno strano. Zvuk s vrpce u zadnjoj skladbi gubi svaku distanciranost i hladnoću koju ponekad u ovom glazbenom žanru možemo osjetiti. ☒

Svijet koji treba spasiti

Priča o očajnim, preplašenim i gotovo istrebljenim kitovima koji uzvraćaju udarac ispričala se sama i Sepúlvedin joj je jednostavan diskurs samo dao prikladnu romantično-idealističnu opremu

Luis Sepúlveda: *Svijet na kraju svijeta*, sa španjolskoga prevela Željka Somun, VBZ, Zagreb, 2000.

Dubravka Zima

Čileanac Luis Sepúlveda hrvatskim čitateljima nije nepoznat: njegova je kratka ekološko-ljubavno-lovačka parabola koja mu je i donijela svjetsku popularnost, *Starac koji je čitao ljubavne romane*, objavljena prije tri godine u biblioteci za književne sladokusce zagrebačkog Sysprinta. Zagrebački nakladnik VBZ prošle je godine objavio čak tri Sepúlvedine knjige: *Dnevnik sentimentalnog ubojice*, *Yakare* i *Svijet na kraju svijeta*.

Sam Sepúlveda egzilant je, koji je nakon napuštanja Čilea živio u Brazilu, Peruu, Equadoru i Kolumbiji, gdje se uglavnom bavio kazalištem i novinarstvom. U osamdesetima je živio u Njemačkoj, a sada živi u Španjolskoj, za koju kaže da ima mnogo toga zajedničkog sa Čileom, a njezini stanovnici sa Či-

leancima – odlučnost, snagu i ljubav prema moru. Bio je dugogodišnji novinar UNESCO-a, a za svoj je književni i kazališni

Sepúlvedin je Čile, odnosno Patagonija te Ognjena zemlja i more koje taj kraj svijeta okružuje i zaustavlja; more koje je

rad dobio ugledne nagrade te stekao respektabilnu međunarodnu popularnost. Neobičan i po svom izrazitom ekološkom angažmanu te “rigoroznom” moralnom svjetonazoru o kojem rado govori u intervjuima, Sepúlveda čitatelje očito osvaja jednostavnošću, začudnom metaforikom i uspješno pogode- nim omjerom idealizma i avanturizma u svojim knjigama.

Dupini i kitovi

Svijet na kraju svijeta, premda u Hrvatskoj objavljen krajem 2000., kraći je roman s kraja osamdesetih, no njegova je ekološka motivacija na početku novog stoljeća, desetak godina nakon što je knjiga napisana, samo još aktualnija. Svijet na kraju svijeta, o kojem je ovdje riječ,

neistraženo, nepredvidivo, zanosno i doslovce fantastično, kako nam sugerira Sepúlveda, i čiji su stanovnici, prvenstveno dupini i kitovi, ugroženiji nego ikada. Kraj svijeta, međutim, nije samo zemljopisno-emocionalna kategorija, nego uključuje i nemogućnost kontrole, gotovo neograničen prostor za razne ekološke zlotvore i zločine, bezbroj mogućnosti za izbje- ga-

Sam je Sepúlveda, upravo poput pripovjedača, djetinjstvo proveo u Čileu, a dobar dio života kao simpatizer i aktivist Greenpeacea

vanje nadzora međunarodne zajednice nad primjenom međunarodnih ekoloških propisa i zakona i upravo se time Sepúlveda u ovoj knjizi bavi. Pripovjedač koji je djetinjstvo proveo u Čileu čitajući *Moby Dicka* i pokušavajući kao šesnaestogodišnjak sam doživjeti sličnu pustolovinu na kitolovcu u moru na krajnjem jugu Čilea i

Ognjene zemlje, a sada živi i radi u Njemačkoj kao novinar/simpatizer/ suradnik Greenpeacea, vraća se u Čile nakon dvadesetogodišnjeg izbjivanja uznemiren vijestima o kršenju međunarodne zabrane kitolova u nepreglednom i beskrajnom moru oko Čilea. No, povratak u Čile nije samo jedna u nizu ekoloških akcija u kojima novinar pripovjedač sudjeluje – povratak u zemlju djetinjstva, u svijet na kraju svijeta, kako ga on patetično naziva, putovanje je, naravno, u vlastitu prošlost, ali prošlost koja je književno-nostalgичni konstrukt, sagrađen od melvilovske opsesivne i fatalističke ljubavi prema moru i njegovim veličanstvenim stanovnicima, i romantične posvećenosti spašavanju *svijeta na kraju svijeta*. Taj tajanstven, šutljiv i nepregledan svijet zaista treba spasiti – i to ne samo od krivolovaca, krijumčara, trgovaca kitovima uljem i drugim prerađevinama, nego i od otkrivanja.

Moby Dick

Jasno je da kraj svijeta nije više kraj ako je poznat i siguran – na samom jugu Čilea i u Ognjenoj zemlji *zemlja se dijeli u tisuće otoka, otočića, kanala, morskih prolaza, sve tako do Južnog pola, dok na kopnu planinski lanci, ledenjaci, neprohodne šume, predjeli vječnog leda, lagune, fjordovi i hirovite rijeke zaprijećuju prolaz putevima i tračnicama* i upravo se to mora sačuvati neotkriveno i pomalo tajanstveno kako bi to zaista ostao kraj poznatog svijeta. Paralele između pripovjedačeve i autorove biografije pritom su indikativne i mnogobrojne – roman je posvećen stvarnim borcima za očuvanje okoliša u Čileu, Argentini i Ognjenoj zemlji, i sam je Sepúlveda upravo poput pripovjedača djetinjstvo proveo u Čileu, a dobar dio života kao simpatizer i aktivist *Greenpeacea*, ali

ipak nije riječ o autobiografskom romanu. Neke su druge paralele, naime, čvršće i zanimljivije – tu je, prije svega, Melvilleov *Moby Dick* kao nesumnjiv književni ali i životni pripovjedačev poticaj, odnosno inicijalni književni impuls, počevši od prve rečenice u romanu *Zovite me Ismael*, kojom počinje i *Moby Dick*, pa do završetka koji zaokružuje čitavu priču o kitolovcima, krivolovcima, borcima za očuvanje okoliša i plemenitim životinjama – spominjanja lektire trinaestogodišnjega slučajnog suputnika u avionu kojim se pripovjedač vraća iz svoje ekološko-fantastične pustolovine – a koji čita, dakako, *Moby Dicka*.

Progonjeni i progonitelj

Roman je, dakle, “sagrađen” oko *Moby Dicka*, no njegovu priču – na najjednostavnijoj fabularnoj razini – izokreće i umnožava; progonjen ovdje nije samo kit, kao što je to kod Melvillea, nego i njegov progonitelj, kojega treba spriječiti u njegovoj opasnoj, krvoločnoj i pohlepnoj nakani. Ipak, mračna snaga i veličanstvena alegorija Melvilleove knjige ne preslikava se kod Sepúlvede na jednak način – kitolovci ovdje znaju što i zašto love i ne love, banalno rečeno, sami sebe, a kita – odnosno kitove – premda su i u ovoj knjizi svakako zamišljeni kao simboli, Sepúlvedina jednostavnost i jasna ekološka misao čini zapravo praznim simbolima. *Moby Dick* i njegova doslovna i alegorijska pobjeda nad kapetanom Ahabom i svim njegovim mračnim tajanstvenim proročanstvima i znamenjima, poput harpuna kaljena u ljudskoj krvi i ostalih patetičnih i fatalističkih ljudskih simbola ima sasvim jasnu funkciju u Melvilleovoj velikoj društvenoj slici i njegovoj priči o ljudskoj sudbini, odluci, zlu, krivnji i nemoći. Sepúlveda se

Posna varijanta Moby-ja Dicka

Onaj tko makar i površno poznaje Dickensove ili Stevensonove romane pri prvom susretu s oslikanim klasicima *Marjan knjige* istoga trenu prepoznaje da se ne radi o izvornim tekstovima romana, kako je sugerirano imenom autora i bilješkom o piscu čije je ime na koricama

Dubravka Zima

Čitatelju koji površno ili sporadično prati zbivanja na području dječje i omladinske književnosti vjerojatno je promakla edicija koju pod nazivom *Oslikani klasici* unatrag nekoliko godina objavljuje nakladnik *Marjan knjiga* iz Splita. No amaterski ili profesionalno zainteresiranom čitatelju pojava novog niza također je lako mogla promaknuti: u vrijeme kad se pojavljuju prvi naslo-

va izdanja svakovrsnih “klasika” dječje književnosti. Tako su i dva Dickensa objavljena u *Oslikanim klasicima* (*David Copperfield* i *Priča o dva grada*) prošla gotovo nezamijećeno, jednako kao i *Moby Dick* Stevensonova *Otmica i Otok s blagom*, *Robin Hood* Howarda Pylea te *Švicarska obitelj Robinson* Johanna Wyssa i *Crni ljepotan* Anne Sewell. I dok je jasno da su nova izdanja i novi prijevodi Dickensa ili Stevensona, pa i *Moby Dicka* ili Pyleova *Robina Hooda*, koliko god u hrvatskim okolnostima značili lijep događaj, ipak dio civilizacijske norme, u slučaju posljednjih dvaju naslova nezainteresiranost stručne javnosti pomalo čudi – riječ je, naime, o klasicima čiji bi prvi prijevod na hrvatski zaslužio u najmanju ruku pristojno pozdravljanje, ako već ne i oduševljenje: originali su objavljeni u prvoj polovici 19. stoljeća (Wyss) i 1877. (Sewell), i otada su u svojim matičnim književnim okruženjima, kao i na području svjetske dječje književnosti, nesumnjivi klasi-

ci, kako po omiljenosti među mladom čitateljskom publikom, tako i po broju izdanja.

Falsifikati

Problem, međutim, u ovom slučaju nije u ravnodušnosti stručne ili barem deklarativno zainteresirane javnosti, nego u nečemu bitno drukčijem, i – po našem mišljenju – znatno ozbiljnijem: onaj, naime, tko makar i površno poznaje Dickensove ili Stevensonove romane pri prvom susretu s oslikanim klasicima *Marjan knjige* istoga trenu prepoznaje da se ne radi o izvornim tekstovima romana, kako je sugerirano imenom autora i bilješkom o piscu čije je ime na koricama. Sve su, dakle, knjige objavljene u toj seriji zapravo falsifikati, budući da pod imenom Charlesa Dickensa, Anne Sewell, Roberta L. Stevensona ili Howarda Pylea nude tuđe, kompilirane ili prepričane tekstove, čija je veza s izvornicima daleka i površna. Najbolji je primjer za to roman *Moby Dick*, čiji je izvornik napisan na oko 500 stranica sitnog tiska, da bi nam *Oslikani klasici* pod imenom Hermana Melvillea poturili djelce od jedva stotinjak, možda stotinu i pedeset stranica,

bez ikakva objašnjenja u kojem je odnosu to izdanje prema izvorniku. Jasno je, dakle, da u tom slučaju nema govora o pozdravljanju prvih hrvatskih prijevoda *Crnog ljepotana* ili *Švicarske obitelji Robinson*, koliko god tužna bila činjenica da hrvatski čitatelji nezanemariv dio onoga što se smatra klasicima svjetske dječje književnosti ne poznaju. Ta se činjenica ovim izdanjima sasvim sigurno nije promijenila: čitatelj koji veseo uzima u ruke prvi hrvatski prijevod *Crnog ljepotana* ili *Švicarske obitelji Robinson* iz serije *Oslikani klasici* ostaje u najmanju ruku neugodno iznenađen i razočaran, ne shvaćajući kako je moguće da su ta slaba i nesuvisla književna djelca tako slavno preživjela tolika stoljeća.

Prepričao taj i taj

Dakako, za to postoji vrlo jednostavno objašnjenje: seriju pod nazivom *Illustrated Classics*, a koju je *Marjan knjiga* očito preuzela i prevela, objavljuje u džepnom izdanju engleski izdavač Peter Haddock Ltd., i nekoliko se sveščića iz te serije može kupiti u zagrebačkom Algoritmu po deset kuna. S jednom bitnom razlikom – *Illustrated Classics* na svakoj knjizi iz svoje serije, uz ime autora izvornika, navodi i oznaku “retold by” ili, hrvatski, *prepričao* taj i taj. Upravo je taj detalj promakao nakladniku i

Čitatelj koji veseo uzima u ruke prvi hrvatski prijevod *Crnog ljepotana* ili *Švicarske obitelji Robinson* iz serije *Oslikani klasici* ostaje u najmanju ruku neugodno iznenađen i razočaran, ne shvaćajući kako je moguće da su ta slaba i nesuvisla književna djelca tako slavno preživjela tolika stoljeća

od takve alegorije jasno distancira – kitovi što ih zloglasni kapetan Tanjifuji lovi radi trgovačkog iskorištavanja i ekonomskog dobitka nemaju ulogu u čovjekovu spoznavanju samoga sebe, ne suprotstavljaju se čovjeku niti ga traže i nisu fatalistički i mračni simboli borbe čovjeka i prirode odnosno čovjeka protiv sebe samoga. Oni su ugrožene, bespomoćne, životinje koje trebaju čovjekovu zaštitu od čovjeka, i njihov je iznenađujuć i žestok otpor na samom kraju romana očajnički otpor žrtve. Priča o čovjeku i prirodi, o borbi i podčinjavanju, o civilizaciji i prirodnim zakonima na početku trećega tisućljeća, na žalost, priča je o ugroženoj, pobijedenoj i upropaštenoj prirodi protiv koje više nema borbe, i *Moby Dick* u takvoj situaciji moguć je upravo na ovaj način na koji ga interpretira Sepúlveda – kit je zamišljen kao simbol u borbi čovjeka s prirodom i to zbog svoje veličine i veličanstvenosti, ali *sad je jednostavno vrijeme da ih ostavimo na miru*, što su riječi kapetana Baska, jednog od posljednjih kitolovaca u vodama oko Čilea s kojim je pripovjedač kao šesnaestogodišnjak doživio svoju kitolovsku pustolovinu.

Kanibali i kršćani

Ta je ekološka ideja Sepúlveda bez ikakve sumnje ideja vodi-lja, i Melvilleova pomalo ironična misao kako je *taj svijet pod svim meridijanima kao neka ud-ruga za uzajamnu pomoć*, u kojoj i kanibali moraju pomagati *tim kršćanima*, kod Sepúlvede se preslikava u lijep i nimalo patetično plemenit osjećaj zajedničke borbe za općeljudski cilj, u kojem ga posebno zanima upravo to neobično zajedništvo, odnosno zanimljive, izdvojene, usamljeničke i posebne ljudske egzistencije ujedinjene u istoj borbi za prirodu iz različitih

pobuda. A svijet na kraju svijeta prava je riznica takvih “čudaka” kojima je taj kraj svijeta, odnosno njegova mora i nepregledan niz otočića i grebena prirodno stanište – od gotovo izumrlih i izumrlih otočkih plemena bez imena i jezika i njihovih debeljuškastih i tromih bogova, osamljenih i nepovjerljivih pomoraca, pa do ljudi kojima su njihovi brodovi jedini domovi. Kit, dakle, danas više ne može biti simbol ili alegorijska poluga u nekoj zamišljenoj slici svijeta, ali umjesto njega to može biti ekologija ili, još jednostavnije, Sepúlveda *Moby Dicka* preslikava u borbu za prirodu umjesto borbe protiv prirode. Umjesto opsjednutosti kapetana Ahaba i divljenja prema poganskome u ljudskoj prirodi, Sepúlvedin lov na kitove povezuje romantičnu udaljenost kraja svijeta i njemu pripadajuće šutljive i plemenite pustolove, ostatke iščezlih plemenskih polucivilizacija, ugrožene životinjske vrste, idealiste Greenpeacea, opasnost, pohlepu, ljubav prema *svijetu na kraju svijeta* i civilizaciju neosjetljivu na narušenu prirodnu ravnotežu. Jednostavno, priča o očajnim, preplašenim i gotovo istrebljenim kitovima koji *uzvraćaju udarac* ispričala se sama i Sepúlvedin joj je jednostavan diskurs samo dao prikladnu romantično-idealističnu opremu. Sve u svemu, dopadljivo, angažirano i čitljivo, sasvim u skladu sa Sepúlvedinim građanskim ekološkim angažmanom i njegovim proklamiranim stavom da u svojoj književnosti pokušava uskladiti vlastiti strog moralni svjetonazor i također strog estetski impuls i uvjerenjem da njegovi čitatelji s njim dijele oba ta zahtjeva. U slučaju *Svijeta na kraju svijeta* očito je moralni stav pretegnuo i prerastao ovaj drugi, ali to nije umanjilo njegovu čitljivost niti mu oduzelo uvjerljivost. ■

urednici *Marjan knjige*, pa ga, eto, i ne stavljaju na svoju seriju, nego neupućenoga čitatelja ostavljaju u uvjerenju da u njihovoj seriji čita redom klasike i vrhunske autore svjetske – i ne samo dječje – književnosti. *Omašk*om je vjerojatno ispušteno i ime ilustratora, čije su ilustracije također preuzete iz navedene engleske serije, a ispuštanje naziva izvornika s kojeg je djelo prevedeno u tom je slučaju uistinu sitnica. Ipak, istini za volju treba reći da je pitanje izvornika u slučaju J. S. Wyssa i njegovih švicarskih Robinzona poprilično komplicirano, no to nimalo ne umanjuje odgovornost priređivača serije: navođenje Wyssa kao autora teksta što ga objavljuju laž je u bilo kojem kontekstu. Jednako tako treba reći i da prepričavanje klasika, koliko god *ljudima od knjige* bilo mrsko, zazorno i nepotrebno, nije nedopušteno: nedopušteno je, uvijek i svugdje, prepričani tekst podvaljivati kao izvorni, i djelo prepričavača pripisivati klasiku. Odnosno, ne uvijek i svugdje, jer u Hrvatskoj takva rabota očito nije proskribirana.

Ima li odgovornih?

Koliku je zaradu *Marjan knjiga* ostvarila prodajući svoju seriju *Oslikani klasici* u rasponu od šezdesetak pa do čak i stotinjak kuna za pojedine naslove, možemo samo nagađati. No, to

u ovom slučaju nije najbitnije – falsificiranje i obmanjivanje čine se u vizuri revoltiranog čitatelja daleko težim prekršajima. Stoga, koliko god javnost dječju književnost smatrala minornom ili beznačajnom djelatnošću u kojoj su ovakve svinjarije ako već ne dopuštene, onda barem ne toliko strašne u općem kulturnom okruženju u kojem se događaju puno gore stvari, i dalje se čini neprihvatljivim ne pokušati zaštititi intelektualno vlasništvo, koliko god to bio apstraktan pojam za hrvatske prilike i koliko god dječja književnost bila mali i neutjecajni, pa stoga i beznačajni teren. Činjenica da je izdavač sve naslove u seriji uredno klasificirao u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu u ovom slučaju tek dodatno iritira, kad već katalogizacija (CIP) ne znači ništa osim zabilješke o uspješnoj prevari, koja bi organizirana instanca ovakvo ponašanje trebala zaustaviti? Kako je moguće da se te knjige prodaju i posuđuju kao da je riječ o izvornim tekstovima? Jasno je, međutim, da su ta pitanja *u ovim okolnostima* sasvim očito retorička i bespredmetna, jer instanica koja za to jest odgovorna *u ovim okolnostima* očito ne funkcionira ili ne može funkcionirati kako treba. I jednako je tako jasno da se *ove okolnosti* same od sebe neće nikada promijeniti. ■

Roman i mit Michela Tourniera

Sladunjavo razvodnjavanje kolorističkih, oblikovnih, tekstilnih, miomirisnih i inih ovozemaljskih slasti i lasti koje Tournier opisuje erudicijom zualačkog kušača s velike žlice zagrabljenoga mekoputnog izobilja pridonijelo je više dekonstruktivnom samopotkapanju i samopokapanju Tournierova romanesknog svijeta

Michel Tournier, *Gašpar, Melkior, Baltazar*, prevela i pogovorom popratila Marija Paprašarovski, Zagreb, Ceres, 2001.

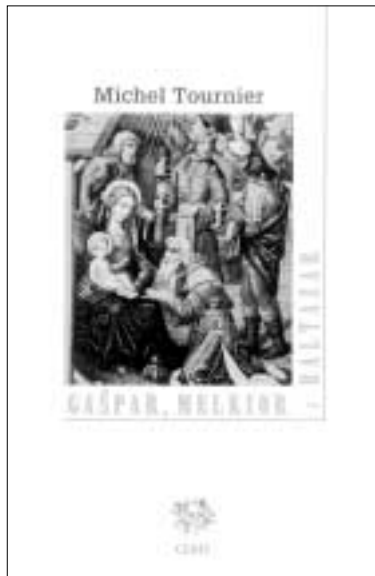
Lada Čale Feldman

Ako ste dobro pročitali naslov romana koji mi je predstaviti, bit će vam jasno zašto mi se prepričavanje njegove motivske okosnice čini izlišnim poslom. Naslov govori sve o mitskoj provenijenciji Tournierove, reklo bi se ponajprije slikarstvom inspirirane i slikarskim smislom za senzualne detalje prožete, razrade novozavjetne priče ne toliko o čudu Isusova rođenja koliko o čudu sraza «mirisa, zlata i tamjana» s jedne i pustinjom okružene siromaške štale s druge strane. Kraljevska trojka okupljena oko djeteseta nije ovdje u funkciji međusobno neraskidiva komparserijskog triptiha u prizoru buđenja božanskog svjetla, nego gotovo slučajno okupljeno trojno društvo pojedinaca-tragača za životnim ispunjenjem u ovostranom obilju – obilju moći, umjetnosti i ljubavne slasti. Već pogađate: sva će raznolikost bliskoistočnoga podneblja, krajolikâ, rasâ, naraštajâ i srodstava, bogatstva, raslinja, mirisa, ornamenata, skulptura, tkanina, zabava, orgijastičkih ali i autokratsko-tiranskih naslada pokleknuti pred golim janjetom koje dahom griju vol i magarac, koji se u Tournierovu romanu javljaju kao gotovo ravnopravni prepričavatelji vlastitih egzistencijalno-spoznajnih muka, uz bok u naslovu već navedenim kraljevima, ali i predsmrtnom narativno-retrospektivnom Herodovu hropcu, koji zabludjele kraljeve izričito šalje ususret Sretnoj vijesti.

Četvrta nit

No naslov ne odaje naizgled mehanički dometnuto, a zapravo ključno fabularno iznenađenje romana, četvrtu kraljevsku pripovjednu nit, onu o jelom opsjednutom indijskom kraljeviću Taoru koji se Isusu otputio kao obećanom Božanskom slastičaru koji će mu napokon otkriti tajnu spravljanja rahatluka od pistača, najplemenitije slastice što poput nedostiživa jestvenog Graala Taora i nagoni na kobni put. Za razliku od očita izvorišta trokraljevske legende i njezinih kasnijih likovnih reinterpretacija, legendu o četvrtom kralju mudracu, koji dolazi iz najudaljenijih krajeva da bi propustio susret u Betlehemu i lutao sve do Velikog petka, Tournier je, kako sam kaže, pronašao u spisima američkog pas-

tora L. Van Dykea i Nijemca Eduarda Schapera kojega je, navodi opet Tournier, nadahnula neka ruska pravoslavna legenda. Kraljević Taor

prolazi sa svojom bogatom, prije svega pripravku prehrambenih užitaka odanom svitom, kroz niz, što klimatski, što susretom sa stranim kulturama uvjetovanih peripetijâ, dospjevši na poslijetku u pakao rudnika soli podno grada Sodome i na vlastitoj koži iskušavši smisao Isusova žrtvovanja, ponudivši se, naime, kao zamjenski tamničarski plijen umjesto nekog pozamašnog dužnika čiji dug nije više, nakon tolika puta i dokone kraljevićeve nebrige za novac, mogao isplatiti ni revni Taorov računovođa. Zarobljen na trideset i tri godine, Taor će vijesti o Nazarećaninovim propovijedima i čudima čuti od kasnijeg uhićenika, ribara Demasa, čije će svjedočenje polučiti proljevanje kraljevićevih neslanih suza, spasa u slanom paklu za ovoga šecernog tragača. Koliko god produhovljen, Taor će se na kraju romana pronaći upravo u jestvenim metaforama pričešćivanja, blagujući za stolom što su ga netom napustili apostoli.

Pripovjednička retorika

Tournierova proza vrlo da od pseudohistorijske rekonstrukcije do bajke, od basne do hagiografije, s neskrivenim užitkom koketirajući s egzotikom, mistikom, ali, na žalost, i propovjedničkom retorikom. Primjerice, kaže prosvijećeni i od nesretne strasti izliječeni Gašpar: «Ako očekuješ od drugoga da ti pruži užitek ili radost, voliš li ga? Ne. Voliš samoga sebe. Tražiš od njega da bude u službi tvoje ljubavi spram tebe (!, op. L. Č. F) samoga. Prava ljubav, to je užitek koji izvire iz užitka drugoga, radost koja se rađa u meni zbog prizora njegove radosti, sreća koju osjećam jer znam da je sretan». I tako dalje, i tome slično. Paradoks literature koja se ne libi ne samo parazitirati na numinoznim konotacijama sakralnih prototekstova nego i preuzetno im dometati vlastitu, u biti tautološku potkrepu, jest u tome da je zanimljiva upravo u onim romanesknim predjelima koji se narativnim dosezanjem ideološkog preokreta priče nastoje ne samo vrijednosno nego i ontološki opovrći. Drugim riječima, književnost je upravo ona vrsta senzualnog užitka u ideološkoj nečisti, u razlici spram mita, ne u točki mističkog ili čak eksplicite doktrinar-noga religijskog podudaranja s njim. I nije čudo da su, kako se Baltazar Taoru tuži, svećenici neprijatelji umjetnosti, pa koliko god ozareni ljubitelj umjetnina po susretu s djetesetom radosno – čini se, zajedno s Tournierom – imaginirao «kršćan-

sku umjetnost», njezina će blasfemična moć na svijet donijeti neke od najrazornijih desakralizacija sakralnih sadržaja, od uznemirujućih

manirističkih posljednjih večerâ do Holbeinova Krista čije je opovrgavanje vjere toliko opsjedalo Dostojevskijeva Miškina. Bila bih sklona pomisliti da možda Tournier ne dijeli estetičko-ideološka stajališta svojega lika, da sam možda podlegla uvriježenoj narativnoj zamci, kad mi eksplicitno rezonerstvo Taorova glasa ne bi nametljivo i opetovano posipalo tragove ključa u kojem bi kanda autor htio da se razumijevaju ionako potpuno prozirno usložnjene epizode njegova romana. Počuj-te, recimo, ovaj autorefleksivni odlomak, koji opisuje Taorovo stanje nakon što je Betlehemsku dječicu najeo i napojio indijskim slasticama te zatim doznao o Herodovu pokolju njihove nevine dvogodišnje braće: «Otkako je napustio Betlehem, nije prestao povezivati i uspoređivati dvije slike koje su se istodobno pojavile, ali koje su krajnje suprotne: pokolj dječice i čašćenje u cedrovoj šumi. Bio je uvjeren da postoji tajna povezanost između tih dvaju prizora, koji su po svojoj oprečnosti bili na određeni način komplemenarni, i kad bi ih uspio preklopiti, velika bi svjetlost briznula na njegov vlastiti život, pa čak i na sudbinu svijeta. Jednu su djecu klali dok su druga sjedila oko stola dijeleći slasnu hranu. U tome je bilo nepodnošljiva paradoksa, ali i ključ s pregršt obećanja. (...) Ali njegovo razmišljanje nije moglo probiti kroz gusti oblak preko kojega je nazirao istinu». I tako dalje, i tome slično.

Bez ušutkivanja

Ovo sladunjavo razvodnjavanje kolorističkih, oblikovnih, tekstilnih, miomirisnih i inih ovozemaljskih slasti i lasti koje Tournier opisuje erudicijom zualačkog kušača s velike žlice zagrabljenoga mekoputnog izobilja pridonijelo je tako manje «dekonstrukciji iluzije jastva», kako bi htjela prevoditeljica i autorica pogovora Marija Paprašarovski, a više dekonstruktivnom samopotkapanju i samopokapanju Tournierova romanesknog svijeta, koji bi pošto poto da nas gane poput kakva mirakulskog prikazanja, bruseći islužene paradokse pronalaska života u trenutnom odricanju od života i obrnuto. No tu se moje razočaranje nije završilo: šokirala me tvrdnja Marije Paprašarovski, vješte, pismene i obrazovane sricateljice pogovora, u kojoj kao glavnu piščevu kvalitetu ističe njegovu sposobnost da ostvari «megalomansku želju da se do kraja iscrpi sve što zadana tema nudi kako joj se više nikada ne bi trebalo vraćati». Na isti su način, veli Paprašarovski, i Ravel i Sergio Leone «dosegnuli bit» valcera i vesterna, postigavši, baš kao i Tournier, «ideal potpunog, zasićenog oblika koji ne pobuđuje više stvaralačko zanimanje za nadopunom ili novim tumačenjem jer ne ostavlja ni jedno nedorečeno, neosvijetljeno mjesto». Tužne li perspektive, umjetnost kao ušutkivanje. A kako i ne bi ušutkivala, kad je, kako autorica na kraju pogovora apodiktčki ustvrđuje, ona «sama po sebi čin vjere, a ne tumačenje svijeta» te tko drukčije misli, neka se radije upita što se s njime dogodilo. Tome bih doista mogla dometnuti samo vapaj – Bože, sačuvaj nas umjetnosti koja nam zapušu usta i koja nas proziva s propovjedničke govornice! ■

mu ne mogu izmaći. Moji romani su varijante iste arhitekture zasnovane na broju sedam.”)
Naredni Kunderin roman

ipak stepenica ka Kunderinom 'pofrancuženju' jer se radnja prvi put odvija uglavnom izvan Češke, odnosno u Francuskoj, a i li-

zemlji, stanu, poslu, odmoru, prijateljstvima, ljubavima; izrazom "četrdeset užasnih godina" svede svoj život samo na politički vid. Ali, jesu li političku povijest proteklih četrdeset godina doista proživjeli kao jedinstveni nediferencirani blok užasa? Jesu li zaboravili godine kad su gledali Formanove filmove, čitali Hrabalove knjige, posjećivali malena nekomformistička kazališta, pričali na stotine viceva i veselo se izrugivali vlasti? Kad govore o četrdeset užasnih godina, orveliziraju uspomenu na vlastiti život koji je u njihovu sjećanju i njihovim glavama, a posteriori lišen svake vrijednosti, pa čak i posve izbrisan (četrdeset *izgubljenih* godina)."

Roman *Neznanje* je nova potvrda suštinske i metafizičke Kunderine vjernosti, vjernosti svojim opsesivnim temama, vjernosti samom sebi

Milan Kundera, *Neznanje*, prijevod s francuskog Mirjana Avramović-Uaknin, Stubovi kulture, Beograd, 2000.

kovi su Francuzi. Valja se ovdje nanovo prisjetiti godine u kojoj je *Besmrtnost* prvobitno publicirana. Godina je 1990. i politička situacija ne sprječava više Kunderu da se vrati u Češku. U proteklih 15 godina njegovi su romani uglavnom premijerno objavljivani u prevodima, a sada ponovno ima mogućnost komunicirati sa širokim krugom čitatelja na jeziku na kojem piše. Ovu mogućnost će Kundera i iskoristiti, ali ne na predvidiv način. Počet će, kako je poznato, umjesto na češkom pisati na francuskom.

Nakon pobjede demokracije

Činjenica da se Kundera, nasuprot mnogim disidentima, nije nakon pada komunizma vratio u domovinu ima i drugu stranu medalje. Evo kako to opisuje Slavoj Žižek. (*Metastaze uživanja*, Beograd, 1996.)

"Zašto je Milan Kundera, čak i sada posle pobjede demokratije, na neki način ekskomuniciran u Češkoj? Njegova dela se retko objavljuju, mediji čutke prelaze preko njih, svakome je nekako nezgodno da govori o njemu... Da bi se opravdalo takvo postupanje, iščakavaju se stare priče o njegovoj tajnoj kolaboraciji sa komunističkim režimom, o njegovom pribegavanju ličnim zadovoljstvima i izbegavanju moralno ispravnih konflikata a la Havel, itd. Međutim, koreni ovog otpora su dublji - Kundera emituje poruku koju "normalizovana" demokratska svest ne može da podnese. (...) Totalitarno stanje je ishodište niza fenomena o kojima svedoče mnogobrojne hronike svakodnevnog života na socijalističkom istoku: reakcija na totalitarnu ideološku dominaciju nije se ispoljavala samo kao cinično bekstvo u "dobar život" u vidu ličnih zadovoljstava već i kao izuzetno cvetanje autentičnih prijateljstvava, kućnih poseta, zajedničkih večera, strasnih intelektualnih razgovora u zatvorenim društvima - odlike koje su obično fascinirale posetioce sa Zapada. Problem je, naravno, u tome što se ne može povući jasna linija koja razdvaja dve strane: one su glava i pismo istog novčića, zbog čega su se, dolaskom demokratije, obe izgubile. Kunderi ide u prilog to što ne skriva tu dvosmislenost: duh "Srednje Evrope", autentično prijateljevanje i intelektualna druželjubivost, opstali su samo u Češkoj, Mađarskoj i Poljskoj, kao oblik otpora dominaciji totalitarne ideologije."

Sam Kundera kaže ovo:

"Kada razgovaram s Česima godinu ili dvije nakon pada komunizma, čujem kako svaki od njih ponavlja sada već ritualnu formulu, neizostavnu preambulu svih njihovih razmišljanja: "nakon četrdeset godina komunističkog užasa", ili "užasnih četrdeset godina", i najčešće "četrdeset izgubljenih godina". Promatram svoje sugovornike: nisu bili prisiljeni emigrirati, nisu bili u zatvoru, niti su bili istjerani s posla, čak nisu bili ni loše gledani; svi su živjeli svoj život, u svojoj

značajna veza između *Usporavanja* i Kunderine emigrantskočeške trilogije: riječ je o prepoznatljivom Kunderinom "ja" kao jednom od junaka djela. I s tim u vezi najizrazitija sličnost postoji između *Besmrtnosti* i *Usporavanja* jer je u ovim dvama romanima uloga tog "ja" dobrano značajnija negoli je slučaj s **Knjigom smijeha i zaborava**, odnosno *Nepodnošljivom lakoćom postojanja*.

Roman bez Čeha

S obzirom na sve pobrojano Kunderin "rez" nastao promjenom jezika ne čini se odveć radikalnim. Međutim, naredni roman *Identitet* nešto je posve drugo. Češka kao toponim, odnosno Česi kao narod, u ovom se romanu uopće ne spominju. Niti jednom! Također, nakon više od 20 godina u Kunderinoj prozi nema onog njegovog "ja". U romanu nema ni naznaka *koegzistencije različitih povijesnih vremena*. Kundera kao da eksperimentira s idejom da postane "običan" francuski pisac. Likovi su napadno francuski; imena (Chantal i Jean Marc) ih skoro pa karikaturalno "legitimiraju". Osim nekoliko epizoda, u ovom romanu skoro da nema ništa *kunderijansko*. Postoji, međutim, jedna stvar koja otkriva onoga starog Kunderu koji nije u stanju ostvariti san o *nekoj velikoj neočekivanoj nevjernosti*. Tek što je napustio jednu *arhetipsku formu* on već stvara drugu. Jer, s čisto formalne strane, *Identitet* je blizanac *Usporavanja*. Ponovno kratki roman, ponovno 51 kratko poglavlje!

Nakon publiciranja *Identiteta* Guy Scarpetta je načinio kratki intervju s Kunderom objavljen u *Le Nouvel Observateuru*. Na Scarpettino pitanje o razlikama među njegovim trima romanima napisana na češkom jeziku u Francuskoj te dvama novim francuskim romanima, Kundera je odgovorio da je razlika manje nego što Scarpetta misli. Ističe (s pravom!) da je melodija njegove rečenice identična i na češkom i na francuskom jeziku te kako je s *Besmrtnošću* dosegao zenit jedne forme koju je stoga morao mijenjati. Nakon Scarpettina inzistiranja na tvrdnji kako su razlike ipak veće, Kundera će u svom stilu, *muzikološki*, odgovoriti da su češki romani bili komponirani kao sonate, dok je s francuskim krenuo u istraživanje nove, kraće forme. Dok su češki romani *duga potraga za nekoliko definicija koje izmiču*, francuski predstavljaju *magično kruženje motiva*. (Motivi su, naravno, ona *armatura* od *nekoliko apstraktnih riječi*; u *Usporavanju* to su, primjerice, brzina, *intelektualci*, *golotinja*; u *Identitetu* – *prijateljstvo*, *crvena boja*, *dosada*.)

Po općeprihvaćenom sudu *Identitet* je najslabiji Kunderin roman. Njegovo naredno djelo očekivalo se s malo zebnje. No, kako se pokazalo, za to nije bilo razloga. Kundera se *Neznanjem* vratio sebi.

Povratak Češkoj:

Valja krenuti od nekih ponešto neknjiževnih pojedinosti. Kundera kao da je želio da njegovi prvi čitatelji ponovno ne budu govornici onog jezika na kojemu piše. No, u slučaju njegovih emigrantskih čeških romana u pitanju su bili razlozi *veliki* i izvanjski (historijska i politička situacija), razlozi kojima se Kundera morao pokoriti, dok se u slučaju *Neznanja* radi o razlozi-

Tamo negdje, ranih osamdesetih godina sada već prošlog stoljeća, Milan Kundera dao je veliki intervju Christianu Salmonu za njujorški časopis *Paris-review*. Dva dijela ovog razgovora Kundera je objavio zasebno u knjizi eseja *Umjetnost romana*. Naslovio ih je kao *Dijalog o umjetnosti romana*, odnosno *Dijalog o umjetnosti kompozicije*. U drugom dijalogu, onom o *umjetnosti kompozicije*, dakle, Kundera i Salmon zajedno zaključuju da postoje dvije forme-arhetipa u Kunderinim romanima:

1) *polifonijska kompozicija koja sjedinjuje raznorodne elemente u arhitekturu zasnovanu na broju sedam*; 2) *vodviljska kompozicija, homogena, teatralna kompozicija, koja dodiruje nevjerovatno. Kundera će na ovo nadodati: Uvijek sanjarim o nekoj velikoj neočekivanoj nevjernosti. Međutim, trenutačno nisam uspio izmaknuti bigamiji tih dvaju formi.*

Od Šale do Besmrtnosti

Važno je napomenuti da je u vrijeme ovog razgovora posljednje Kunderino djelo bilo *Nepodnošljiva lakoća postojanja*. Dodašnji njegov opus lako je, znači, razdijeliti po naznačenim kategorijama. Prvoj pripadaju *Šala*, *Smiješne ljubavi*, *Život je drugdje*, *Knjiga smijeha i zaborava* te *Nepodnošljiva lakoća postojanja*; drugoj kategoriji pripada *Oproštajni valcer* te pripovjetka *Symposion* izvan konteksta *Smiješnih ljubavi*. (Zanimljivo je da i knjiga eseja *Umjetnost romana* ima sedam dijelova. Teško da to može biti slučajnost. Jer djelenje spomenutog dijaloga s Christianom Salmonom na dva dijela neodoljivo podsjeća na povinovanje 'fatalnosti broja sedam' na sličan način kao kod *Nepodnošljive lakoće postojanja*. Sam Kundera kaže: "Kada sam pisao *Nepodnošljivu lakoću postojanja*, htio sam po svaku cijenu razbiti fatalnost broja sedam. Već dugo je roman bio začeta na osnovi od šest dijelova. Međutim, prvi dio mi se i dalje činio bezobličnim. Konačno, shvatio sam da je taj dio stvarno formiran od dva, da je on poput sijamskih blizanaca i da ga treba, finim kirurškim zahvatom, podijeliti na dvoje. Sve ovo pričam da kažem kako se ovdje s moje strane ne radi ni o kakvoj praznovjernoj koketeriji s magičnim brojem, niti o racionalnom proračunu, nego o dubokom, nesvjesnom, nerazumljivom impreativu, arhetipu forme koje-

Besmrtnost (objavljen izvorno 1990.) izvrsno se uklapa u prethodno danu dihotomiju. Očita je njegova *polifonijska kompozicija koja sjedinjuje raznorodne elemente u arhitekturu zasnovanu na broju sedam*. Po mom sudu, *Besmrtnost* je Kunderino najbolje djelo, njegov *magnum opus*. Ono je u isto vrijeme estetski najostvareniji Kunderin roman i perfektно razrađen recept sedmodjelne polifonijske kompozicije iz razgovora sa Salmonom. Sedmodjelnost *Šale*, *Smiješnih ljubavi* te *Života drugdje* više je slučajnost nego plod svjesne strategije. Drugi je slučaj s *Knjigom smijeha i zaborava*, *Nepodnošljivom lakoćom postojanja* te *Besmrtnošću*. Ova tri romana vrhunac su Kunderine umjetnosti, a među njima *Besmrtnost* je najbolja. No, osim kompozicijske, ova tri djela imaju još jednu važnu sponu: radi se, naime, o tri jedine Kunderine knjige nastale u emigraciji, a na češkom jeziku.

Aritmetika emigracije

Čini mi se bitnom ova *aritmetika emigracije* (termin je Kunderin; uvodi ga u *Iznevjerenim oporukama*). Od 1975. (dakle, od svoje četrdeset šeste) Kundera živi kao emigrant u Francuskoj. Po vlastitu priznanju, nakon što je početkom sedamdesetih pod ruskom okupacijom završio *Oproštajni valcer*, smatrao je svoju spisateljsku karijeru završenom. *Tek godinu dana nakon našeg dolaska u Francusku (i zahvaljujući Francuskoj), nakon šest godina posvemašnjeg prekida, počeo sam pisati bez poleta*. Kundera, naravno, još piše na češkom. Svježem emigrantu teško je pisati na usvojenom jeziku, naročito ako je već (kao u Kunderinu slučaju) 'stekao ime' u književnosti na materinjem. Petnaest je godina trajala ova faza Kunderina stvaralaštva. Upravo tijekom ovih 15 godina, Kunderi se moglo činiti da će njegovo progonstvo biti doživotno. Početkom osamdesetih lišen je državljanstva zbog *Knjige smijeha i zaborava*. On, međutim, romane nastavlja pisati na češkom jeziku. (*Umjetnost romana*, objavljena 1986., napisana je na francuskom što otkriva Kunderino suživljavanje sa idejom pisanja na francuskom.) *Nepodnošljiva lakoća postojanja* i *Besmrtnost* napisane su na češkom jeziku, no *Besmrtnost* je

ma *malim* i unutarnjim, odnosno, osobnim, o svojevrsnom autorskom hiru, o zadovoljstvu u mogućnosti izbora jezika na kojem će se njegovo djelo prvi put pojaviti, o slobodnoj odluci. Roman napisan na francuskom *L'Ignorance* iz rukopisa je preveden na španjolski i objavljen pod naslovom *La Ignorancia*. Drugi jezik na koji je roman preveden jest srpski. *Neznanje* je tako objavljeno posljednjih dana 2000. u Beogradu, u izdanju izdavačke kuće *Stubovi kulture* i u prijevodu Mirjane Avramović-Uaknin (koja je na srpski prevela i Kunderin *Identitet*). Osamdesetih je godina *Nepodnošljiva lakoća postojanja* objavljena gotovo istovremeno na francuskom, engleskom i srpskohrvatskom te se i ovaj slučaj promptnog prevođenja *Neznanja* dobro uklapa u tu lijepu tradiciju skoro pa premijernog upoznavanja ovašnjeg čitateljstva s novom Kunderinom knjigom.

Na prvi pogled *Neznanje* je formalno identično prethodnim Kunderinim francuskim romanima – *Usporavanju* i *Identitetu*. Ponovno kratki roman s pedesetak kratkih poglavlja. No, već i broj poglavlja nosi malu, ali znakovitu razliku. *Neznanje* ima 53 poglavlja, za razliku od *Usporavanja* i *Identiteta* koji su imali po 51 poglavlje. (Prosječna dužina Kunderina francuskog romana tako sada iznosi 52 poglavlja.)

S tematske strane *Neznanje* je Kunderin povratak Češkoj. Glavni likovi su Česi, a i najveći dio radnje odigrava se u Češkoj. Stilski je *Neznanje* također blisko starom češkom Kunderi. Kad u drugom poglavlju Kundera stane etimološki raščlanjivati riječ *nostalgija* te uspoređivati ekvivalentne izraze u mnogim europskim jezicima svaki će se kunderofil s nostalgijom prisjetiti devetog poglavlja prvog dijela *Nepodnošljive lakoće postojanja* gdje se na identičan način analizira riječ *sućut*. Tu je i nekoliko ludičkih opservacija na temu češke povijesti što sjećaju na *Knjigu smijeha i zaborava*. Ponovno se pojavljuje i poznata Kunderina *estetska obuzetost koegzistencijom različitih povijesnih vremena* u romanu, a galerija epizodnih likova zna podsjetiti na neke junake *Smiješnih ljubavi*.

Emigranti

Radnja *Neznanja* fokusira se u svom najvećem dijelu na Irenu i Jozefa. Oboje su emigranti (Irena u Francuskoj, Jozef u Danskoj) koji nakon 20 godina progonstva nakratko posjećuju domovinu. Imaju još jednu zajedničku točku: Irena je udovica, Jozef je udovac. Irenino udovištvo traje duže i ona je već izvjesno vrijeme u vezi sa Švedaninom Gustavom. Jozef je, naprotiv, vjerni čuvar uspomene na svoju pokojnu ženu. U mladosti njihovoj, *in illo tempore*, njih dvoje su proveli jedno veće u praškom kafiću. Tamo je Jozef ukrao malu pepeljaru i poklonio je Ireni. Pozvao je k sebi u stan, no ona je već bila zaručena s Martinom te je odbila. No cijelog je života čuvala malu pepeljaru, a susret s Jozefom bio je za nju simbol neostvarenih mogućnosti njezina života (nalik na susret Jakuba i Kamilu u *Oproštajnom valceru*). Slučajni susret, nakon više od 20 godina, na pariškom aerodromu pred let za Prag, za koji oboje imaju karte, za Irenu je prst sudbine. Ona postaje nezadovoljna

vezom s Gustavom te je još sretnija zbog susreta s muškarcem koji je za nju gotovo cijelog života predstavljao amblem nedo-segnute sreće. A Jozef se Irene ne sjeća, makar mu ne pada na pamet da joj to kaže. U avionu se njih dvoje kao stari poznanici dogovaraju da se vide u Pragu.

U narednih nekoliko dana Irena i Jozef jednako shvaćaju ispraznost iluzije o *velikom povratku*. Irena je još čvršća u onom što je i ranije znala, da je njezin život sad u Parizu, da 20 pariških godina u njezinu životu ima veću važnost od praške mladosti, da je *njezin odlazak, ma kako nametnut izvana, protiv njezine volje, predstavljao izlaz i najbolje rešenje u njezinu životu*. Jozef slučajno dolazi do svoga srednjoškolskog dnevnika. Čitajući ga, osjeća samo gnušanje prema sebi ondašnjem. (Osjećaj doslovce identičan onom Ludvikovu iz *Sale*: "Preplavio me val bijesa na sebe samoga, bijesa na moje tadašnje godine, na glupe lirske godine ...".) Češka je za njega podsjećanje na te "glupe lirske godine", no još više ona je brisač sjećanja na pokojnu ženu. (Da je ostao tamo ne bi je ni sreo.) Na posljednjoj stranici *Iznevjerenih oporuka* Kundera se divi Faulknerovu romanu *Divlje palme* i njegovu junaku, koji nakon smrti voljene žene odustaje od samoubojstva jer zna da je *jedini način da produži život voljene žene sačuvati sjećanje na nju*. Kunderin Jozef je varijacija ovog karaktera, on je muška verzija Tamine iz *Knjige smijeha i zaborava*. Jozef je netko ko neće *iznevjeriti oporuku*. (U *Iznevjerenim oporukama*, kao i u *Neznanju*, simbol ljubavi prema mrtvom je drvo: *kruška pod prozorom*, odnosno *vitki bor što sliči na podignutu ruku pokraj kućice od cigala*.) Zato će nakon predviđiva Irenina i Jozefova združivanja u postelji on ipak dati prednost uspomeni na pokojnu ženu makar je svjestan da je Irena spremna s njim započeti novi život. On je napušta skrhanu tek otkrivenom činjenicom da se njihove praške predpovijesti Jozef uopće ne sjeća, da mu je mala pepeljara, njezina dugogodišnja amajlija, potpuno nepoznata.

Opus u malom

Neznanje je Kunderin opus u malom. Poput nekoga borgesovskog *alepha* ono sadrži sve kunderijanske motive. Čini se ipak da je u cjelini ovaj roman najsličniji *Šali*. Makar ovdje naracija ne teče u prvom nego u trećem licu, stalno prebacivanje fokusa s Irene na Jozefa te njihovo konačno združivanje podsjeća na *Šalu*, naročito njezin sedmi dio u kojem se naratori "miješaju". Pravi dragulj *Neznanja* jest lik Jozefove djevojke iz srednjoškolskih dana. Nekoliko poglavlja posvećenih njezinoj mladosti mogu na prvi pogled izgledati kao "strano tkivo" u romanu. No, tek na posljednjim stranicama otkriva se da je ta djevojka ustvari Irenina poznanica Milada. Ovaj lik tako poprima nešto od Kostke iz *Sale*, Muškarca četrdesetih godina iz *Života drugdje*, odnosno Rubensa iz *Besmrtnosti* (nije slučajno da su ovi ponešto marginalni likovi kod Kundera redovito, kako se to kaže, najpozitivniji). Među epizodnim likovima pažnju naročito privlače Irenina majka i Gustav. Irenina majka je repriza Terezine majke iz *Nepodnošljive lakoće postojanja*, dok Gustav sa svojom dobroćudnom apoteo-

zom žena i ženskosti podsjeća na Paula iz *Besmrtnosti*. Groteskni Gustavov snošaj s majkom njegove ljubavnice i njezino nespretno plediranje da ga zbog dobrote sačuvaju u tajnosti da ne povrijede Irenu zbiva se u vrijeme dok Jozef i Irena vode ljubav. Ljubavni čin Jozefa i Irene u nekoj hotelskoj sobi kao da zatvara koitalni krug Kunderine proze jer poput zrcalnog odraza podsjeća na sličan odnos Ludvika i Helene iz *Sale*. Irena je poput Helene spremna napustiti sve zbog novog ljubavnika, dok su i Ludvik i Jozef (istina iz različitih razloga) daleko od pomisli da s njima podjele život.

Strasna vjernost

U 23. poglavlju *Neznanja*, dok čita svoj mladalčki dnevnik, Jozef nailazi na sljedeću rečenicu: *Koliko je zamorna vjernost koja nema svoj izvor u pravoj strasti*. Roman *Neznanje* je nova potvrda suštinske i metafizičke Kunderine vjernosti, vjernosti svojim *opsevnim temama*, vjernosti samom sebi. No, ta je vjernost strasna i nimalo zamorna. Poznata je ona fraza o piscima koji cijelog života pišu jednu knjigu. Za malo kojeg suvremenog autora to vrijedi u tolikoj mjeri kao za Kunderu. Kundera je karijeru proznog pisca započeo prije više desetljeća pripovjetkama koje su kasnije objavljene u knjizi *Smiješne ljubavi*. U jednoj od njih, *Zlatnoj jabuci vječne čežnje* (onoj gdje je Martin oženjen Jánom), narator na samom početku onako usput veli:

"Kad god razmišljam o starim antičkim kulturama hvata me nostalgija. Možda je u pitanju, pored ostalog, i sjetna zavist zbog sanjive, slatke sporosti tadašnje istorije – epoha stare egipatske kulture trajala je nekoliko hiljada godina; epoha grčke antike gotovo čitav milenijum. U tom pogledu život svakog pojedinca podražava ljudsku povijest; u početku je zaglibljen u tromu sporost, a ona postepeno i sve više dobija na brzini."

Motivi iz gornjeg pasusa (nostalgija, ubrzavanje kao svojstvo moderne civilizacije) do kraja su razrađeni tek mnogo kasnije, u francuskim romanima *Usporavanje* i *Neznanje*. Mnogo je takvih primjera u Kunderinom opusu, neki su ovom eseju već potencirani.

U *Malom rječniku neshvaćenih riječi* iz *Nepodnošljive lakoće postojanja* Kundera se na jednom mjestu bavi *vjernošću i izdajom*. Tamo je za Franza *vjernost prva od svih vrlina, vjernost daje našem životu cjelovitost, bez nje bi se raspao u hiljade trenutnih dojмова kao u hiljade krhotina*. Sabinu, naprotiv, *očarava izdaja, a ne vjernost*. Slikovito govoreći, Kundera želi biti Sabina (sanjari o nekoj velikoj neočekivanoj *nevjernosti*), no uvijek je bio i ostao Franz. U ponešto astrološki simboličnoj slici ta bi se Kunderina vjernost mogla prozvati vjernošću vlastitom rođendan. Jer Kundera je rođen prvog travnja, na svjetski praznik šale, na *All Fools' Day*. Vjernost rođendan, vjernost šali i smijehu sačuvao je sve vrijeme, od *Sale* i *Smiješnih ljubavi* preko programskog citiranja židovske poslovice *Čovjek misli, Bog se smije* do autopoetičkog opisa *Usporavanja* kao *romana u kojem ni jedna jedina riječ nije ozbiljna*. ☐

KRITIKA

Okvir za Zadar

Možda su ratovi mjera naših prostora, suviše pojednostavljeni da bi bili Kalinićeve priče o ratu, jer u njima je on uvijek uspješniji nego u pričama koje nekako "istisne" iz mira

Pavle Kalinić, *Prtljaga*, Nova knjiga Rast, Zagreb, 2001. ISBN 953-6780-12-6

Grozdana Cvitan

Pavle Kalinić pojavio se u svijetu knjiga ponajprije znanstvenim djelom o sudbini Andrije Hebranga. Uz knjigu kolumni *NE! Raporti iz balkanske krčme* do danas je objavio i četiri knjige koje pripadaju pripovijednoj literaturi. Prva od njih, memoarski zapisi *Ni pukovnik, ni pokojnik*, postigla je velik uspjeh jer je bila knjiga koja je, za vrijeme u kojemu se pojavila, na drukčiji, stvarniji i mučniji način govorila o Domovinskom ratu. Štoviše, rat je još trajao i Kalinićev govor umnogome je odudarao od uobičajene produkcije. Za vrijeme u kojem se pojavila bila je to knjiga atmosfere koja je iskreno govorila o mnogim stranama rata, ponajprije uključujući realizam kojem se većina tada (iz raznih razloga) opirala. Čovjek koji se s ranama na tijelu upravo borio s birokracijom, a onda i s narušavanjem ljudskih prava kroz HHO, imao je snage i za stvarnu sliku rata.

Reciklaža

Slijedio je roman *Requiem za jednu mladost, moju baku i USA*, u kojem vlastitu biografiju određenim književnim transformacijama pretvara u *fiction*, u književnost. Bio je to vrhunac njegova stvaralaštva i knjiga je doživjela ponovljeno izdanje. Čitatelji su "honorirali" iskrenost, snagu, bunt i PTSP uronjen u rečenice njegova djela. Nakon *Requiem*a slijedi zbirka priča *Pušači vremena* (1999.). Zbirka je postala svojevrsna reciklaža: u njoj su se pojavile dvije priče ponuđene već u cjelini romana. Ostatak zbirke zatvarao je širok luk od autobiografskih zapisa, u kojima su se potkrale najobičnije faktografske pogreške, do parola konstruiranih u priču na način poznat još iz soc-realizma. Čitatelji su bili relativno zadovoljni, kritičari još relativnije, ali to su uglavnom zadržali za sebe.

Nedavno je objavljena druga zbirka Kalinićevih priča *Prtljaga*, u kojoj nije uspio nadvladati neke od pogrešaka prve zbirke, pa bi se dojam koji ostavlja nekako mogao opisati osjećajem da je autor brži u izdavanju knjiga nego u njihovu pisanju. U njoj je politički proglas o ljudskim pravima (*Devet napramama tri*), u njoj je nekoliko likova što se "pretaču" iz priče u

priču na način na koji u Zadru i oko Zadra petljaju nešto u turizmu i na Kornatima... Već sama pojava Zadra upozorava na

autobiografske elemente. Zbirku *Prtljaga* Kalinić je počeo nekim ranijim ratovima, ponudio dvije različite šanse u kojoj je jednu začinio atmosferom (*Priča o Peteru Feldmannu*), a drugu duhovitošću (*Žica*), u kojima nije imao šansu ponoviti svakodnevni šablonizirani govor osobnog okruženja i kojima je dao naslutiti i drukčije mogućnosti.

Predvorje bijesa

Ipak, Zadar je prečesto spomenut u nevelikoj zbirci (deset kratkih priča), a da ne bi bio svojevrsna, ne baš najjasnija, autorova poruka. U prvoj priči Zadar je prostor podrijetla Sime iz *Žice* (Prvi svjetski rat), tamo bi spas trebao među svojima potražiti i vodič iz priče smještene u Drugi svjetski rat, u njemu legalni i ilegalni turistički radnici troše svoju svakidašnjicu, u njega se vraća dugogodišnji politički emigrant (naslovna priča *Prtljaga*), iz njega je autor (*Devet naprama tri*) i, napokon, iz njega je grupa koja odlazi u pljačku napuštenih kuća nakon Oluje, dakle vrijeme završetka Domovinskog rata, što je i zadnja priča u zbirci. Možda je to Zadar zaokružen u ratove, ali suviše turistički pojednostavljen da bi bio junak priče. Možda su ratovi mjera naših prostora, suviše pojednostavljeni da bi bili Kalinićeve priče o ratu, jer u njima je on uvijek uspješniji nego u pričama koje nekako "istisne" iz mira. I Zadar je veća (čak i osobno Kalinićeva) činjenica od one koju je u *Prtljagi* ponudio.

U vrijeme dok se trudio zatvoriti cijeli život u priču, Pavle Kalinić pronalazio je razloge za riječi koje su više od štedljiva prepričavanja dogođenog. Minimalizam stvarnosti koji danas nudi možda mu uskoro dosadi i vrati ga želji da osebuje turističke zaderske djelatnike sabere u junake neke duže egzistencijalne mogućnosti. I, napokon, autobiografija i njezina mimikrija stalno negdje izbijaju u Kalinićevu stvaralaštvu. Zato se dvije zbirke priča čine kao predvorje bijesa koji se nakuplja za vrijeme u kojem bi autor trebao shvatiti da saborske klupe nisu produktivne za veća i važnija djela. ☐

KRITIKA

velik broj *Velikih narodnih kuvara*, razne škole kuhanja u nastavcima, nekoliko primjeraka kompliciranog *Pellaprata* te nizove

se moći u vodi zamotano u ubrus, kad ispliva (nakon 15-20 minuta) znači da je gotovo. Iskustvima kuharici, a takva moja maj-

tijesto bilo koje vrste u pećnicu, naprave nad posudom križ . Na pitanje zašto ne *križaju* ono što se kuha na štednjaku, odgovor je bio: Tako se to radi, kad stavljaš tijesto u peć. Gioia Calussi objašnjava zašto: “Mnoge ricete koje su se prenosile s naraštaja na naraštaj skrivaju daleka i tajna značenja. Dalmatinci, u dnu duše praznovjerni, bili su na neki tajanstveni način opsjednuti simboličnom vrijednošću brojeva. (...) Galetine od kanele na božićnom boru i ukrasi od šlaga i glazure na rođendanskim tortama imali su oblik šestokrake zvijezde, pečata cara Salamuna, a na *kevas*, *širnice* i *kruh* se prije stavljanja u peć urezivao križ.”

Bonkulovići

Na nekoliko mjesta autorica ističe da su Dalmatinci poznati *bonkulovići*, što će reći gurmani, ili u narodski šaljivoj varijanti *guzičari*. Pitanje živi li čovjek da bi jeo, ili jede da bi živio, u ozračju dalmatinskih kulinarskih navada dobiva sintezu u vidu maksime da čovjek jede dobro

odavno odoše, rožada ostade s jednom nadgradnjom iz vremena francuske uprave. Francuzima zahvaljujemo karamelnu košuljicu u kojoj se rožada *banjamarija* kuha. Što bi nakon svih protuturskih pjesmotvora rekli naši humanistički pjesnici, s ocem Marulom na čelu, da vide kako Enzo Betizza niz od pet vrhunskih dalmatinskih jela započinje *arambašićima*, sarmicama orijentalne provenijencije? Pretpostavljam – ništa. Prionuli bi k trepi, mnijem. *Arambašići* mogu poslužiti i kao izvrstan primjer vjerske tolerancije, kad je želudac u pitanju: *Božić bez arambašići isto je ka i kočeta brez muža*, kaže poslovica.

Pridjevi

Analiza riceta iz *Kuharice dalmatinskih gospođa* pokazuje da postoji čvrsta analogija između onoga kako mjerimo dobru književnost i dobru hranu. Ostavimo načas po strani analogiju koja se sama nadaje – da je jedno tijelo, a drugo duhu namijenjena hrana. U ovoj gastro-narativnoj komparaciji *pjati* su dijelovi priče, koji moraju stajati u skladnom odnosu prema cjelini. Ako se pjati nižu u skladnim nizovima, pažnja prelazi na rečenicu. Pažljivo odabrane imenice i glagoli postaju kvalitetne namirnice, spravljene u skladu sa svojim svojstvima. Kako to često biva u literaturi, kušnja stilu i majstorstvu bit će prilozi i pridjevi, čija pretjeranost ili nedostatnost mogu *uprskati cijelu stvar*. U funkciji kulinarskih pridjeva i priloga naći ćemo začine. Priča mi prijateljica s kontinenta kako njezina splitska prijateljica tvrdi da kontinentalci često upropaste i najbolju ribu s previše češnjaka, ubiju u njoj sve okuse i more. Gastronomsko bogatstvo i elegancija dalmatinskih riceta sadržana je upravo u majstorstvu s kojim se bira začini koji neće ubiti *duh* osnovne namirnice. Ricete Gioie Calussi uputstva su kako *komponirati* jelo. Ne čudi uopće što je pogovor knjizi, iz pera Enza Betizze, naslovljen *Pet veličanstvenih kulinarskih simfonija*.

Obilje koje nudi izvorna dalmatinska trpeza preneseno je u prijevodu Jakše Alborghettija i Tonka Maroevića i kao obilje jezične trpeze. Prijevod s talijanskoga u posvemašnjem je skladu s materijom kojom se bavi, pa je uz mnoštvo okusa i mirisa izronio i jezik dalmatinske kuhine i njezinih kuhara i kuharica. Riječ je o jeziku u kojem zvone odjeci talijanskoga, francuskoga, dalekog latinskog, turskog, i njemačkog jezika, u spoju s domaćim dijalektom. Tu se šufigaju balancane, dodaju suvice, iz ribe istjeruje friškina, nižu pjati i gvanijere, lupaju padele, pazi se na štadune od ove i one ribe... Te stare kuhine zvucima i nadglasavanjima koja se događaju u mnogoljudnim obiteljima, o čemu svjedoči i naputak uz *Punjene lignje*: “Jelo koje po predanju sprema nevjesta kad svekrva *ga el musso* (spusti nos), kako bi je udobrovoljila”. Riječju, to su kuhine u kojima se kuhalo s guštom, a to je, kažu znalci, pretpostavka svakom guštanju u jelu samom.

Kuharica dalmatinskih gospođa u nekoj drugoj koncepciji stvaranja nacionalnoga kulturnog identiteta priskrbila bi autorici odlikovanje najvišeg reda, za posvemašnji doprinos razvoju nacionalne kulture. Sa svoje strane, po starinski: skidam kapu! 🍴

Iz obiteljskih bilježnica s ricetama, rukom napisanih kuharica, i starih napisa o kuhanju izronio je cijeli jedan svijet, svijet autentičnih mirisa, okusa i oblika, svijet stavljen u knjigu recepata koju nipošto ne možemo nazvati tek kuharicom

Gioia Calussi *Kuharica dalmatinskih gospođa. Tradicionalne ricete i arome dalmatinske kuhinje, s talijanskoga preveo Joško Alborghetti (te veći dio stihova i uzrečica Tonko Maroević), Viva Ludež – Posebna izdanja Feral Tribunea, Split, 2001.*

ka jest, jasno je odmah da 4 jaja i 16 dekagrama masnoće ne mogu ‘upiti’ kilogram brašna. Vjera u Diku nadjačala je zdrav razum (možda je *caka u tome da se tijesto moći, pa nije poslije tako tvrdo*), no pothvat je završio u smeću, i trebalo je vremena da se Diki opravda tiskarska pogreška. Vjera u Dikine recepte temelji(la) se na tome da je riječ o izvornim dalmatinskim receptima, i da se prema njima mogu spraviti prave pašticide, crni rižot, kastradina s kupusom, a o šalši da ne govorimo. Gioia Calussi također daje nesumnjivo izvorne recepte, i tako nakon skoro tri desetljeća faktografski potvrđuje ono što je nepčano već davno dokazano –

raznih kuharica koje se sve više pojavljuju u ranim sedamdesetima, a namijenjene su zaposlenim ženama, o čemu svjedoče njihovi naslovi: ili *brzo* ili *jeftino* ili *brzo i jeftino*. Knjigu koja sam tražila nisam našla.

Slow-food

U receptima *Dalmatinske kuhinje* sačuvan je kostur međuratne gradske kuhinje dalmatinskog prostora, recepti bez pudinga i vege, express lonca i kupovnih kora za torte te svega onoga što je socijalističko društvo ponudilo zaposlenoj ženi kao pomoć za brže kuhanje nakon posla, naravno. Dikini recepti imaju okvir regionalne kuhinje, no s obzirom na izbor namirnica, posebno u slatkim jelima, bilo ih je moguće pripremiti od *Vardara pa do Triglava*. Obiteljski primjerak *Dalmatinske kuhinje* nije doživio sreću da se druži na polici s knjigama kućne biblioteke iz jednostavnog razloga što godinama stoji u kuhinji, na hladnjaku. Kulinarski eksperimenti moje majke često bi započinjali rečenicom *dodaj mi Diku, molim te*. To je značilo da ili kreće u neistražene teritorije ili traži potvrdu da se nešto što je naumila spremati radi tako kako se ona sjeća da je radila njezina baka, ili ujna Marketa, ili teta Milka, ili neka njezina Dalmatinka. Ljubav Dike i moje majke dovedena je u pitanje samo jednom. Kamen spoticanja zvao se *Rošići vodenjaci*. Tijesto (16 dkg masti ili maslaca, 4 cijela jaja s malo soli, nastrugana kora od limuna ili naranče, 5 dkg gotovoga kvasca i kilogram brašna)

da je Dika *autentična*. Pretpostavljam da ove dvije knjige neće biti jedna drugoj konkurencija, uprkos srodnosti recepata koje donose, prije komparativistički izazov u kulinarskoj praksi: što kaže Dika, a što Gioia na temu dalmatinskih klasika.

Praznovjerni Dalmatinci

Kuhinju dalmatinskih gospođa pročitala sam jednim dijelom onako kako čitam prozu, no razlozi za to više su autobiografske prirode. Čitajući recepte, koji nisu ograničeni na suhi prikaz pripreme jela, naišla sam na doskočicu *Ko ne ji glavu od barbuna, mirita mu ime od pizduna*. Iz sjećanja iskače istog časa slika jednoga maminog ujaka, s tavajolom oko vrata, i gomilicom ribljih glava pred njim, kako komentira navadu svojih sustolnika da mu daju glave od barbuna. Ili, nonini savjeti, od kojih prvi kaže *Ranim jutrom svakodnevno treba poći u spizu jer namirnice moraju biti sasvim svježe da bi bile ukusne*. Sjećanje na prabaku i njezinu punu boršu; vratila bi se s *pijace* prije nego bih ja krenula u školu. Njezini odlasci na *pijacu* zorom imali su tada smisla. U malom gradu u kojem sad živim, sasvim je svejedno kad ću stići na tržištu. Radnim danom čeka me skoro identična ponuda na štandovima na kojima je roba kupljena u veleprodaji na Žitnjaku, plastične jagode i paradajzi, kako kaže moja stara susjeda. Kaskajući u kulinarskim znanjima za mojim dalmatinskim pretkinjama, usvojila sam i neke rituale, za koje nisam slutila što znače. Prije nego stave

da bi živio (dobro). Niz podataka u receptima svjedoči, međutim, o tome da se nije pretjerivalo, i da se na neki način štedilo. Postoje tako jela koja se pripravlja od ostataka krumpira, tjestenine, lešada te uputstva za što iskoristiti debele krajeve vučenog tijesta, ljuske od rakova. Prema očekivanjima, najdemokratskijom hranom pokazuje se pura iliti polenta, koju, najčešće uz bakalar, jedu svi staleži.

Što bi rekao otac?

Iako sintagma *dalmatinska kuhinja* sugerira jedinstvo kakvo obično resi regionalne kuhinje, autorica ukazuje i na razlike koje se pojavljuju između kuhinja dalmatinskog sjevera i juga. Razdjelnica je rt Ploče kod šibenske Rogoznice. Sjeverno se sve *pjtance pripremaju bez pomidora*, dok se na jugu *sve pripremalo s pomama*. Podjela na sjever i jug u slučaju dalmatinske kuhinje služi tek kao uputnica na niz još manjih podgrupa otočnih ili gradskih kuhinja. Bogatstvo sasvim druge vrste ogleda se u onome što autorica naziva modelom *gastronomске tolerancije*. Vojske i uprave koje su se smjenjivale u dalmatinskim gradovima, ostavile su kulturološke tragove na pjatima, pa poneko jelo može poslužiti i kao primjer sklada među inače *do krvi* zavađenih protivnika. Što učiniše mrski Mlečani našim šumama i uskoci-ma opisa slikovito Šenoa u lektirnom romanu *Čuvaj se senjske ruke*. No, s Mlecima stiže i slatko u Veneciji spravljeno, poznato još 1300. godine kao *fratrov puding*. Riječ je, naravno, o rožadi. Mleci

Dušanka Profeta

Talijanska Zadranka, ili zadrarska Talijanka Gioia Calussi objavila je na talijanskom dvije knjige koje se bave dalmatinskom kuhinjom. *Profumo de Dalmazia* objavljena je 1995. i kod nas nije prevedena. Slijede *Sapori de Dalmazia* (Okusi Dalmacije), u nas prevedeni i od Feral Tribunea izdani kao *Kuharica dalmatinskih gospođa*. “Ta starinska kulinarska mudrost ovdje je filtrirana i ponovno ponuđena kako se ne bi izgubili i izbrisali običaji, okusi i mirisi civilizacije koja se stoljećima razvijala na dalmatinskoj obali. Premda neznatan, i ovo može biti način da se napiše ljudska povijest” – zaključuje autorica uvod u *Kuharicu dalmatinskih gospođa*. Ne bih se složila s autoricom da je riječ o *neznatnom* načinu ispisivanja ljudske povijesti. Prije bih rekla da je riječ o jednom od izazovnijih i složenijih pokušaja sklapanja slike jednog vremena. Izazovi su ponekad srodni onima koje susreće ‘klasični’ historiograf: varijante u *ricetama* za isto jelo usporedive su s varijacijama opisa pojedinih povijesnih događaja. Povjesničarevi dokumenti imaju nečitljivih mjesta, dok Gioia Calussi otkriva koliko grama iznosi jedan *bic* (mrvice, fre-gulica, bokunić) ili *galeda* (stara trogirski mjera za vino). Iz obiteljskih bilježnica s ricetama, rukom napisanih kuharica, i starih napisa o kuhanju izronio je cijeli jedan svijet, svijet autentičnih mirisa, okusa i oblika, svijet stavljen u knjigu recepata koju nipošto ne možemo nazvati tek kuharicom. Prije zbirkom recepata u prozi.

Misterij Rošića vodenjaka

Knjiga koja je dugo vremena bila naš jedini istinski kuharski bestseller prethodnik je *Kuharice dalmatinskih gospođa*. Riječ je, naravno, o *Dalmatinskoj kuhinji* Dike Marjanović Radice. Recepti Dike Marjanović Radice imaju za povijest dalmatinske svakodnevne važnost ravnu onoj koju ima Dioklecijanov palača u povijesti Splita. Obilazeći zagrebačke antikvarijate u potrazi za jednim primjerkom namijenjenim za rođendanski poklon, naišla sam na

negdje oko Konavoskih stijena, otoka Mrkane i Bobare ili napuštenu ljetnikovca pjesnika Bare Bettere. Vremenom, postalo mi

po betulama, oštarijama, konobama i restoranima Istre, Primorja i Dalmacije, putopisu koji, uz podatke o važnim gastronom-

luge; u njima, primjerice, nije uvijek da se *obična* zelena salata sastoji od barem osam različitih vrsta salata, kao što je to slučaj, nedavno sam saznala, u restoranu Steve Karapandže u Švicarskoj. Počesto u restoranima s ove dte jela ne spremaju ni kuhari sa završenim školama, već bivši ribari, konobari, svjetioničari, u grad *razočarani* poslovni ljudi... Njihovi su jelovnici nerijetko suženi na ono što se ujutro *našlo u mreži ili parangalu*, a načini pripreme na ono kako je to *činila moja nona, prije nje pranona, pa...* No, za dobru spizu sve to i nije presudno. Osim toga, ova knjiga nije pisana kao ozbiljan i stručan kulinarski priručnik već prije kao neka vrsta *ležernijeg* pandana utjecajnim svjetskim vodičima po restoranima.

Od kuhara do majstora kuživanja

Ipak, bez obzira na šarm tih većinom obiteljskih kuhinja, ugodnu atmosferu u restoranima i konobama te manje-više dobru spizu, njihovim se kogiama i vlasnicima djelomično može zamjeriti određena nekreativnost i nevjerovatna upornost u kuhanju istih jela na iste – navodno od pamtivijeka provjerenne – načine. Možda je to posljedica one “tromosti i pasivnosti Mediterana” o kojoj piše Fernand Braudel u svome *Sredozemlju i sredozemnom svijetu u doba Filipa II*; možda je pak tako lakše – uloviš ribu, baciš je na gradele, dodaš malo maslinova, češnjaka i petrusimula i svaki će Talijan svisnuti od užitka. Kako god bilo, u ponudi restorana iz ove knjige od slatkoga, primjerice, spominje se tek jednom rožata i jednom fritule te suhi kolač znan kao *cvit*, pa nekoliko štrudla od sira i bresaka... i otprilike to je sve. Juhe od verdure ili salate od *mišance* ni za lijek. Od jela, najčešće se kuha brodet u svim mogućim varijantama, pa onda gradele, rakovi na šug i slično. Jastog s paštom omiljena je delicija, a i grdobina je od *tajnoga morskog čudovišta* ušla u modu posljednjih godina. Ali zato onih jednostavnih tradicijskih jela, kao što su lešane, marinirane ili potrušene srdele, incuni, ugori ili pak tingul od piletine, viška pogača, pečeni i marinirani patlidžani – nema ni na jednom jelovniku. Od neribljih delicija u svečanim prilikama priprema se uglavnom janjetina ili kozletina, a spominje se i jedna *tajna večera* na Pelješcu s veprom u šugu (drugi tajni specijalitet sa susjednoga Hvara – za moj ukus *rimski preokrutan* – pulić pod pekom, hoće reći mali magarčić, koji se jede obično za Uskrs, ovdje se srećom ne spominje). Sa začinima je nešto bolje. Osim onih standardno mediteranskih u nekoliko se restorana dodaju kapari ili pak ljutika, bilo da se stavlja u domaću

kvasinu bilo kao prilog salatama. Tih su nedostataka putnici/autori ove gustoze dte svjesni i premda ih otvoreno ne spominju, oni će titulu natkoga, znači majstora kuživanja, dodijeliti upravo onima koji smišljaju nova jela, istražuju recepte, čarobiraju sa začinima ili pak u tradicionalnu, istarsku, primorsku i dalmatinsku kuhinju unose nove sastojke, nepoznate recepte i drukčije okuse.

Ploviti, kuhati, pisati

Povezanost između plovidbe i pripremanja jela, kretanja i hranjenja, bordižavanja i kuživanja, naširoko je poznata i ona se ne odnosi samo na činjenicu da kada ste duže vrijeme *na barci* prirodno poželite dobro jesti, već se po svome značenju riječi ploviti, kuhati i jesti međusobno upotpunjuju, pa i zamjenjuju. Tako je pripremanje jela često nalik pravoj plovidbi, uzbudljivoj avanturi s uvijek neizvjesnim ishodom. Jednako kao što je i hranjenje, isprobavanje jela slično putovanju, putovanju po nepcu, pri čemu se upoznavaju novi predjeli, tj. *prebiri* sastojci pojedinog jela; doživljavaju razne neočekivane zgode, tj. iskušavaju, nikada u cijelosti ponovljive, kombinacije okusa... Uz to, plovidba i pripremanje jela stare su, još od antike korištene, metafore za pisanje; dizanje jedara jest započinjanje nekoga književnog djela, njihovo spuštanje – ispisivanje kraja. S druge strane, priprema, kuhanje i kušanje nekog jela ravno je odabiranju stilskih figura, umijeću njihova slaganja i čitanju pojedina djela. Tako je u Danteovoj *Komediji*, Hektorovićevoj *Prigovaranju*, Ecovu *Otoku prethodnog dana* i u još mnogim djelima.

Gustoza đita, jasno, nije pisana s naglašenim književnim ambicijama i metaforičkim obratima, no i ona nas uvlači u taj magični krug plovidbe, kuhanja i pisanja, u avanturu putovanja po pjatu o kojima pripovijeda. I premda na tim putovanjima nije baš sve prošlo kako treba – više zbog uvjeta u našim gastronomskim postajama, nego zbog samih putnika – razloga za užitak ima sasvim dovoljno. Gastronomske preporuke, niz odličnih recepata, priče o povijesti pojedine obitelji, detalji iz svakodnevice ribara i težaka, elementi tradicionalnog života na otocima i u priobalju, elementi koji se uostalom prepoznaju i drugdje na *jedinstvenom prostoru* Mediterana. Jer, kako piše Braudel, “Sredozemlje je jedinstveno zbog ljudskog kretanja, veza koje podrazumijeva i putova koji njime vode”.

Dakle, do sljedeće gite, do sljedećeg pjata... ☞

Putopis po pjatu

Gustoza đita nije pisana s naglašenim književnim ambicijama i metaforičkim obratima, no i ona nas uvlači u taj magični krug plovidbe, kuhanja i pisanja, u avanturu putovanja po pjatu o kojima pripovijeda

Radovan Marčić i Braslav Karlić, *Gustoza đita, Jadranski gurmanski peljar*, biblioteka More, Fabra, Zagreb, 2001

Katarina Luketić

Najprije je bila feta kruha, namazana čajnom paštom, s dva-tri tanka komada sira, znate onog s rupama. U drugoj ruci jedna veća poma. Sve to dobro ugrijano na suncu i zamotano u bijelu papirnatu salvetu. Bilo je važno, možda i najvažnije, sendvič pojesti odmah kada izađete iz mora kako bi sol s mokrih ruku ili pak ona kondenzirana u kapima na vrhovima kose začinila pomu. Još je bilo važno ostati u moru što duže, sve dok se jastučići na prstima ne bi potpuno smežurali, a usnice dobile onu osobitu boju, boju izgnječenih borovnica. Tek tako, promrzli, umorni i dobro umotani u frotir ručnik, mogli ste u potpunosti uživati u toj ljetnoj deliciji, bez premca najvećoj deliciji moga djetinjstva. Naravno, na kopnu, u gradu, pašteta je bila sasvim obična stvar, a pome nikada nisu imale okus kao one *morske* koje nam je donosio susjed Vlaho iz svoje baštine.

Odrasli nisu voljeli tu deliciju i svaki su dan, po meni sasvim bez razloga, iznova izmišljali što će jesti; raspitivali se uokolo tko je što ulovio i kako će se to spremati – na gradele, lešo, brodet, salata, pečeno... Ipak, s vremenom i meni su ugrijana pašteta i prezrela poma postale zadnja stvar – možda zato što su, kako sam bila starija, nepovratno gubile svoj prvotni, senzacionalni okus – i sve me više počelo zanimati što ćemo, eto, toga dana pojesti – hobotnicu na salatu, pečene barbune, kirnju lešo, patlidžane pečene u rerni (po dubrovački *pantagane* ili po originalnom, turskom receptu *imam bayildi*, u prijevodu *imam se srušio*)... Odnosno, što će se toga popodneva izvući iz mora, tamo

je osobito važno kakav brodet pripremiti, bijeli ili obični, koliko treba uljiti ribu na gradelama i treba li u šalšu od poma staviti crveni luk ili samo češnjak da se ne užesti. Sve više sam uživala otkrivati kako istu ribu spravlja ju na jednom otoku, kako na drugom; slušati *tirade* o gregadama, rižotima, buzarama..., o tome u kojem mjesecu treba jesti pojedine školjke i mekušce, što je ukusnije zubatac trokilaš ili recimo fratar od četrdesetak deka... O tim i sličnim sudbinskim pitanjima svaki *pravi* kuhar i *pravi* gurman ima vlastitu teoriju, jedinstven recept koji je redovito pun finesa, obrata i gotovo ritualnog posvećenja i kojega, ma koliko se trudili, nećete uspjeti sasvim ponoviti. Vjerojatno upravo zato što vam svaki veliki znalac neće otkriti baš sve pojedinosti svoga recepta. Jednako kao što ćete i sami – uvjereni sam – kako bude raslo vaše kuharsko/jedačko umijeće sve više postajati svjesni koliko rafiniranih pojedinosti treba zadovoljiti i kakve se kozmičke sile moraju posložiti da bi neko jelo ispalo baš kako treba. Ali, bez te mistifikacije, božanske napuhanosti svakoga dobrog kuhara/koga, fanatične predanosti gurmara, varijacija pojedinog recepta, uopće bez tog beskrajnog pričanja o pripremanju jela i hranjenju – nema magije kuhinje.

Paštroće ili delicije

Na tu prvu deliciju moga djetinjstva – sendvič od paštete, sira i pome začinjen s malo mora – podsjetila me knjiga *Gustoza đita, jadranski gurmanski peljar* Radovana Marčića i Braslava Karlića koja se sastoji od tekstova djelomično ranije objavljenih u časopisu *More*. Riječ je o svojevrsnom gurmanskom putopisu

ukratk

On-line časopisi

Prikaz najposjećenijih časopisa na
www.eurozine.com

Lovorka Kozole

Kritika & Kontext, časopis
kritičkog mišljenja

Kritika & Kontext je tromjesečni, dvojezični, češko-slovački časopis književnih recenzija koji izlazi u Bratislavi.

Moto časopisa poznata je teza Josepha Schumpetera da "shvaćanje relativne vrijednosti nečijih uvjerenja i njihovo daljnje dosljedno zastupanje jest ono što razlikuje civiliziranog čovjeka od barbara". Samo u takvim delikatnim odnosima, ni fanatičnim niti relativističkim, moguće je prihvatiti kritiku i pozitivno ju iskoristiti te kritizirati bez nametanja vlastitog mišljenja. Jedino u takvim uvjetima može se razvijati kritičko mišljenje.

Uredništvo svojim radom pokušava poticati dijalog između Istoka i Zapada nudeći znanstvenicima i studentima poticajna djela s područja društvenih i humanističkih

znanosti koja su objavljena na Zapadu u proteklih pola stoljeća, a iz raznih su razloga prevedena na slovački i češki tek nakon 1989. Svaki broj sadrži recenzije knjiga koje pišu suvremeni slovački i češki filozofi te članke zapadnih, slovačkih i čeških znanstvenika koji ukratko prikazuju razvoj neke znanstvene discipline otkad je određena knjiga objavljena. Objavljivanje velikog broja prevedenih znanstvenih djela u Slovačkoj i Češkoj nakon 1989. učinilo je dostupnim niz naslova poznatih autora, ali i nametnulo potrebu selekcije među dotad "zabranjenim voćem". Najnovije knjige i antologije koje donose suvremene trendove i popise

dok društvene i humanističke znanosti, za razliku od prirodnih, ne razvijaju se linearnom progresijom. Nije dovoljno biti upoznat s današnjim sudom o djelu napisanom prije tridesetak godina, već je nužno pristupiti mu iz perspektive i stavova koji su prevladavali kada je djelo objavljeno.

Kritika & Kontext zato nastoji stvoriti forum kritičkog mišljenja

za češke i slovačke studente da zajedno raspravljaju o stvarima koje nas okružuju, muče, zanimaju ili nam jednostavno pružaju zadovoljstvo. Biti kritičan prema sebi i prema drugima zdrav je odnos koji zahtijeva samopouzdanje i zrelost.

Ord & Bild

Utemeljen 1892., švedski *Ord & Bild* (*Riječ & Slika*) jedan je od najstarijih kulturnih časopisa u Europi koji još uvijek izlaze. Ovaj dvomjesečnik karakteriziran je visokom kvalitetom, estetskim zahtjevima kao i intelektualnim promišljanjima, a u široj švedskoj javnosti figurira kao najvažnija publikacija svoje vrste. U časopisu *Ord & Bild* mogu se naći najbolji eseji, razgovori i rasprave o najvažnijim problemima današnjice. Umjetnost, književnost, glazba, društvo, filozofija, sociologija, povijest, kritika... – *Ord & Bild* pokriva i propituje svaki aspekt *kulture*. Eseji, suvremeni kao i oni nešto stariji, uglednih švedskih i različitih europskih autora o književnosti, likovnosti, glazbi, dokaz su ozbiljnog odnosa prema razvoju zajedničke europske kulture sa svim

njezinim sličnostima i razlikama. *Ord & Bild* također naglašava interdisciplinarnost, pa je tako, na primjer, tema prvog broja 2001. *Ogledalo vremena*: odnos francuske proze i politike danas uz koju su objavljeni tekstovi suvremenih francuskih pisaca i niz znanstvenih radova.

Transit, europska revija

Bečki časopis koji izdaje IWM (Institut društvenih znanosti) već petnaest godina poziva znanstvenike i intelektualce iz istočne Europe na suradnju s kolegama sa Zapada u zajedničkim projektima. Bavi se problemima i temama veza i konfrontacija iskustava Istoka i Zapada koji su nakon pada *Željezne zavjese* ponovno postala aktualna. Samo ime časopisa znači križanje, ukrštavanje ideja i pokreta preko granica i nezavisno od njih: unutarnje raznolikosti i suprotnosti jednako su dio europske ideje kao i razmjena između kultura. *Transit* je europski časopis otvorenog identiteta koji nastoji prelaziti vlastite mentalne horizonte te je vođen željom za raspravom i do-

govorom. *Transit* također znači prolazno mjesto za odmor. U gornji problema današnjice ni Zapadu nije potrebna magična brojka novog tisućljeća da shvati da svi živimo u kritičnom vremenu tranzicije. Rješavanje problema mnogo je lakše i produktivnije uz pomoć najrazličitijih stavova i iskustava proteklih desetljeća. Iz tih razloga za svaki tematski broj *Transita* pozvani su na suradnju svi autori – znanstvenici, intelektualci i pisci – s Istoka i Zapada koji žele sudjelovati u diskusiji o raznim europskim problemima i iznijeti vlastito stajalište, jer neshvatljivo je da su u ovom trenutku nes-tale štetne posljedice političke podjele Europe. Složena mreža sličnosti i razlika, međusobnih simpatija i napetosti jednostavno je razbijena na sitne komadiće, a intelektualna razmjena između istinskih i zapadnih dijelova Europe nasilno je narušena na duže vrijeme. Nakon 1989. cijelu istočnu Europu zahvatio je program novih političkih, ekonomskih i društvenih mjerila, a svuda dominira koncept *ulaska u Europu*. Na drugoj strani, zapadna je Europa otkrila da je i istočna njezin sastavni dio, dio njezine povijesti i razvoja. *Transit* svojim radom pokušava ojačati te novo-stare veze i pridonijeti uspostavi jedinstvene, a tako različite Europe. ■

Predgiranja

Uz razgovor *Tvrda književnička jezgra, između Velimira Viskovića i Predraga Palavestre; Omer Karabeg, Zarez, broj 54*

Svjetlana Nedimović

Susret Palavestre i Viskovića na *Mostu* neodoljivo mi je nalikovao udvaranju golubova. Golub mužjak krene naprijed, a ženka uzmakne, ali nikad predaleko. Potom on počne kružiti oko sebe, predstavlja jući otvoreno svoje namjere, a sve to na pristojnoj udaljenosti, što njoj daje prostora da i sama malo kruži i tako se, štono se kaže, očituje glede njegova prijedloga. Tu im se na tren ritmovi usklade, ali on onda odluči da se opet malo primakne, što samo poremeti uspostavljenu, iako labilnu, ravnotežu, pa ženka mora prestati plesati i baciti se na ponovno odmjerenje pristojne distance. Elem se taj ritual tako nastavi u svom sjaju svoje monotonije, uz bolno predvidljivi rast i opadanje tenzija. I biva da vi odlučite napustiti promatračko mjesto, noseći sa sobom svoj neutaženi voajerski instinkt, iako znate da će se gugutanja kad-tad sresti na istoj frekvenciji.

Tako i ja odšetah s *Mosta*, ne mogavši više podnijeti obigravanje Viskovića i Palavestre jednog oko drugog i, istovremeno, obojice oko vruće kaše zajedničke književnosti. Oops, eto izrekoh tu strašnu sintagmu, a nigdje ni munje ni groma da se na me sruče. Zašto li onda to tako teško i bolno i mučno za naš dvojac PEN-ovski bijaše, pitam se. Čemu njihova fobija od *zajedničke jezgre, zajedničkog kvantuma pisaca* i bježanje u nekakve mlake *konsenzuse, zbližavanja, suradnje?*

Od silnog tog straha, inicijativa jednog od golubana je jednostavno – abortirana.

Mislite da nije? No, vratite se

no ukrotila zvijer književnosti i jezika, *koji su do sada bili označeni kao glavni generatori mnogih političkih i nacionalnih nespora-*

netka koja nastoji roditeljima pomoći u odgoju budalastog i prošnjog pubertetlije naoko zastarjelim savjetima, a koja obično završi raspolovljene glave kada maloljetnika ponese gnjev i mahinost manjka godina i pameti, a viška energije.

Da ne govorimo o epistemiološkim začkoljicama s kojima se dva goluba nisu baš impresivno izborila. Voljela bih da mi netko objasni koga će, ako se dogovore, svi ti silni učenjaci izučavati – X-pisce koji su značajni za Y-pisce; X-pisce značajne i za X-pisce i za Y-pisce; X-pisce značajne za X-nacion; X-pisce koji nisu pretjerano išli uz nos i na neke druge vitalne segmente tijela Y-nacionu; X-pisce koji, golublji rječnikom, *servisiraju potrebe* manjina (ništa mi draže od servisnih studija književnosti, a i za tili se čas obrate u servilne!); X-pisce koji su sve pobrojano – dakle, nekakvi mutanti političko-literarne korektnosti?

Svoj toj konfuziji neprecizno definiranih kriterija pridonosi razvrstavanje pisaca ne po literarnim ili kulturnim ili lingvističkim odrednicama, već po etnobiološkim determinantama?! Na stranu moje zgražanje nad činjenicom da jedan, kako se to sad popularno kaže, intelektualac ne zna da je suvremeni diskurs studija nacionalizma davno napustio ideju o nacionalnoj pripadnosti kao urođenoj ili nasljednoj, ali da li je Andrić hrvatskoj književnosti bitan kao Andrić-pisac ili kao Hrvat po rođenju? Ako je bitan kao Andrić-pisac, čemu spominjati njegovu *pripadnost po rođenju*? Dobro-de, eto su njega relativno bezbolno svrstali, ali samo da mi je znati kako i gdje bi upao kakav nesretnik kloniran u ovoj PENdovoj računici!

Valjda je nesretna književnost privezana za ljudski rod već dobar niz stoljeća i valjda se već došlo do nekih kriterija izrade nastavnih planova i programa za geokulturno definirane studije, kriterija zasigurno promjenjivih, ali ne pregovorima (čitaj: cjenka-

njem) *kompetentnih* i ne mjerenjem stupnja političke korektnosti, već nekakvim naučnim radom, nekakvim sociokulturnim prilikama i, na kraju, nekakvim putanjama suvremene literature.

Ali tako je to kad se, nekom srećom, književnost ne promatra kao *originalna i autentična nacionalna tradicija*, već nešto poput nogometne škole. Da je književnost na određenom jeziku koje stoljeće starija od dotične nacije, izgleda nije uputno ni pristojno napominjati. Da je ta *tradicija* raznoraznim ekstranacionalnim ili međunacionalnim utjecajima otvorenija negoli je bosanskohercegovačka granica švrcerskim kamionima, ni to mi nešto ne spominju za suradnju nagodni PEN-ovci. Na kraju, da je vrijednost književnoga djela ipak nešto veća i, još bitnije, zemljopisno i duhovno šira od vrijednosti KUD-ova i folkornih ansambala, a koji nacionalne tradicije po definiciji njeguju i promoviraju, e to bi i golubovi na *Mostu* trebali znati. Stoga se studij književnosti ne pravi tako da se udovolji pomodnoj žudnji za tolerancijom u međunarodnom donatorskom krugu, niti tako da se ojačaju novouspostavljene političke i ekonomske veze u famoznoj regiji, već tako da od njega neke koristi same književnost i kultura imaju, nacija – kao tek kojih dvjestotinjak godina mlada izmišljotina – manje-više.

Elem, ruke k sebi, književnici, nikakva pakta za literarnu stabilnost sebi ne iskajte. Vama treba mira i kruha nasušnoga i čitanja bez-graničnog i nad-graničnog i pod-graničnog. U pamet se i vi, univerzitetlije, pa izučavajte iz književnosti i jezika *whatever comes your way*, i ne oklijevajte praviti clustere pisaca jedne godine samo da bi ih razdružili naredne, a pravili nove, kog vraga će vam itko govoriti koji je to konsenzualni kvantum *značajnih pisaca*, oči imate, i mozak pride, pa čitajte i gledajte, kazat će vam se samo. Jer – bolje vrabac u ruci, no golub na *Mostu*! ■

euro-zarezi

Gioia-Ana Ulrich

Njemačka

Kafka, Časopis za Srednju Europu, br. 1, Goethe Institut Inter Nationes e. V., Berlin

Goethe Institut Inter Nationes izdao je novi časopis pod nazivom *Kafka – Časopis za Srednju Europu* koji izlazi tri puta godišnje u Poljskoj, Češkoj, Mađarskoj, Slovačkoj i Njemačkoj. Izdavač se odlučio za ime *Kafka* jer ono jednako zvuči na svim jezicima zemalja u kojima će se objavljivati, a ujedno i podsjeća na krajeve na zemljopisnoj karti Srednje Europe na koje je zbog hladnoga rata pao zaborav i šutnja. Ime *Kafka* ne predstavlja samo topografi-

ju straha i totalitarizma, nego i ostavštinu srednjoeuropske Moderne koja pripada baštini našega vremena. Granice poslijeratnoga vremena nestale su, Europa je u procesu nastajanja, a narodi Srednje Europe ponovno mogu njegovati one odnose koji su im ponuđeni na temelju njihova kulturnog zajedništva. No, povijest, posebice ona 20. stoljeća, ostavila je svoje tragove, a u kolektivnoj svijesti usidрила čvrste predrasude koje koče međusobno razumijevanje. Narodi Europe stoga moraju znati više jedni o drugima, razmijeniti iskustva i sjećanja, suprotstaviti se lažima te stvoriti zajedničke predodžbe o tome kako bi

svijet trebao izgledati sutra. Časopis *Kafka* predstavlja forum takvih dijaloga. Diskurs sa i između srednjoeuropskih kulturnih područja nije ponuđen samo zbog neposrednih političkih interesa, budući da će neke od tih zemalja uskoro pristupiti Europskoj uniji. Štoviše, zemlje čiji su duhovno-kulturni centri povezani s imenima gradova poput Bratislave i Krakova, Praga i Budimpešte, Rige i Vilnusa, Sofije, Bukurešta ili Sarajeva predstavljaju velik doprinos za Europsku uniju. Prvi broj časopisa *Kafka* donosi tekstove Györgyja Konráda, Matthiasa Rüba, Slavenke Drakulić, Bore Cosića, Jiošja Kratochvila, Istvána Eörsija, Katharine Raabe, Adama Krzemińskija, Mircea Dinescu, Juraja Alnera, Tomáša Kafke, Jensa Reicha, Lothara Müllera te poeziju Orsolye Kalász. Časopis se objavljuje na poljskom, češkom/slovačkom, mađarskom i njemačkom jeziku.

Progonjeni pisci

Prema izvještaju Karin Clark pod naslovom *Writers in Prison* na godišnjoj skupštini njemačkog PEN centra, prošle je godine diljem svijeta 708 autora uhićeno ili im se prijetilo, 19 ih je ubijeno, a 22 autora dobilo je prijetnje smrću. Povrede ljudskih prava najčešće se provode u Iranu, Iraku, Siriji, Afganistanu, Alžiru, Sudanu, Sierri Leone, Angoli, Kini, Vijetnamu, Rusiji, Kubi, Peruu i Kolumbiji. Zaoštavanje gospodarske i socijalne situacije u Kini, među ostalim, dovodi do eskalacije progona književnika, pogotovo ako pripadaju rastućoj Zajednici Falun-Gong pristalica, naglasila je Karin Clark. U Rusiji predsjednik Putin sve više ograničava slobodu javnog mnijenja, što je posljedica nezgodnih gospodarskih i društvenih prilika. Novinar i pjesnik Grigorij Pasko optužen je za izdaju te je proveo nekoliko godina u zatvoru prije nego je suđenje bilo zaključeno, jer je javno progovorio o nuklearnom zagađivanju japanskoga mora od ruske strane. U Iranu je islamsko rukovodstvo zabranilo objavljivanje tridesetak reformski orijentiranih novina i časopisa. Nisu pošteđeni čak ni oni koji žive izvan domovine. Tako se krajem svibnja 2000. nakladniku Dawoudu Nematiju iz Essena prijetilo smrću, budući da je objavio perzijsko izdanje Rushdievih *Sotonskih stihova*. Od tada se obitelj Nemati nalazi pod zaštitom policije. Predsjednik njemačkog PEN centra Said na ovogodišnjoj je skupštini pod motom *Sloboda riječi – riječi slobode*

ma. Tek tu i tamo probije se do javnosti kakav članak poput onoga Seana Langana u *Sunday Timesu* o skrivenim školama za žene u Kabulu ili kakvo protestno pismo poput onog Meg Greenfeld u *Washington Postu*. I dok se na događaje poput uništavanja glazbenih instrumenata počinje već gledati anegdotski, pravi užas talibanskog režima u vidu bičevanja, kamenovanja do smrti te utamničenja za najbanalnije postupke ostaje skriven.

Da tragedija ovih žena ne bi u potpunosti bila zaboravljena brinu se ženske udruge koje na web stranicama poput onih o obrazovanju afganistanskih žena ne samo da skreću pažnju na problem već, nudeći različite informacije o životu prije Talibana, čine nam svijet afganistanskih žena bližim te time šokantnijim. Na ovim stranicama možemo dobiti informacije o pravima žena u Afganistanu prije dolaska Talibana na vlast, koja su se sastojala u aktivnom sudjelovanju u društvenom i političkom životu zemlje kao i visokom stupnju obrazovanja. Drugim riječima, pruža nam se slika koja više nije iskrivljena dehumaniziranim pretvaranjem afganistanskog naroda u one Druge, egzotične i daleke koji nas se stoga ne tiču. Barem nas se nisu ticali dok nisu počeli uništavati drevne kipove. No, što s onima čiji se glasovi ne čuju, poput žena? Web stranice poput ove na adresi www.erols.com/kabultec jedan su od načina da se šutnja o njihovoj patnji prekine. Pa bilo to makar samo virtualno. ☐

izjavio da se treba više prostora dati problemima prevoditelja koji su uglavnom loše plaćeni, te su u vezi s tim Nijemci odlučili nešto promijeniti. U Hrvatskoj ćemo na takvo što, na žalost, zasigurno još dugo čekati, jedino nas možda malo može utješiti činjenica da je status prevoditelja i u drugim zemljama veoma loš. ☐

Švedska

Polarna nagrada

Karlheinz Stockhausen

Njemački skladatelj Karlheinz Stockhausen, američki glazbenik Burt Bacharach i izumitelj sintesajzera Robert Moog dobitnici su ovogodišnje *Polarne nagrade* koju im je 14. svibnja uručio švedski kralj Karl Gustaf. *Polarna nagrada* predstavlja jednu vrstu muzičke Nobelove nagrade. Sedamdesetvogodišnji Stockhausen u svojem je pedesetogodišnjem djelovanju pokazao veliki integritet i neiscrpnu kreativnost, navodi se u obrazloženju nagrade. Također, sedamdesetvogodišnji Bacharach, koji je napisao mnogobrojne hitove poput *Raindrops Keep Falling On My Head*, jedan je od «apsolutno najznačajnijih arhitekata moderne popglazbe». Amerikanac Robert Moog, rođen 1937., odlikovan je za doprinos svijetu zvuka, budući da je 1967. izumio prvi sintesajzer. *Polarna nagrada* dodjeljuje se od 1992. glazbenicima s područja rocka i jaza te jednome glazbeniku ozbiljne glazbe, uz iznos od milijun krona (oko 900 tisuća kuna). Dosadašnji dobitnici su, među ostalim, i Paul McCartney, Dizzy Gillespie, Bruce Springsteen i Isaac Stern. ☐

Burt Bacharach

Velika Britanija

Ulični glazbenici u podzemnoj željeznici

Julian Lloyd Webber, brat poznatoga britanskog skladatelja Andrewa Lloyd Webbera, prvi je ulični glazbenik koji je svirao u londonskoj podzemnoj željeznici. Na svojem je violončelu, na postaji Westminster, izvodio poznate hitove svojega brata. Dosad je uličnim glazbeni-

Julian Lloyd Webber

cima bilo zabranjeno muziciranje u londonskoj podzemnoj željeznici, no novom je odredbom uličnim glazbenicima uz posebnu dozvolu dopušteno zadržavanje na ukupno osam postaja. Anketa koja je provedena u Londonu pokazala je da ljudi vole ulične glazbenike, no ni pod kojim uvjetima ih ne žele u željeznici. Julian Lloyd Webber međunarodno je priznati čelist, a novac prikupljen nastupima u podzemnoj željeznici darovat će u karitativne svrhe. ☐

impresum

zarež

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: **Hebrangova 21, Zagreb**

telefon: **4855-449, 4855-451**

fax: **4856-459**

e-mail: **zarež@zg.tel.hr**

web: **www.zarež.hr**

uredništvo prima: **radnim danom od 12 do 15 sati**

nakladnik: **Druga strana d.o.o.**

za nakladnika: **Boris Maruna**

poslovna direktorica: **Nataša Polgar**

glavna i odgovorna urednica: **Andrea Zlatar**

pomoćnice glavne urednice: **Katarina Luketić,**

Duška Profeta

redaktor: **Boris Beck**

redakcijski kolegij: **Sandra Antolić, Tomislav Brlek,**

Grozdana Cvitan, Dean Duda, Nataša Govedić, Giga

Gračan, Nataša Ilić, Agata Juniku, Pavle Kalinić,

Branimira Lazarin, Jurica Pavičić, Iva Pleše,

Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, David

Šporer, Igor Štikl, Gioia-Ana Ulrich,

Davorka Vukov Colić

grafički urednik: **Željko Zorica**

lektura: **Žana Mihaljević**

tajnica redakcije: **Lovorka Kozole**

priprema: **Romana Petrinc**

tisak: **Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a**

Tiskanje ovog broja omogućili su

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarež

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarež

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na *zarež*:

6 mjeseci 120,00 kn s **popustom 100,00 kn**

12 mjeseci 240,00 kn s **popustom 200,00 kn**

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci **85,00 kn**

12 mjeseci **170,00 kn**

Za Europu godišnja pretplata 100,00 DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke: 30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

Afganistan

Virtualne žene

www.erols.com/kabultec

Maja Profaca

Kada su ulaskom u glavni grad Kabul u rujnu 1996. islamski fundamentalisti Talibani osvojili vlast nad većim dijelom Afganistana i počeli s ostvarivanjem svoje zamisli o *najčišćoj od svih islamskih država*, politika koju je ona uključivala, ponajprije ona prema ženama, na Zapadu je dočekana šokom i nevjericom. No, šok je bio kratka vijeka i afganistanske su žene brzo pale u zaborav. Razlog tom zaboravu postao je očit s drugim talibanskim incidentom koji je privukao pozornost svjetske javnosti, a to je uništavanje sveg kulturnog naslijeđa koje bi upućivalo na postojanje bilo drugih kultura, bilo drukčijih uvjerenja.

Naime, razlog zašto su afganistanske žene vremenom pale u zaborav jest njihov *nestanak*, što prije svega znači nestanak iz sfere javnoga. Mnogima će, stoga, biti šokantnije vidjeti rušenje dvaju drevnih Budinih kipova no što će to biti lišavanje afganistanskih žena svih ljudskih i građanskih prava; jer njih jednostavno nema. Nema ih u medijima, nema ih, na poslijetku, na ulicama. Skrivenost njihove tragedije olakšava savjest *civiliziranog svijeta* koji malo ili ništa ne poduzi-

DAN MUZEJA 18. 05. 2001.

**PERFORMANS-INSTALACIJA:
"OH, MY DARLING CLEMENTINE"**

**AUTOR: D. ČARGONJA - ČARLI
FOTO: S. SEDLAK
MODEL: GRUBAČ
MJESTO RADNJE: MMC - RIJEKA
PRIPREMA: HASTE**

(in memoriam Bojan Štokelj)

MMC

Multimedijalni centar d.o.o.
Rijeka, Kružna 6 • tel/fax: +++385 51 215 063
e-mail: mmc@mmc.hr • <http://www.mmc.hr>